

ROMER

EN NATIONELL MINORITET

En presentation av de olika romska gruppernas historia och kulturarv i Sverige

Text av Bennie Åkerfeldt

Fördjupad
lärarhand-
ledning

VÄSTRA
GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

INNEHÅLL

Kapitel 1	RESANDEROMER	5
	Före 1500-talet	6
	Rasism och diskriminering	6
	Tiderna förändras	7
	Lösdrivare.....	8
	Arbetsinrättningar för lösdrivare	9
	Utanförskap.....	10
	Resanderomer och deras yrken	11
	Svenska kyrkans hållning	12
	Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkande 1923.....	12
	Rasbiologins era skapar nya ideal.....	13
	Steriliseringslagarna	15
	”Tattarinventering”	16
	”Tattar- och zigenar”-inventeringar.....	18
	Hjälpklasser i Göteborg	19
	Manne Ohlanders undersökningar	21
Kapitel 2	INVANDRINGEN UNDER SLUTET AV 1800-TALET	22
	Skolgång	23
	Medborgarskap	25
	Utlänningslag.....	26
	Zigenarutredningen 1954	26
	Ny Zigenarundersökning	27
Kapitel 3	FINSKA ROMER	29
	Sverige och Finland har en lång gemensam historia.....	29
	De finska romernas kultur	29
	Den svarta sammetskjolen	30
	Mannens kläder	31
	Renlighet.....	31
	Giftermål.....	32
	Födelse.....	32
	Död	32
	Respekten för äldre	32
Kapitel 4	ARBETSKRAFTSINVANDRINGENS ROMER	33
	Andra världskriget.....	33
Kapitel 5	INVANDRINGEN UNDER 1990-TALET	35

Kapitel 6	SAMMANFATTNING	37
	Erkänd nationell minoritet	37
	Resanderomer.....	38
	Invandringen under slutet av 1800-talet	38
	Finska romer	38
	Arbetskraftsinvandringens romer	38
	Invandringen under 1990-talet.....	39
	Ny minoritets- och språklag.....	39
	Romsk inkludering	40
	Framtid	40
	ARTIKLAR TILL KAPITEL 1-6.....	42
	LITTERATUR, KÄLLOR OCH LÄNKAR.....	82

År 2000 erkände staten Sverige fem nationella minoriteter i landet. Sverige undertecknade och anslöt sig därmed till den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk och Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter. De fem erkända nationella minoriteterna i Sverige är judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar. Samerna är dessutom ett urfolk. Minoritetsspråken är jiddisch, romska (romani chib), samiska, finska och meänkieli. Gemensamt för dessa minoriteter är att de har befolkat Sverige under mycket lång tid och att de utgör grupper med en uttalad samhörighet. De har en egen religiös, språklig eller kulturell tillhörighet och en vilja att behålla sin identitet.

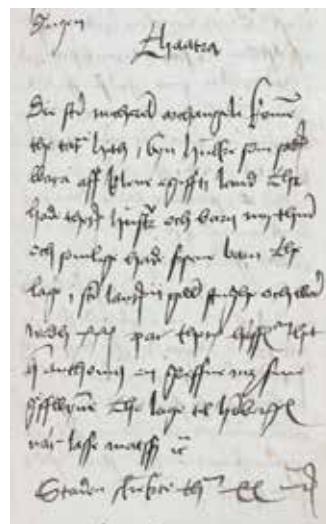
1. RESANDEROMER

De som idag benämns resande eller resanderomer är ättlingar till de första romerna som kom till Sverige. Ett årtal som nämns är år 1512. Det är då man menar att romer omnämns i skrift första gången, i Stockholms stads tänkebok den 29 september 1512. Personer och släkter bland de resande som identifierar sig med detta romska ursprung tillhör följaktligen också den sedan år 2000 nationellt erkända minoriteten romer i Sverige. Allt enligt självidentifierationsprincipen.

Men resanderomer är inte en homogen grupp precis som fallet är med de övriga romska grupperna. En del av de resande anser att de har sina rötter i 1300-talets Jenische, ett indoeuropeiskt folk med inslag av judar och romer. Andra resande menar att de är ättlingar av de yrkessoldater som Karl XII rekryterade i Tyskland i samband med reträtten genom Europa 1714. Dessa kan ha släktskap med tyska Sinti, ett romskt folkslag som kom från Indien till Tyskland på 1400-talet. Trots dessa olika meningar kring ursprunget finns samtidigt mycket som förenar de olika resandegrupperna, bland annat modersmålet, resanderomani.

En äldre resande berättade så här 1968:

Så som jag nu berättar detta för er, berättade mina förfäder detta för mig. De gamla sa att våra förfäder var pilgrimer som blivit hemlösa och att de var dömda till att vandra från land till land i årtal för att sona en svår synd som deras förfäder gjort sig skyldiga till. De fick lejdebrev från självaste Kung Sigismund att fritt resa omkring, alla människor tog vänligt emot vårt folk. Men så vände plötsligt välviljan till motvilja och ingen visste varför? Men vårt folk blev ett fredlöst folk som jagades ifrån bygd till bygd land till land och ingen ville veta av oss. Man gjorde många försök att utrota vårt folk men vi lyckades alltid att få någon av vårt folk att gömma sig väl ute i svåråtkomliga mörka skogarna, och därmed så dog inte hela stammen ut. Det finns många berättelser om hur de rent av slaktade oss mitt ute på gatorna och bedrev ett slags jakt på våra kvinnor och barn, där man tävlade i att ta ihjäl så många som möjligt, på köpet så fick den som hade mördat oss pengar samt behålla en trofé, det kunde vara ett huvud utav ett litet spädbarn eller någon annan kroppsdel som påminde om den lyckliga jakten. Ninna palla brisch ava kham! (Men efter regn kommer sol) Jag vet och tror att framför allt vårt purano manusch (det gamla folket) kommer att återvända tillbaka till sollandet där i öst som vi lämnade för mer än tusen år sedan. För det skall ske. Och då skall vi vara stolta över att kalla oss horta romano (äktä resande) och ingen skall någonsin mer får bryta ner vår gamla vackra stam.

"Thaatra

Die Sancti Michaelis archangeli komme the tatra hith i byn, hulke som sades wara aff Klene Egiffiti land. The hade theris, lage i Sancti Laurentij gille stughe och wore wedh xxx (30) par. Theris hoffuitsman het her Anthonius, en greffue met sin greffwynne. The laget il herberges, när Lasse Matsson etcetera. Staden skenkte them xx (20) mark"

Faksimil ur Stockholms stads tänkebok
29 september 1512.

Före 1500-talet

Forskaren Laurentius Rabenius skrev 1791 i en avhandling att det fanns resandefolk i Sverige redan på 1300-talet, men utesluter inte att de kan ha kommit till Sverige redan i slutet på 1200-talet. Rabenius pekar på en förordning undertecknad av kung Birger Magnusson år 1303 där det konstateras att det finns utländska kringvandrande skojare i skogarna i Kolmården.

Språkvetaren R. Pipping ser att det i folkfantasin redan på 1200-talet i Sverige och Danmark fanns ett särskilt synsätt på dessa mörka, hemlighetsfulla kittelflickare. Bland en övervägande ljus befolkning uppstod lätt vidskepliga föreställningar kring mörka personer, de gav ett främmande intryck. Kittelflickarens hantverk räknades dessutom i många länder till de "ohederliga" yrkena. Pipping pekar på att det före 1512 funnits kringvandrande kittelflickare som kanske delvis var av främmande ursprung. Han hänvisar till stadgandena i Västgötalagen 2 och 4 och i Kopparbergsprivilegierna av 1347 samt konung Birgers brev av 1303 där det talas om "äldara och sculuara". Detta menar Pipping tyder på att det funnits en talrik klass av vagabonder¹.

Rasism och diskriminering

Under 1500-talet fördes i Europa en mycket aggressiv politik mot romer. Stränga lagstiftningsåtgärder vidtogs för att göra sig av med dessa.

I Allan Etzlers avhandling: *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige, 1944, kan man läsa att:*

"Redan år 1494 gav Ferdinand den katolske i Spanien ut ett dekret att alla zigenare i landet inom loppet av 60 dagar skulle slå sig till ro i ordnat arbete i städer eller byar eller också utvandra ur landet. Frans I i Frankrike, Roms Kejsare Maximilian I, Henrik VIII i England, Kristian III i Danmark och Gustav Vasa i Sverige utfärdade liknande bestämmelser."

I Stockholms stads tänkebok den 29 september 1512 finns noterat att det till staden hade ankommit en okänd folkgrupp med främmande utseende, annorlunda seder och ett språk. Det rörde sig om ett 30-tal familjer anförda av en "herr Anthonius". Svenskarna tog väl emot dessa eftersom man uppfattade dem som förnäma.

Man kallar dem alltså Thaatra, eller tattare. Var detta namn kom från är inte helt klarlagt, men man kan konstatera att skrivaren i tänkeboken upprepar detta tilltal utan att förklara uttrycket närmare. Det som är värt att notera är att gruppen fortlöpande omnämns med detta namn från denna tid i svenska källor.

¹ Sophia, urn:sbl:6154, Svenskt biografiskt lexikon (art av Dick Harrison), hämtad 2017-10-15.

Efter att initialt fått ett mycket positivt bemötande, ändrades detta snart. Under Gustav Vasas styre förändrades synen på "tattarna". Redan år 1525 uppmanade kungen biskopen i Strängnäs att tillse att "tattarna" snarast kom ur landet!

År 1579 hotade kung Johan III med fängelse om de inte genast packade sig iväg ut ur landet. Den nyvunna protestantismen och dess förste svenske biskop Laurentius Petri valde att ta ståndpunkt med den världsliga makten och befallde sina präster att inte befatta sig med "tattarna". Prästerskapet krävde i ett brev till den svenska riksdagen i Örebro 1617 att alla "tattare" skulle förvisas ur landet.

1637 kom en ny exkluderande lag kallad "Placirkat om tartarnes fördrifwande af landet". Före den 8 november 1637 skulle alla resanderomer lämna landet. Lagen innebar vad vi i dag skulle kalla en etnisk rensning riktad mot de resande. Inställning mjukades sedermera upp något och år 1642 meddelades att bara de som gjort sig skyldiga till brott skulle straffas med döden. I slutet av 1600-talet medgavs de resande rätt att få sina barn döpta i kyrkan och samtidigt uppmanades de att bosätta sig fast.

Inställningen var vid tiden ambivalent och i Samuel P. Björkmans avhandling "...dessa synnerligen otacksamma främlingar..." från 1730 kan man läsa: *"Mot denna pesthärd har kejsare, kungar och furstar instiftat mängder av lagar; en av dessa är den, som den högtärade svears och göters konung Karl XI den 14 maj 1662 påbjöd och förbjöd vid dödsstraff zigenare att vistas inom Sveriges gränser."*

Lagen fanns kvar i 110 år.

Tiderna förändras

I mitten av 1700-talet görs skillnad mellan dem som kommit till landet nyss och på dem som vistats här en längre tid och kanske bosatt sig i någon av städerna och där försörjde sig som krämare, eller hade andra "godkända" yrken. De som försökte ta sig in i landet skulle däremot avvisas och om de återkom skulle de straffas med spö och därefter avvisas på nytt. De som vistats en tid i landet kunde tillåtas besöka marknader för att idka handel, men de fick däremot inte resa runt i gårdarna eller på landsbygden utan skulle, om de påträffades under sådana omständigheter, gripas som lösdriverare och sättas i allmänt arbete eller, om sådant inte fanns, straffas med spö och återföras till sin hemort.

I en kommentar till denna förordning från 1772 påbjöds att sådana "tattare" som var födda inom landet men saknade fast bostad, skulle inom sex månader slå sig ner i städer eller på landsbygden för att där utöva "lovlig gärning". Om detta inte åttlyddes skulle de resande föras till närmaste fästning för att arbeta ett år, och om de återföll i sitt lösdriveri, sättas tre år på fästning. Om inte heller detta hjälpte skulle de straffas med spö och rissling. En lagstadgad uppehållsrätt och ett erhållet medborgarskap hindrade alltså inte trakasserier och försök att med tvång driva bort de resande.

Lösdrivare

"En sådan person kännetecknas i allmänhet genom sysslöshet, medellöshet och ett kringstrykande levnadssätt, förenadt med yrkestiggeri, och benämnes enligt den utländska rätten vanligen vagabond. – Bestämmelser i fråga om vagabonder förekomma redan i angelsachsernas lagar, hvilka t.o.m. stadga, att den, som ej är bofast inom kommunen eller eger fast tjänst, är fridlös och kan af hvar man ostraffadt dödas såsom en tjuf. // I Sverige har lösdrifveri- eller försvarslöshetslagstiftningen haft en alldeles egendomlig utveckling, synnerligast genom sitt forna sammanhang med militärväsendet.²"

Under senare delen av 1700-talet drabbades Sverige av en tilltagande fattigdom och gårdarnas folk hade allt svårare att finna sin utkomst i vad gården gav. Samtidigt fördubblades landets befolkning mellan 1750 och 1850. Medborgare sökte därför tjänst hos någon som hade det bättre ställt eller sökte sig till städerna, i en allt större omfattning. För andra återstod bara att ge sig ut på vägarna i hopp om att finna något tillfälligt arbete eller för att tigga. Det var alltså en tid då många valde eller tvingades till ett kringvandrande levnadssätt. Staten såg emellertid detta som ett hot, att allt fler blev rotlösa och kringdrivande, så man stiftade därför lagar som kriminaliserade ett sådant sätt att försöka försörja sig.

I lagstiftningen under 1800-talet betraktades romer som lösdrivare och saknade därför "laga försvar". De var inte mantalsskrivna eller kyrkskrivna i den socken de gästade eller på annan ort. Man menade också att de saknade fast inkomst eller anställning. Så man försöker att göra sig av med "tattarproblemet" genom att se till att resanderomerna inte fick stanna i någon by eller ens övernatta. Detta efter att man dragit nytta av deras tjänster och varor som ändå var efterfrågade.

Om någon påträffades och bedömdes vara lösdrivare så blev denne först varnad. Påträffades man inom två år igen blev man häktad. Som skyldig blev man dömd till högst tre års straffarbete på så kallad "arbetsinrättning". På "arbetsinrättningen" fick man stanna kvar tills man kunde bevisa att man hade inkomst genom anställning. Detta gjorde att samhället fick ett växande antal anstaltsbundna personer. År 1835 blev 1 842 personer dömda för lösdriveri, sju år senare hade antalet ökat till 2 373 personer. Detta ledde till att man 1846 beslutade att tidsbestämma straffen.

1885 kom den lösdrivarlag som, med vissa ändringar, gällde fram till 1965. Nu betraktades det inte längre som olagligt att inte ha något fast arbete, "så länge man inte utgjorde något hot mot andra, utmanade den allmänna

² Nordisk Familjebok – 1800-tals utgåvan

rättssäkerheten, eller belastade fattigvården”. Det maximala straffarbetet som varit tre år sänktes nu till ett år. Debatten som följer på denna lag handlade till stor del om ”tattare och zigenare” eftersom lagen inte bara talade om de som saknade försörjning utan också om levnadssätt som avvek från den gängse uppfattningen om vad som var sedligt och moraliskt rätt.

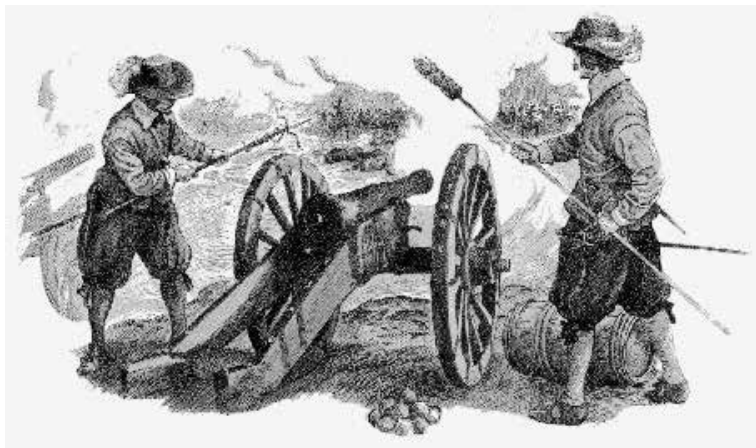
Ett år senare görs också ett tillägg till § 33 i lösdrivarlagen, en paragraf som handlade om behandlingen av lösdrivande utlänningar:

”...angående behandlingen av utlänningar hvilka här i riket beträdas med lösdrifveri eller genom betlande, eller qvinna här i riket beträdes med lösdrifveri, eller genom betlande, eller annan förseelse // gör sig förfallen till behandling såsom lösdrifvare...”³

Lösdrivartämpeln handlade alltså inte nödvändigtvis om att personen inte försörjde sig själv utan om att samhället bestämde vad som skulle vara ett ”riktigt” eller ”hederligt” arbete. Lösningen såg man i att försöka splittra och assimilera de kringvandrande grupperna och därmed skulle de ”försvinna”.

Arbetsinrättningar för lösdrivare

Redan år 1804 inrättades särskilda anstalter, så kallade korrektionshus för lösdrivare. Männen kunde då sammanföras i militärt organiserade kompanier och sättas under militärt befäl, oftast inom artilleriregementena. Detta innebar att de resande som blivit enrollerade i artilleriet fick ett soldatnamn. Dessa namn lever fortfarande kvar bland många av de resanderomska familjerna. När de inte deltog i övningar eller krigstjänst betraktades de inte längre som lösdrivare eftersom de nu hade pass som soldater. Det innebar att de som fria män kunde fortsätta försörja sig inom sina traditionella yrken.

Exempel på soldatnamn:
Rask, Sträng, Stor, Liten,
Fager, Lund, Falk, Orre,
Ekorre, Lärka, Duva, Lo,
Leijon, Tiger, Löv, Eng,
Ek, Flinta, Sik, Törn,
Krans, Ros, Berg, Björk,
Brun, Flink, Gren,
Hederlig, Holm, Larm,
Lustig, Munter, Palm.

1842 inrättades en kronoarbetareskår av lösdrivare fördelade på kompanier under militärt befäl och lydande under krigslagarna. De användes bland annat vid fästnings- och kanalbyggen. Denna lagstiftning drabbade naturligtvis också de resande men de befanns ofta vara i besittning av kontanta medel då de greps och de kunde därmed visa att de hade sin egen försörjning genom att idka handel.

³ SFS 1886:33

Utanförskapet

Att inte vara välkommen. Att utsättas för försök till etnisk rensning och andra åtgärder för att exkludera och driva bort, påverkar naturligtvis dem som detta riktas mot. Effekten blir att gruppen söker sig till den trygghet som finns, den egna kulturen. Under alla dessa år påverkades resanderomer därför inte nämnvärt av den lutherska synen på moral och etik som var ett rättesnöre för det svenska samhället i övrigt. Det medförde naturligtvis både fördelar och nackdelar. Nackdelen var att det kyrksamma svenska samhället i stort betraktade romerna som förtappade och asociala. Fördelar kunde vara att resanderomer kunde ta på sig arbetsuppgifter som av samhället ansågs "orena". Bland de resande som levt inom ett mer begränsat område kan man finna flera exempel på att de haft sysslor som nattmän, huddragare, hästslaktare eller rackare. Rackare som var en beteckning på bödelns dräng men också ett uttryck för en person vars uppgifter avlönades av samhället för att han skulle utföra diverse av allmänheten avskydda arbetsuppgifter, såsom att sota, slakta eller flå en häst, hund eller katt. Av kyrkan betraktades dessa uppgifter som "orena" och ingen sann kristen kunde därför ägna sig åt detta. Synen delades inte av resanderomerna och kunde därför bli en födkrok. Hästkött var att betrakta som något orent av kyrkan och folket uppmanades att inte förtära det.

På 1500-talet förbjöds man att gräva ner skinnen av hästar och andra djur. Hudarna skulle i stället levereras till de statliga garverierna där skinnen skulle beredas till läderdetaljer att bruka i armén.

Under 1700-talet fanns cirka 5000 rackare i Sverige. Ofta var de tidigare dömda som nu fick en chans att slippa dödsstraff genom att sköta den föraktade sysslan. Om de misskötte sig så fick det gamla straffet laga kraft. Sysslan var inte könsbunden utan kunde skötas av såväl män som kvinnor. Rackaren fick inte besöka kyrkan på tre månader efter att han flått en häst.

Det så kallade kvacksalveriet tjänade ofta som en födkrok för resanderomer. Behovet hos de nödlidande och att riktig läkarvård eller veterinärvård alltför sällan kom allmogen till del gjorde att hoppet sattes till resanderomerna och den mystik som fanns kring dessa män och kvinnor. Kanske handlade det precis som det gör idag kring vissa företeelser, mer om hopp och tro än om fakta.

Resanderomerna gjorde sig också kända för att kunna se in i det okända och att "läsa" över djur och människor.

Se artikel, En kvinna i Västergötland sade om dessa (rackare), sid 43.

Se artikel, En kvinna i Starrkärr i Västergötland berättade, sid 43.

Se artikel, En utsaga från Skephult i Västergötland lyder, sid 43.

Resanderomer och deras yrken

*"Min barndoms skärslipare kom på cykel. Han ringde på dörren och frågade om han fick slipa våra knivar och saxar. Mor var skeptisk. Skärsliparyrket har alltid betraktats som ett lågstatusyrke och utövades ofta av resanden, som under vissa perioder inte fick etablera sig på fast adress."*⁴

Under tiden fram till 1800-talets slut tvingades resanderomer leva ett kringströvande liv där man var medveten om att man inte skulle få lov att stanna eller bosätta sig. Därför anpassade man sin utrustning och sina varor så att de skulle vara lätta att ta med. Man livnärde sig på försäljning av varor och tjänster, förtäring av kokkärn, försäljning av olika bruksföremål i bränd lera, glasförsäljning och nipper.

Många egentillverkade varor salufördes också och gav de resande yrkestilar som tråddragare och häktmakare. Ståltråden inbjöd till uppfinningsrikedom och bland många av de resande tillverkades ståltrådsarbeten som råttfällor, nystekorgar och ställ för strykjärn och grytor. Man gjorde klädhängare av oxhorn och man gjorde kammar och virkkrokar av ben. Man tillverkade och försålde också olika korg och borstarbeten som limborstar, vispar, pisksnärtar, metrevar och ystkorgar. De köpte också ofta upp varor för bearbetning eller försäljning såsom ull, lump, ben, skrot och tagel. Att alla resande var oärliga och illistiga människor som gärna skodde sig på andras dumhet eller goda tro, var en allmän föreställning som säkert i de flesta fall saknade täckning. Det var snarare den bofastes ovana vid att tänka att det fanns andra möjligheter att framleva sina dagar än att odla sin jord och vårda sin stuga.

Dessa kringdragande människor med en helt annan livsstil var förbryllande och som mycket annat som förbryllar så vill man tro att det är farligt och olämpligt. Ryktesspridning uppstod om dessa egendomliga människor och deras framfart. När sedan attityden förändrades till hur man skulle "hantera" resanderomer och istället arbeta med assimilering, så upplevde de flesta resanderomer detta som att nytt sätta att under tvång få dem att förändra sin kultur, bli bofasta, ha "vanliga" arbeten och se till att deras barn fick gå i skola. Tvång har ju oftast den effekten att man sluter sig snarare än öppnar upp för samtal och intryck.

Resandekniv av Axel Ferdinand Eriksson, 1879–1967.

Bild: Bennie Åkerfeldt.

Se artikel, "Skapa ordnade förhållanden med afseende å de sk tattarne", sid 44.

Se artikel, Resande under 1900-talet, sid 45.

Se artikel, Tostared i Västergötland, sid 48.

Se artikel, Medkänsla, sid 49.

Se artikel, En skollärare och de resande i tidigt 1900-tal, sid 50.

Se artikel, "Klockaruppropet", sid 53.

⁴ Ur Lars Grahns blogg "Exakt på gränsen mellan lycka och överlevnad"

Svenska kyrkans hållning

"Vi ha nog alla sett dem. Ån är det ett följe, som slagit sig ned utanför staden. Det är brokiga dräkter i rött och i gult, mycket av silverringar och glitter, bruna ansikten, mörka eldiga ögon och korpsvart hår och ibland ett språk, som ingen kan begripa. I tältet vimlar det av smutsiga barnungar, som kivas bland alla bylten ock skrot eller framför lägerelden, som flammor därbredvid. Kvinnfolken, gärna bärande med sig en eller annan barnstackare för att väcka än mera medlidande, göra täta besök i grannskapets alla gårdar för att bedja så snällt om det ock om det, ock om de inte få något pocka sig till det, kanske också för att "lägga ut människornas öden" eller "bota" med sina konster. Karlarne ge sig ut på färd för att laga kittlar ock annat i husen, men framförallt, för att verka vid marknader o. dyl. med hästbyten ock andra goda affärer." ur "Tattare"

Svenska kyrkans förhållande till de resande blir nu tydlig i det att man engagerar sig i arbetet med att få de resande att assimileras och bli "kristliga svenskar".

Johan Gustaf Björck uttalar också sitt gillande av den norska modellen som skapats av Omstreifermissionen i Norge, att helt enkelt infånga resandefamiljer och tvinga dem att bo på kolonier som Svanviken, där man under hot att ta deras barn ifrån dem skulle "uppfostra" dem att bli bönder.

Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkande 1923

"Då zigenarnas inordnande i samhället hos oss synes vara ett olösligt problem, är enda utvägen att på ett eller annat sätt få zigenarna ur landet."

I betänkandet menar man att man inte kan inordna den senast anlända romska grupp, svenska romer, i det svenska samhället och föreslår därför en restriktion gällande deras möjligheter att handla med hästar. Man föreslår att man inför liknande tillstånd för detta slag av handel, precis som redan görs med gårdfarihandel. Då kan man kategoriskt avslå alla ansökningar om sådant tillstånd från "tattare och zigenare".

En ytterligare restriktion ska begränsa "zigenarnas" möjligheter att anordna tivoli, skjutbanor, karuseller, gungor, dans- och brölloppstillställningar. Man inser att det juridiskt är svårt att hindra på landsbygden. När det gäller rikets städer, och om restriktionen är antagen på landsbygden, så gäller ordningsstadgans § 13 och då ska anmälan hos polismyndighet göras.

Det finns ytterligare en möjlighet att avhysa dessa sällskap, även på landsbygden, genom Landshövdingeinstruktionen av den 12 april 1918. Där sägs att polismyndigheten har rätt att förbjuda trafikhindrande eller ordningsstörande sammankomst på allmän plats.

Ragnar von Koch får år 1924 regeringens uppdrag att bearbeta Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkande från 1923.

Ragnar von Koch hänvisar till Norge som ett gott exempel på att skapa kolonier som Svanviken för att assimilera resanderomer genom tvångs-

1915 gav pastorsadjunkt Johan Gustaf Björck (1880–1968) ut en skrift med titeln; "Tattare". Skriften ingick i serien "Skrifter utgivna av Härnösands stiftsråd".

Se artikel, "Tattare", sid 54.

Se artikel, Exkludering, assimilering eller utrotning – "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955, sid 57.

Se artikel, Svenska kyrkan, sid 58.

åtgärder. Han menar att liknande initiativ från någon svensk förening borde få statsunderstöd. Det är barnens separation från sina föräldrar som ger förutsättningar för en lyckad assimilering.

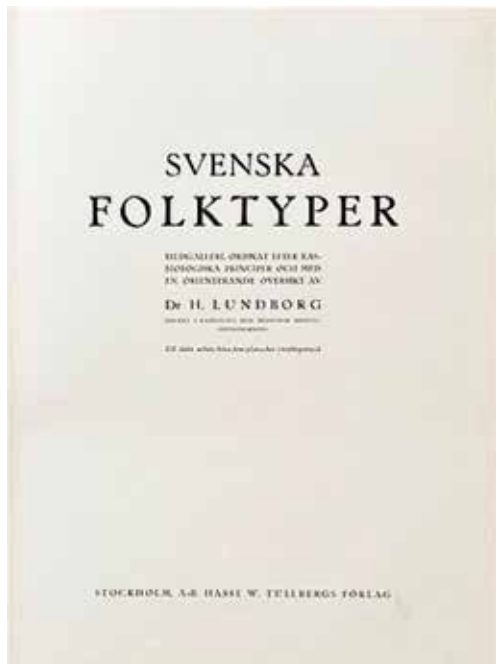
Foto Ukjent/Norska Riksarkivet.

"Uppfostringsåtgärder mot barnen hava, såsom allmänt erkänt torde vara, vida större utsikt att krönas med framgång än tvångsåtgärder mot de vuxna. Därest tattare- och zigenarbarn, som vid späd ålder omhändertagas jämlikt lagen om samhällets barnavård, kunde under en följd av år erhålla uppfostran i dylika, särskilt för barn tattare eller zigenare avsedda barnhem, skulle ett betydelsefullt steg vara taget i riktning mot denna frågas lösning." (SOU 1926:9)

von Kochs förslag förverkligades aldrig. Istället kommer nu steriliseringar som förslag på ett mer verksamt verktyg.

Rasbiologins era skapar nya ideal

Det socialdarwinistiska tänkandet skapar nya ideal som påverkar de politiska besluten under början av 1900-talet. Man uppfattar de resande som "avvikande" i sitt levnadssätt och kultur och ser dem som, inte bara ett samhällsproblem utan som en rasförsämring av det svenska folket. Nu blir det alltså fråga om aktiv rasism. Man fortsätter med rasbiologiska utredningar, förslag på sterilisering och massmedia används för att sprida samhällets nya syn på dessa "undermåliga element" och därmed skapa ett så brett stöd som möjligt för de åtgärder man vill föreslå.

***Rashygien (Eugenik).** Sällskap för främjande af rashygienisk upplysningsverksamhet och eugeniska sträfvanden ha numera bildats i ett stort antal kulturländer inom och utom Europa. 1921 hölls i New York den 2:a internationella kongressen för eugenik. 1922 upprättades af svenska staten ett rasbiologiskt forskningsinstitut i Uppsala. 1923 tillkom vid universitetet i München den 1:a universitetsprofessuren i rashygien i Europa; dennas förste innehafvare är F. Lenz. I Nord-Amerika meddelas mångenstädes vid högskolorna undervisning i eugenik. Äfven det svenska Rasbiologiska institutet skall tillse, att årligen hållas offentliga rasbiologiska föreläsningar vid Uppsala universitet samt, om möjligt, mottaga forskare, som vilja utbilda sig i rasbiologiska arbetsmetoder. Jämväl i lagstiftningen börja rashygieniska synpunkter att beaktas i flera länder. I Sverige har frågan om sterilisering af fallande-sjuka, sinnessjuka och sinnesslöa varit föremål för behandling vid 1922 års riksdag, som begärt utredning i ärendet. Medicinalstyrelsen har tillstyrkt sterilisering under betryggande garantier. Ärendet hvilat hos regeringen.

Nyare litt.: Baur-Fischer-Lenz, "Grundriss der menschlichen erblichkeitslehre und rassenhygiene" (1923), S. Holmes, "A bibliography of eugenics"

Under 1920-talet spreds rasismen i Sverige. Läkaren och professorn Herman Lundborg ville upprätta ett svenskt rasforskningsinstitut och lyckades med det 1921, då Statens Institut för Rasbiologi inrättades i Uppsala. Detta efter att en motion lagts i riksdagen, undertecknad av bland andra högerns Arvid Lindman och socialdemokraten Hjalmar Branting. Motionen antogs utan votering och därmed kunde ett rasbiologiskt institut slå upp sina portar 1922 i Uppsala. Det rådde alltså närmast total politisk enighet om att detta var Sveriges framtid. Nu för Herman Lundborg och hans medarbetare landet runt och dokumenterade och klassificerade medborgarna. Man mätte skallens form, pannans lutning, käkens beskaffenhet och så vidare. Därefter omformade man de uppmätta resultaten till ett klassificeringssystem där den "rena nordiska rasen" låg högst i skalan och, inte oväntat, "lappar, zigenare och tattare" längst ner, som samhällets drägg.

Steriliseringsfrågan kom första gången under statsmakternas prövning genom en motion vid 1922 års riksdag. Motionen var ställd av socialdemokraten och psykiatrikern Alfred Petrén men undertecknad av flera riksdagsmän. Under 1930-talet började man tala om tvångssterilisering, som ett verksamt medel i kampen att förädla vår svenska folkras. Folkhemmet började växa fram i Sverige, men för att det skulle blomstra menade man att befolkningstillväxten måste vara gynnsam och därmed måste barnkullarna växa. Det vill säga hos de familjer som var arbetare och betalade sin skatt och på det viset bidrog till statens fortlevnad.

De grupper som man menade "belastade" systemet, där man bland annat återfann "tattarna", där var oftast barnrikedomen stor och detta var i strid med statens plan om ett lyckligt folkhem. I folkhemmet skulle bara finnas ljusa A-barn. År 1934 sände Statens Inspektör för fattigvård och barnavård, Halfred von Kock, en skrivelse till socialministern, för att söka få till stånd

Et friskare släkte är målet... En Mjölkpropaganda (1937).

Foto Ukjent/Norska Riksarkivet.

ett ingripande mot "tattarna". Han menade att de representerade ett socialt levnadssätt som genom århundraden vållat den svenska befolkningen olägenheter. Särskilt ville han uppmärksamma tättarbarnens situation, då han menade att föräldrarnas kringflackande liv "påverkade dem menligt". Hemställan skickades i februari 1935 på remiss till Socialstyrelsen, skolöverstyrelsen, lantbruksnämnden och tio länsstyrelser.

Socialstyrelsen rekommenderade att tattarna gjordes till föremål för en rasbiologisk undersökning. Om styrelsens farhågor där blev bekräftade var risken att tattarnas kynne, intelligens och karaktär skulle leva vidare i generationer under en svensk yta. Sterilisering borde övervägas vid fall av oförmögenhet att uppfylla fader- och moderskapets plikter. De remissinstanser som föreslog hårdare tag, föreslog sterilisering, handelsrestriktioner och ändring av lösdrivarlagen.

Steriliseringslagarna

"För vissa befolkningsgrupper räcker det inte ens med fri tillgång till upplysning, utan denna bör aktivt påtvingas dem. Det gäller de grupper som man eventuellt skulle önska sterilisera, men som kanske inte kan falla in under steriliseringslagen. Tag t.ex. de nu aktuella tattarna, många halvt sinnesslöa, och andra synnerligen olämpliga föräldrar."

Alva Myrdal, Morgonbris, 1936.

1934 fick vi så en svensk steriliseringslag som gällde fram till 1975. 1934 års steriliseringslag hade dock begränsad tillämplighet. Lagen omfattade enbart personer som saknade förmåga att lämna samtycke till sterilisering – de rättsinkapabla. Lagen gav med andra ord förutsättningarna för att kunna sterilisera de personer som saknade insikt i eller inte förstod steriliseringsingreppets innebörd. Lagen reglerade inte frågan om sterilisering på den enskildes egen begäran eller efter samtycke, varken när det gällde sterilisering av friska individer eller av sinnesslöa eller andra sjuka som förstod ingreppets innebörd. Lagstiftarens ståndpunkt vid denna tid var att sterilisering av sådana individer på deras egen begäran eller med deras samtycke var tillåten utan särskilt lagstöd. Det gällde till att börja med sterilisering av medicinsk-terapeutiska skäl som ansågs tillåten i samma utsträckning som andra medicinska ingrepp. I övrigt ansågs sterilisering tillåten om den företogs med samtycke av den som steriliseras samt om det förelåg bärande skäl av - med samtidens uttryck - eugenisk, social, humanitär eller kriminalpolitisk natur.

I 1 § angavs således de grundläggande förutsättningarna för att någon skulle kunna steriliseras utan samtycke. Detta kunde ske under förutsättning att personen led av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten och för framtiden var ur stånd att handha vårdnaden om sina barn eller genom arvsanlag på avkomlingar överföra sinnessjukdom eller sinnesslöhet. Dessutom skulle han eller hon på grund av sin rubbade själsverksamhet varaktigt sakna förmåga att lämna giltigt samtycke till åtgärden. Här angavs också att lagen inte var tillämplig på sterilisering av medicinska skäl. En sterilisering på sådana skäl ansågs kunna genom-

föras utan särskilt lagstöd även på personer som saknade förmåga lämna samtycke.

Se artikel, Tvångsterilisering, sid 60.

1941 kom en omskrivning av den svenska steriliseringslagen och det blev nu lättare att få igenom beslut om tvångsterilisering av antingen medicinska eller sociala skäl.

"Den nya steriliseringslagen år 1941 (SFS 1941:282) reglerade i princip alla steriliseringar som inte var medicinska dvs. även dem som genomfördes efter den enskildes egen begäran eller samtycke. Den eugeniska indikationen kom att omfatta också dem som genom arvsanlag befarades överföra svårartad sjukdom eller svårt lyte. Den sociala indikationen utvidgades till att även omfatta asocialt levnadssätt. Vidare förutsattes inte att den som skulle steriliseras var ur stånd att vårda sitt barn utan att han eller hon var uppenbart olämplig." (SOU 1999:2)

Justitieministern vid denna tid, Karl Gustaf Westman menade att man med denna nya lag:

"... tog ett steg framåt i riktning av att sanera den svenska folkstammen, att befria den ifrån fortplantning av arvsanlag som leda till att i framtida generationer det förekommer individer, som icke äro önskvärda medlemmar av ett sunt och friskt folk."

"Tattarinventering"

Under 7 år bordlades frågan om en ny riksomfattande "tattarinventering" av olika skäl. I september 1942 gav dock Kungl. Majt. Socialstyrelsen i uppdrag att verkställa en sådan i landet. Redan 1935 hade en undersökning genomförts i Malmöhus län. Man ansåg det lämpligt att först göra en förberedande, riksomfattande, antropologisk undersökning på tattare i Sverige. Inventeringen utfördes under 1944 och den 18 maj 1945 lämnade Socialstyrelsen sin rapport till regeringen. Uppgifterna som redovisades hade inhämtats genom Polismyndigheten. Man hämtade data ur församlingsböckerna och enskilda sagesmän. Man kom fram till att det fanns 7 668 "tattare" + 300 som var kända sedan tidigare men som av någon anledning inte kommit med. En undersökning ledd av professor Gunnar Dahlberg presenterades i hans bok; Arv och ras - 1940, Kooperativa Förbundets förlag. I presentationen kunde man inte fastställa någon rasskillnad mellan "tattare" och den gemene svensken.

"Beteckningen går i arv. Föräldrar, som överensstämt med de folkliga föreställningarna angående tattare, få barn, som också betecknas som tattare, men av vilka en del inte ärva föräldrarnas mörka hår och ögonfärg, utan bli ljuslagda. Dock syntes det honom som om "tattarna" hade en spensligare kroppsbyggnad, smala axlar och liten hjärna!"

Man kom nu alltså att betrakta "tattar-problemet", inte bara som ett rasproblem utan som en social problematik, som därför kunde "botas", dels genom att tillväxten hämmades och dels genom att man "avprogrammerade dem" och på så sätt gjorde om dem till så kallade "vanliga" svenskar. 63 000 människor steriliserades, fler än i något annat västland om man

jämför med folkmängdens storlek. Av dessa beräknas 1 755 ha blivit steriliserade av sociala skäl. Mörkertalet är dock stort eftersom man använde sublima taktiker för att tvinga resande romer att skriva på för att inte institutionernas eller fråntas sina barn. Minnet av vad som förekommit och rädsla för nya trakasserier och förföljelser har lett till att många av resanderomerna fortfarande är så rädda för myndigheter och för icke-resanderomer att de inte vågar visa sin identitet.

”Tattar- och zigenar”-inventeringar

År 1907 gjordes av Fattigvårdslagstiftningskommittén på uppdrag av Socialdepartementet en landsomfattande inventering av ”tattare” och ”zigenare”. 1922 gjordes en ny kartläggning av polismyndigheten. I 1922 års inventering kom man fram till att det sammanlagda antalet ”tattare och zigenare” var 1 833 stycken, varav 250 uppskattades vara ”zigenare”.

På uppdrag av Socialdepartementet gjordes en provinventering 1935 av en del av landets ”tattare” för att testa metodik och genomförbarhet. Man valde Malmöhus län som testområde. Utvecklingen leder till att regeringen bestämmer, efter Socialstyrelsens yttrande, den 25 september 1942 att ge Socialstyrelsen i uppdrag att verkställa inventering av de tattare och zigenare som finns inom riket.

Sommaren 1942 arbetade folklivsforskarna vid Nordiska museet fram en frågelista som man ville att man skulle använda sig av vid den riksomfattande inventeringen. Därefter genomfördes en ”provinventering” i Stockholms län och i Värmland.

Efter att ha utvärderat och tagit hänsyn till den rasbiologiska undersökningen, inledde Socialstyrelsen 1943 en landsomfattande inventering av ”zigenare”. Måndagen den 31 maj 1943 åkte landets poliser till de läger där romer bodde och ställde frågor utifrån det formulär som Socialstyrelsen hade utformat. I Socialstyrelsens redogörelse för ”zigenarnas antal och levnadssätt” konstaterades att antalet personer som av polisen hade identifierats som ”zigenare” var runt 500.

1944 genomfördes en riksomfattande inventering av dem som kallades ”tattare”. Socialstyrelsen konstaterade att inventeringen visade att ”tattarbefolkningen” uppgick till cirka

8 000 personer. Sedan inventeringen 1923 hade således antalet ”tattare” ökat ungefär fem gånger, vilket Socialstyrelsen förklarade med att 1923 års undersökning hade varit summarisk och i någon mening slarvigt genomförd, medan den förevarande inventeringen var fullständig.

Mitt under brinnande andra världskriget gjordes följaktligen två nya inventeringar. Man kan ju bara spekulera kring hur dessa register använts om Hitler invaderat Sverige. Att förekomma i registret kunde naturligtvis också öka risken för tvångssterilisering.⁵ Vid denna den senaste inventeringen som utfördes av präster, lärare, poliser, lokalpolitiker och tjänstemän, kom man fram till att det fanns 7 688 personer plus 300 som var kända sedan tidigare men som av olika anledningar inte kommit med i inventeringen.⁶

Se artikel Inventeringens genomförande, sid 61.

Se artikel ”Tattarkravallerna” i Jönköping, sid 62.

Se artikel, En kvinna från Jönköpingstrakten..., sid 64.

Se artikel, Borås, sid 65.

⁵ Ur Teologie Doktor Maria Ericsons rapport angående en eventuell sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige 2009.

⁶ Gunborg A. Lindborg, Vägarnas Folk

Hjälpklasser i Göteborg

”Av lärjungarna i folkskolans 6 årsklasser (skolåren 1-6), vilka höstterminen 1922 uppgingo till 20,830, tillhörde 568 barn hjälpklasser för intellektuellt efterblivna, 75 barnavdelningen för lomhörda (»labiologiklasser»), 94 barn sanatorieklasserna för tuberkulösa och skrofulösa (i Odinsskolan, Kålltorp, Rävlanda och på Styrös), 32 barn avsöndringsskolan för skolkare och andra vanartiga.”⁷

År 1905 inrättades den första hjälpklassen i Stockholm och året efter i Göteborg, sedan följde flera städer efter i rask takt. Det var en utveckling som fick stöd av skolkommissionen som menade att det var viktigt att de efterblivna barnen fick en adekvat undervisning. Hjälpskolan som undervisningsform expanderade kraftigt och genomgick en rad förändringar från 1910-talet till slutet av 1950-talet.⁸

”Fr. o. m. läsåret 1936—37 är vid folkskolan upprättad en skola för bildbara sinnesslöa barn (externat). Folkskolestyrelsen fungerar som lokalstyrelse för densamma. Skolan sorterar under Medicinalstyrelsen. Hjälpskolans överlärare är skolans föreståndare. Vid externatet finnes anställd särskild Skolläkare. Barnantalet är f. n. 58. Dessa barn äro uppdelade på fyra avdelningar med var sin lärarinna. I anslutning till skolan är anordnad en arbetsstuga för äldre f.d. elever.”⁹

Överläraren vid Göteborgs hjälpskola var Manne Ohlander. Hans far Johannes Ohlander hade tidigare varit överlärare i staden.¹⁰

Manne Ohlander var vid denna tid en person som drev frågan om särbehandling av just ”tattarbarn”. Thom Axelsson har i sin avhandling visat detta ¹¹. Om Ohlander skriver Martin Ericsson i sin doktorsavhandling:

”Frågan är om någon annan aktör i den svenska tattarfrågan genomförde en så extrem rasifiering som Ohlander som menade...// att de biologiskt härstammade dels från zigenare och svenska, finska, kanske också lapska och söderifrån invandrade folkelement.”

⁷ Göteborg. En översikt vid trehundraårsjubileet 1923 över stadens kommunala, kulturella och sociala förhållanden samt viktigaste näringsgrenar, av Johannes Ohlander

⁸ Rätt elev i rätt klass Skola, begåvning och styrning 1910–1950 Thom Axelsson

⁹ Göteborgs kommunalkalender 1944, Bild: Stadsarkivet Stockholm

¹⁰ Vid folkskolan vann han 1894 befordran till överlärare i det dåvarande första skoldistriktet Landala, varefter det föll på hans lott att vara med om uppförandet och inredandet av Götabergsskollhuset, på sin tid Göteborgs modernaste och ändamålsenligast anordnade. Där nedlade han det huvudsakliga av sin lärargärning. Ett par år tjänstgjorde han vidare som t. f. folkskolinspektör (1920–21). År 1908 hade han invalts i folkskolestyrelsen, året därpå i stadsfullmäktige och nedlade i båda dessa församlingar ett framgångsrikt arbete för folkskolans utveckling. Utom vid folkskolan innehade Ohlander förtroendeuppdrag inom andra grenar av undervisningsväsendet. Under långa tider hade han säte i styrelserna för dövstumsskolan i Vänersborg och för sinnesslöanstalten på Stretered, i styrelsen för Aug. Abrahamssons stiftelse på Nääs, i styrelserna för Göteborgs stads skyddshem på Vrångsholmen och Lingatan - i styrelsen för det sistnämnda var han ordförande. – Svensk Lärartidning 1930

¹¹ Axelsson 2007a kap 5 och Axelsson 2007

Ohlander menade också att resanderomer reproducerade sig och degenererades genom inavel, vilket han menade berodde på en okontrollerbar sexualitet, som drev dem att också skaffa barn med nära släktingar. Denna syn på resande påverkade också arbetet i Göteborgs skolor vid denna tid. Man placerade resandebarnen i hjälpklasser, vilket Ohlander menade berodde på deras lägre intelligens. Han skapade också ett personregister, med genealogiska inslag, över dessa barn som han sedan också tillhandahöll polismyndigheten att använda i sina registreringar av resande och romer i mitten av 1940-talet. Ett skoldistrikt menade under denna tid att det var lätt att känna igen en tattare "på långt håll" bland annat därför att "de gå mycket utåt med tårna".

*Några
"missanpassade"
elever
på Särögården*

Några "missanpassade" elever på Särögården.
Bild: ur boken Hjälpkolan i Göteborg 1906 - 1956.

Ohlander föreslår att man skall använda steriliseringar som ett verksamt sätt att förhindra "uppkomsten av en undermålig avkomma". I nära samarbete med hjälpklassläraren Gull Börjesson agerade de som "tattarsakkunniga" i samband med polisens inventering av resande sommaren 1944.

Både Ohlander och Börjesson har erhållit stadens förtjänsttecken. Manne Ohlander 1956 och Gull Börjesson 1980.

Se artikel, Kurts minnen från sitt 1950-tal, sid 66.

Se artikel, Hjälpkolans sommarkolonier, sid 68.

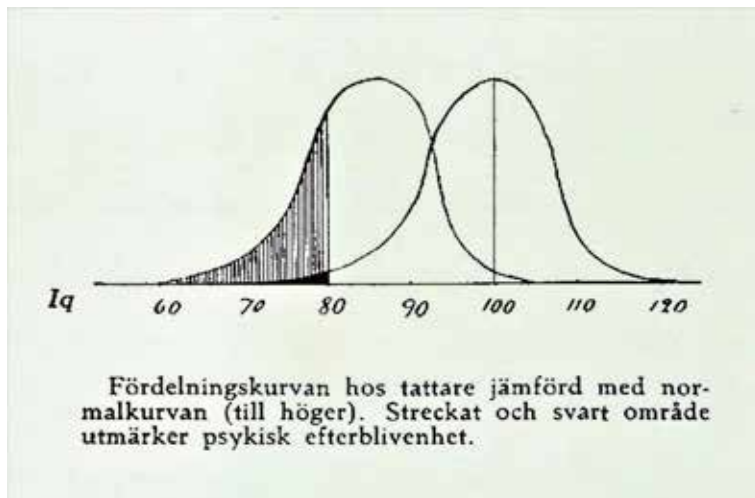
Se artikel, Bert i femte klass, sid 68.

Se artikel, Vera ett resanderomskt barn, sid 69.

Se artikel, Bennie ett resanderomskt barn från 1950-talet, sid 69.

Manne Ohlanders undersökningar

"Icke sällan blevo hjälpklasserna en avstjäpningsplats för vanartade och psykopatiska elever i folkskolan, vilka råkat på kant med sina lärare eller gjort sig omöjliga genom demonstrativ lättja eller likgiltighet för skolans fordringar."¹²

Manne Ohlander menade att "tattarnas" barn var medelmåttiga och i många fall undermåliga. Han menade att detta var ett biologiskt arv och därför genomförde han en genealogisk dokumentation av tre släkter. Han skickade också ut frågeformulär till ett 80-tal skoldistrikt, där han ville ha svar på hur många "tattarbarn" de hade och hur många av dessa som gick i hjälpklass. Han sökte också svar hos skyddshem, arbetshem och pastorsämbeten. Där bad han om hjälp att identifiera familjer utifrån en känd stamfader. Han ville också ha uppgift om personernas IQ från skolor och vårdhem. Om dessa saknades i inrapporteringen så uppskattade Ohlander nivån själv! Han angav att 30,5 procent av de rapporterade barnen gick i hjälpklass och hade ett IQ under 80. Ohlander menade att detta troligtvis var en missvisande procentandel eftersom många "tattarbarn" inte fick plats i hjälpklasserna trots att de borde gå där. Manne Ohlander samlade dessa uppgifter i personakter. Thom Axelsson säger i sin rapport: Tattare, hjälpklasser och intelligensundersökningar i den svenska folkskolan under tidigt 1900-tal, följande om syftet med dessa personakter:

Det var, enligt Ohlander, *"släktforskning som förr eller senare avslöjade att tattarmentaliteten inte var ett konstruerat komplex av ofördelaktiga egenskaper, som löst klistrats på vissa tvivelaktiga personer, utan verkligen hänförde sig till avkomling av tattare"*.

Ohlander hänvisade till forskning som visade att: *"Som ras betraktad äro tattarna otvivelaktigt underlägsna den svenska folkstammen"*.

När det gäller antal barn som hänvisades till hjälpklasser så var andelen tio gånger högre bland resanderomska barn än bland övriga.

¹² Hjälpsskolan i Göteborg 1906-1956 sid 29

2. INVANDRINGEN UNDER SLUTET AV 1800-TALET

Okänd fotograf.

I slutet av 1800-talet kom nästa grupp av romer till Sverige. De flesta från Rumänien där förslavandet av romer, som pågått sedan 1350-talet, upphört år 1864. Romerna kommer nu till Sverige via bland annat Ryssland. De kallas idag för svenska romer.

Under första delen av 1900-talet drabbades denna nya grupp av att de exkluderades och utestängdes från det svenska samhället precis som resande romer. Ända fram till 1960-talet var de ofta tvungna att bo i tält eller i läger. De svenska romerna drabbades också av tvångsteriliseringar, tvångsomhändertaganden av barn och tvångsassimilation precis som resanderomer.

Skolgång

De svenska romer som kom i slutet av 1800- eller början av 1900-talet börjar agera under 1930-talet för att få till stånd en förändring. Johan Dimitri Taikon krävde i skrivelser till Kungen att skolfrågan för de "zigeniska" barnen skulle ordnas. Men inget hände. Det föranledde ändå Socialstyrelsen att göra ännu en inventering av antalet "tattare och zigenare" i landet. Man menade att skolan inte var viktig för romer eller att delar av den romska kulturen och livsstilen inte är förenlig med en regelbunden skolgång. Detta trots att Sverige hade haft allmän skolplikt sedan 1842.

Romer fick inte gå i skolan förrän på 1960-talet, efter flera decenniers kamp. Romska författare som Monica Kaldaras, Hans Kaldaras och Katarina Taikon har skildrat hur romska föräldrar sedan 1930-talet försökt att övertyga myndigheter om att ge deras barn rätt att få gå i skolan och beskrivit det motstånd man mötte. Eftersom fast bostad betraktades som en förutsättning för regelbunden skolgång behövde kommunerna inte ta emot de romska barnen. Anledningen var att de inte var folkbokförda och därmed inte hade en fast adress. Men kommunerna tillät inte romerna att stanna mer än några dagar i en kommun och då kunde de heller inte bli folkbokförda. För de flesta romska barn betydde detta att de inte fick någon skolgång alls.

Johan Dimitri Taikon skrev till de kommuner dit de var på väg för att stanna och gjorde en förfrågan om att ordna med skola för de romska barnen. Skolgången för romer var beroende av kommunernas och skolornas inställning. Det fanns emellertid några engagerade lärare som undervisade romer under sommaren i de läger där romerna bodde.

För en del barn fanns det en möjlighet att det kom ut en lärare från kommunen till lägret under sommarlovet, om föräldrarna ville betala för det. De romska barnens föräldrar fick köpa in gamla skolbänkar och föräldrade skolböcker för att barnen skulle kunna lära sig läsa och skriva under de korta perioderna som lärarna undervisade dem. Eftersom all undervisning skedde utomhus var det bara under soldagarna som undervisningen skedde. Regniga somrardagar spenderade de romska barnen med att hjälpa föräldrarna med försörjningen.

Skolan på Gubbängen öppnades 1943 på initiativ av familjen Taikon och bedrevs i deras tält, i ett läger för romer. Skälet till att familjen Taikon engagerade sig så hårt i skolfrågan hänger samman med att Katarina Taikons far som bott i Sverige i 40 år inte kunnat få medborgarskap därför att han inte kunde läsa och skriva.

På 1950-talet började flera olika specialskolor för vuxna romer starta upp men den "riktiga" skolgången för de romska barnen tog fart först i början på 1970-talet då romer själva började utbilda sig till lärare och kunde hjälpa de romska barnen.

1963 utkom Katarina Taikons debutbok "Zigenerska". Katarina Taikon och hennes syster Rosa demonstrerade också på första maj för att alla svenskar – det vill säga även andra romer – skulle få samma rätt. Deras krav om rätten till bostad och rätten till skolgång för romerna fick stor uppmärksamhet, men det dröjde långt in på 1960-talet innan det blev verklighet.

Genom Katarina Taikons böcker om Katitzi (1969–1980) fick mängder av svenska barn och ungdomar insikt om vad det innebar att växa upp som "zigenare" i Sverige. Idag finns även översättningar till romani.

[Se artikel "Den ambulerande zigenarskolan", sid 71.](#)

[Se artikel Katarina Taikon från Tidskriften É Romani Glinda, sid 71.](#)

Medborgarskap

Oklarheten kring medborgarskapsfrågan och en allmän misstro kring de romska barnens möjligheter att kunna delta i den ordinarie skolundervisningen till följd av den nomadiska livsstil som tillskrevs den romska gruppen gjorde att det vid tiden före andra världskriget inte fanns någon samsyn kring de romska barnens skolgång. De lösningar som diskuterades var till stor del tänkta som separata spår vid sidan av den ordinarie folkskolan.¹³

Medborgarskapsfrågan avgjordes heller inte förrän 1952 då den dåvarande socialministern officiellt gav den romska befolkningen svenskt medborgarskap. Men i yttrandena från bland annat kyrkan så framkom att många präster tillsammans med sina församlingsbor var mycket kritiska.

Under en lång tid förvägrades svenska romer allmän sjukvård i Sverige, eftersom de inte räknades som svenska medborgare. Det betydde att de flesta svenska romer som blev sjuka inte fick den hjälp som de behövde och att romska barn inte heller fick några vaccinationer i förebyggande syfte.

Romska kvinnor som skulle föda barn fick oftast föda där de för tillfället befann sig, i skogen, i ett tält, i en vagn eller på annan plats. Många spädbarn dog av kylan i tälten och vagnarna.

För att förebygga olika infektioner och sjukdomar var romernas tillfälliga bostadsplats och vagnar omsorgsfullt rengjorda. Fastän de kanske slog läger mitt i skogen så sopades det och alla dunbolstrar luftades dagligen. Personer som blev svårt sjuka isolerades i ett tält eller i en vagn, även kvinnor som nyss fött ett barn isolerades i sex veckor, 40 dagar för att barnet och mamman skulle hinna bygga upp ett immunförsvar.

Men från mitten av 1960-talet har också de svenska romerna utsatts för assimilering i det svenska samhället. Detta har naturligtvis ett pris som romerna fått betala och som de ofta tycker har varit för högt. Eftersom assimilering splittrar och gör det svårare att bevara kulturen och språket.

Se artikel Kolja Pancenkov, sid 71.

Se artikel Kyrkoherde Wilhelm Harsten, sid 72.

¹³ Andreas Nordin - Romer i kommunal skolpolitik 1950-1970

Utlänningslag

Staten Sverige oroades av dessa nyanlända romers ankomst av flera anledningar. År 1914 stiftas den första utlänningslagen vilken innefattar förbud för vissa utlänningar att vistas i riket. Den begränsade romers möjligheter att komma till Sverige och att bo här.

Bild: med tillstånd av Bertil Magnusson, tidningen Glimten.

[Se artikel Utlänningslag, sid 72.](#)

Från 1860 till 1914 var invandringen fri utan passtväng, men med den nya utlänningslagen 1914 ansågs alla "zigenare" vara lösdrivare, kriminella och därför oönskade och avvisades redan vid gränsen.

Gränsen förblir stängd för romer mellan 1914 och 1954. Under de fyrtio år som inreseförbudet rådde var det bara ett fåtal romer som lyckades ta sig till Sverige.

Zigenarutredningen 1954

Här hänvisar man till Stockholms stads tänkebok 1512 som den äldsta dokumenterade uppgiften om att "zigenare" kommer till Sverige. "Att det verkligen är zigenare som avses // är ställt utom allt tvivel." Utredningen gör sedan en historisk återblick på den svenska statens behandling av denna folkgrupp under 1500 – 1800-talen.

Under rubriken Zigenarfrågans utveckling 1933–1952, redovisar man en omsvängning i statens syn på romerna. Tidigare hade man arbetat för att hindra denna folkgrupp att komma in i landet och att bli av med och fördri-va dem som redan levde här. Nu förordar man istället att barnen integreras i den vanliga folkskolan. Detta kräver i sin tur att man hjälper de romska familjerna att bli bofasta, åtminstone en del av året. De som fortsätter att leva ett ambulerande liv bör också få del av skolundervisningen i specialklasser i de lokala folkskolorna. När det gäller bostadsfrågan så skriver man i utredningen:

”Särskilt anmärkningsvärt är härvidlag kommunernas attityd gentemot zigenarna. Vissa kommuner har beslutat generellt förbud för dessa att upprätta läger inom kommungränserna, medan andra kommuner för endast mycket korta perioder upplåter även de sämsta lägerplatser. Följden härav har blivit att åtskilliga zigenare befinner sig på ständig jakt efter nya lägerplatser.”

Ida Ohlsson al Fakir visar i sin rapport ”Svenska kyrkans förhållande till romer och resande cirka 1900–1950” att hon i sin granskning av källmaterialet funnit att Svenska kyrkan genom prästers och andra kyrkliga företräd-ares agerande och ställningstagande i stor utsträckning bidragit till, och i vissa fall varit drivande i, exkluderingen av romer.

Ny Zigenarundersökning

Vi ber inte om privilegier, bara om samma mänskliga rättigheter som alla andra har. Vi begär samma rätt till utbildning, samma möjlighet att få ett arbete och samma rätt till drägliga bostäder – inte som romer utan som medborgare. Vi begär samma lagliga skydd mot angrepp som andra får. Och vi begär också att generationer av romer som vuxit upp utan bostäder och utbildning och som genomlidit övergrepp och diskriminering, får erkännande och kompensation. – Katarina Taikon¹⁴

Den nya zigenarundersökningen utfördes på uppdrag av Arbetsmarknadsstyrelsen genom Uppsala universitets socialmedicinska institution. Professor Ragnar Berfenstam ledde utredningen som genomfördes av sociall-äkaren Johan Takman åren 1962–1965. Takman skulle undersöka romernas utsatta situation i Sverige och föreslå åtgärder för att integrera romerna i samhället. Den benämndes Zigenarundersökningen och slutrapporten utkom 1966.

Undersökningen omfattade de s.k. zigenare som var avkomlingar till den grupp av åtta familjegrupper som invandrat till Sverige under 1890-talet och fram till början av 1900-talet.

Takman konstaterar i sin undersökning att ”zigenarna” utnyttjat samhäl-lets service i väsentligt mindre utsträckning än den övriga befolkningen.

Man kan också konstatera i utredningen att romanitalandet fortsätter även efter mer lyckad integration i gruppen. Men även svenskan blir allt-mer vanlig även i samtalsspråket, vilket betyder att tvåspråkigheten blir naturlig.

Takman visar också tydligt att några av Sveriges kommuner även på

¹⁴Anna Riwkin ur Zigenarväg 1954–55

1960-talet har fört en "aktivt avvisande politik" och därmed omintetgjort alla möjligheter till bosättning, arbete och utbildning.

När det gäller utbildning så måste den bli tillgänglig både för barn och vuxna. Takman menar också vad gäller vuxenutbildningen att den inte bör bedrivas segregerad utan i samma utbildningssystem som övriga svenska vuxenstudenter. De elva ställen som bedriver vuxenutbildning för analfabeter omfattar cirka 100 "zigenare" då rapporten skrivs. Takman menar att det inte finns någon anledning att avbryta detta, eftersom ingen motsvarande vuxenutbildning finns att få i Sverige. Analfabetismen är ett gissel för "zigenarna" och aktivt stöd måste ges.

Rasdiskrimineringen levde alltså fortfarande. Man avvisas av arbetsmarknaden inte på grund av brist på kompetens eller lämplighet utan av det faktum att man är "zigenare". Här finns också regionala skillnader i synsättet.

Takman sammanfattar en del av problematiken och gör den till en angelägenhet för majoritetssamhället. Undersökningen utmynnar i några generella anmärkningar. Sverige måste se till att "zigenarna" får tillgång till samma utbildning som alla andra medborgare i riket och "att de nu under de närmaste åren får mycket bättre utbildningsmöjligheter än genomsnittsmedborgaren."

[Se artikel, Johan Takman, sid 73.](#)

[Se artikel, Örebro, sid 73.](#)

3. FINSKA ROMER

Sveriges industrier blomstrar under efterkrigstiden och behov av arbetskraftsinvandring ökar. Arbetskraftsinvandringens blomstringstid, inte bara i Sverige utan i hela Väst-europa, var under 1960-talet och i början av 1970-talet. Från länder som Turkiet, Grekland, Italien och Jugoslavien flyttade tiotusentals och åter tiotusentals arbetare till länder som Tyskland och Sverige. Invandringen gynnades av att den till en början var billig för mottagarländerna. De utländska arbetarna bidrog till ekonomisk expansion under goda tider. En typisk arbetskraftsinvandrare betalade betydligt mer i skatt än han kostade i form av bidrag, pension och andra transfereringar. I Sverige nåddes en kulmen i arbetskraftsinvandring åren 1969–70, då högkonjunkturen nådde sin topp. Under denna tid invandrar därför många romer från Finland. De benämns idag finska romer.

Sverige och Finland har en lång gemensam historia

Sverige och Finland har en lång gemensam romsk historia. Nära 700 år – från någon gång på 1100-talet till 1809 – var Sverige och Finland samma land. Följaktligen var då alla landets invånare svenskar, även de som talade finska, samiska, romska eller tyska.

[Se artikel, Panu Pulma, sid 75](#)

De finska romernas kultur

De finska romernas kultur handlar om seder och bruk, klädsel, släktskapsförbindelser, respekt för de äldre och då i synnerhet föräldrar, regler om renhet och om de olika näringar som man livnär sig på. Denna kultur skiljer sig vä-

sentligt från den som uttrycks av samhället de levte i. Ett exempel på detta är Artur Thesleffs skrift om Zigenarne (1898) där han uttalar sig om att romer skulle ha en större frihetslängtan än andra människor. Ett resonemang som förs överallt i ett försök att genom mytbildning kring detta att de har "resandet i blodet", rättfärdigar de ständiga bortdrivningarna, han skriver:

"De kunna ej vara bundna vid torfvan, kunna ej underkasta sig ordningens och det lagbundna samhällets fordringar, de vilja äfven vara fria från moralens, religionens och sedlighetens band."

Tack var att sådan mytbildning odlades kom det finska romerna att utsättas för samma behandling som resanderomer i Sverige och Norge under århundraden.

Många av de finska kalé-romer som flyttar till och bosätter sig i Sverige under arbetskrafts-invandringens dagar, bibehåller sina traditioner, vilket gör att framförallt kvinnorna är lätta att identifiera, i och med att de bär sin traditionella klädsel. Detta har lett till att de ofta blivit utsatta för diskriminerande uttalanden och åtgärder. I oktober 2012, granskade Sveriges Radio hur det var att som traditionellt klädd finsk rom hyra bil vid bensinmackar över hela landet. Av totalt 64 testade bensinstationer var det 22 som vägrade att hyra ut bil till romer. I Stockholmsområdet nekade 10 av 23 bensinmackar romerna att hyra bil, medan radions reportrar bara en stund senare utan problem fick göra det.

Den svarta sammetskjolen

Den svarta sammetskjolen är typisk för kaalekvinnans klädsel. Den består av tre lager tyg; ett inre, ett mellanlager och det yttersta av sammet. Sedan kan man välja omkrets och mängd tyg. Varje lager kan utgöras av nio eller sju och en halv meter tyg. Vill man ha en lättare kjol så kan man ta bort mellanlagret. Närmast kroppen finns en underkjol. Den spetsprydda, långärmade blusen, varierar i form och material. Vill man läsa mer om dessa kläder kan man med fördel ta del av Eeva-Liisa Oja-Fagerlunds bok, De romska kvinnans dräkt i Finland. (1980)

"Den äldre generationen anser att det är en skam att bära de vitas kläder och skulle inte ta dem på sig. Den långa kjolen har funnits sedan gamla tider och därför skall den användas ända till slutet" ¹⁵

Romer slängdes ut från krog

Personal på en Nyköpingskrog bad tre romska kvinnor att lämna restaurangen på grund av deras klädsel. Diskrimineringsombudsmannen stämde krogägaren, som nu får betala 15.000 kronor till var och en av de drabbade.

Corren.se 2014 10 09.

¹⁵ Romsk kvinna född 1920 i Terijoki

"Monica". Bild: Spektrum/Borås, utställningen Romer i Sjuhärad.

Under barndomen har den romska flickan vanliga kläder på sig. Från 12 års ålder tar hon på sig en lång, slät kjol och från 17 och uppåt gäller den traditionella dräkten.

Kjolen och blusen tas på när man är vuxen nog och har inblick i romernas seder och traditioner. Först då får man föräldrarnas tillåtelse att komma in i vuxenlivet och bli självständig. Då ska så lite som möjligt av kroppen få synas. Till kjolen har man alltid en blus. Den kan ha vilken färg som helst och är ofta utsmyckad med spets och broderier och med en liten volang längst ned. Kläderna kan sys hos sömmerskor, men de flesta lär sig att göra det själva. Man har flera uppsättningar kläder lämpliga för olika tillfällen som vardag, fest och sorg. Som ytterkläder används en kofta, kavaj eller jacka. Kläderna är ofta prydda med broscher och andra prydnadsnålar efter tycke och smak. Likadant är det med ringar, halsband och örhängen.

Mannens kläder

Den manliga klädkoden liknar den som funnits bland flera romska grupper. En ogift man bar ofta svarta byxor, vit skjorta och kavaj. En gift man bar ofta kostym med väst, hatt och svarta stövlar. En gift och respekterad romsk man hade ofta en tråkapp med ett utsmyckat ornament och ett fickur. En gift man kunde ha en stor mustasch eller skägg medan den ogifta mannen kunde vara utan.

Renlighet

Renlighet är något som de finska romerna tar väldigt allvarligt på. Man ser ofta på andra människor som orena eftersom de inte lever efter den romska synen på rent och orent. Unga och gamla anses vara renare än övriga och män är renare till själen än kvinnor. Det yttrar sig i att kvinnor aldrig får befinna sig högre än män – de anses förorena männens huvud. Därför är det alltid kvinnorna som går sist uppför trappor.

Vad gäller boende och sätt att leva tillämpar man noggranna renlighetsregler.

"Zigenare tvättar männens skjortor, underbyxor, sina egna underskjortor, underkjolar och underlakan i olika baljor. Jag har fem tvättbaljor för allt skall tvättas separat. Jag tvättar inte heller mununderlagslakan eller örngott tillsammans med underkläder. // Den gamla seden försvinner aldrig." ¹⁶

Under sitt kringresande var man mycket noga med att välja matplats:

"Till matplats valde man ett rent ställe, till exempel en ren stubbe, som låg avsides från tälten och som inte sölots ned av kvinnor. I lägret utsåg man till matplats en högre punkt där ingen hade gått. Ingen fick beträda en plats där man åt." ¹⁷

Giftermål

När det gäller giftermål har finska romer också egna traditioner. Förloving och bröllop har först på senare tid blivit ganska vanligt bland romer. Förr i tiden förekom det aldrig. Om två personer fattade tycke för varandra höll man det hemligt och det traditionella sättet att tillkännage ett förhållande har alltid varit att rymma tillsammans.

Enligt tradition skulle då flickans bröder försöka hämta hem henne. Det rymda paret återvänder efter en tid till familjen och släkten, ibland inte förrän första barnet redan kommit.

Födelse

Vid graviditet skall det helst hållas hemligt så länge som möjligt och på BB besöker endast yngre systrar den nyblivna modern. Efter födseln är modern oren i cirka sex veckor och barnet så länge det får bröstmjök. Under den tiden skall modern hålla sig undan så mycket som möjligt och hon äter inte av samma porslin som resten av familjen.

Död

"Ett femtiotal finska romer trängdes i entrén på Akademiska sjukhuset i Uppsala. Ytterligare 200 romer var på väg i båt från Finland. På sjukhuset låg en äldre respekterad släkting döende. För romer är det tradition, ja, nästan en plikt att man besöker sjuka släktingar, inte bara av omsorg om den sjuke utan också för att stötta och trösta familjen. Gamla och sjuka får ständigt besök." (Roland Asplund, frilansjournalist)

Att tala om döden är att framkalla den, säger man. Att besöka en sjuk person är däremot väldigt viktigt för alla romer. Man brukar säga att om denne person skulle dö gäller det att inte ha några ouppklarade affärer med denne. Egentligen kan man säga att seden att samlas runt en sjuk person mest speglar den romska sammanhållningen mellan familjer och romer i övrigt. Man vakar alltid hos den som dött.

Respekten för äldre

Synen på äldre hos de finska kalé-romerna:

"Att vörda gamla människor är en tradition bland vårt folk, den ingår i folkets natur. Man skall visa vördnad för de gamla, sköta om och passa upp dem, var och en månar om att betjäna och vörda dem. Vår lag har alltid varit att man visar vördnad för äldre, både kvinnor och män" ¹⁸

¹⁶ Viljanen 1974

¹⁷ Viljanen 1974

¹⁸ Viljanen 1974

augusti 1944 då de sista romska fångarna, närmare 3 000 personer, gasades ihjäl.

Antalet romer som mördades under förintelsen är svårt att fastställa. Forum för levande historia uppger att mellan 200 000 och 500 000 av de cirka en miljon romer som de menar levde i Europa vid denna tid mördades av nazisterna. Andra källor anger siffror på upp till 1 500 000 mördade romer.

Den bruna "zigenartriangeln" som användes i de tyska koncentrationslägren

Med kunskap om dessa utomnordiska romers erfarenheter under andra världskriget är det lätt att förstå att deras möte med det arbets-
hungrande Sverige kunde bli uppstarten för något helt nytt. Mötet med ett land med en ljusnande ekonomisk framtid, sociala reformer och ett tryggt liv. Även om dessa hårt prövade romer också fick möta den svenska rasismen, så var skillnaden på livet här och det de lämnat ändå, i stort, påtagligt positivt. Vilket också visat sig i att de valt att stanna kvar.

5. INVANDRINGEN UNDER 1990-TALET

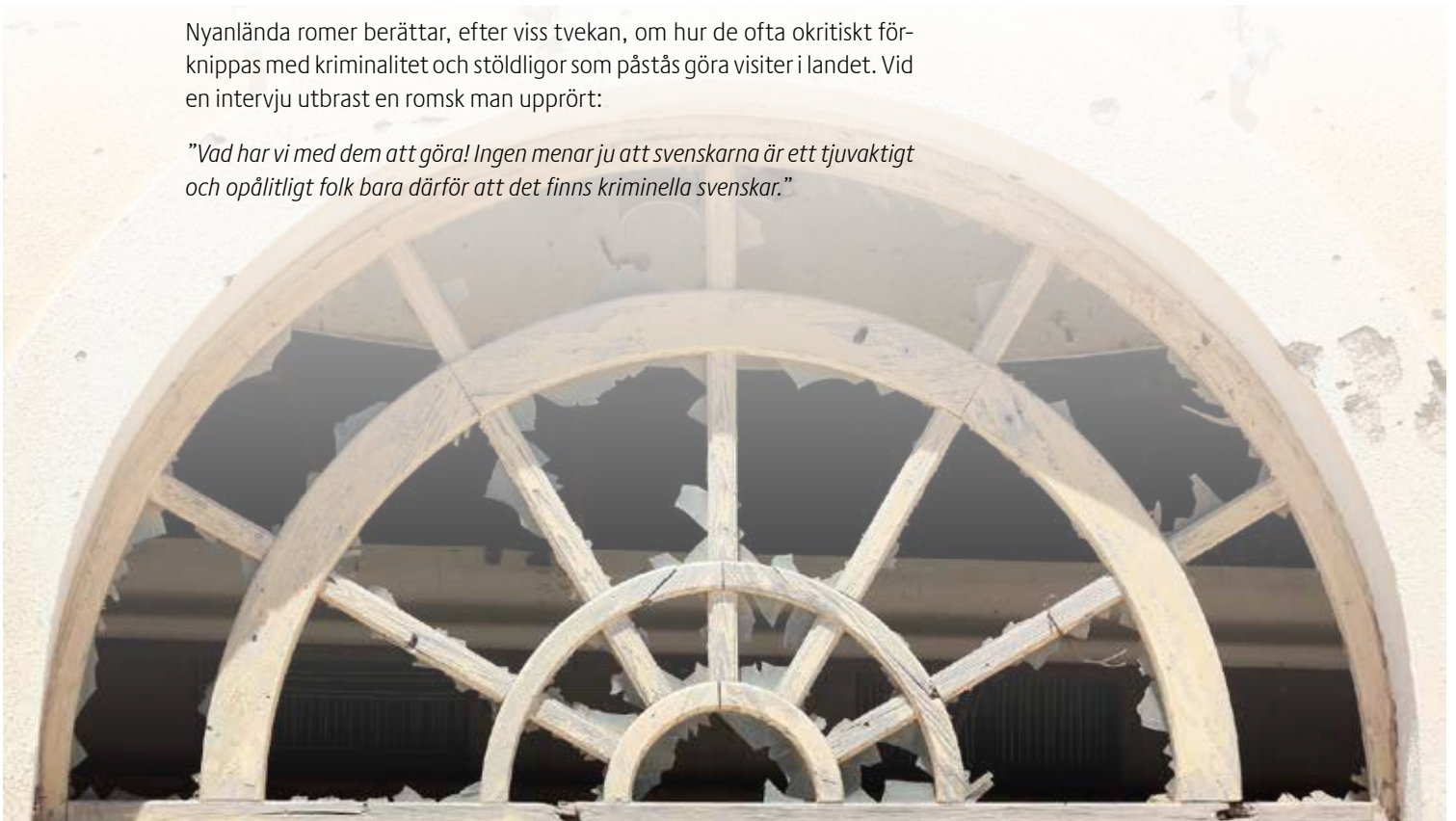
I samband med Balkankriget i forna Jugoslavien under 1990-talet söker många romer från dessa länder asyl i Sverige. Det är främst arli- och gurbettalande romer. De omnämns också som nyanlända romer. De omständigheter som gör att dessa romer bosätter sig i Sverige delar de i viss mån med de finska kalé-romerna och övriga romer som kommer under arbetskraftsinvandringens tid. Det vill säga ett positivt bemötande där man välkomnas och snabbt blir delaktig.

Dessa omständigheter skiljer sig markant från resandero- mernas och de svenska romernas erfarenheter av svenskt bemötande och måste naturligtvis beaktas när vi ser hur de olika grupperna förhåller sig i den tid då hela gruppen romer år 2000 blir erkänd som en nationell minoritet i Sverige.

Arbetslösheten är hög i vårt land, men främlingsfientligheten är också på- taglig och har ökat under de senaste åren. Mycket i det svenska samhället ver- kar följa med i de strömningar som nu också växer till sig i stora delar av Europa.

Nyanlända romer berättar, efter viss tvekan, om hur de ofta okritiskt för- knippas med kriminalitet och stödligor som påstås göra visiter i landet. Vid en intervju utbrast en romsk man upprört:

"Vad har vi med dem att göra! Ingen menar ju att svenskarna är ett tjuvaktigt och opålitligt folk bara därför att det finns kriminella svenskar."

Men man märker också tydligt att romerna vill tona ner detta med rasism och främlingsfientlighet, eftersom man är rädd att det bara skall göra saken värre. De nyanlända romer som kommit från olika delar av Europa menar att de har rotat sig väl i det svenska samhället och trivs här. Man har till och med lärt sig att tycka om det som kanske är det mest svenska av allt. Tystnaden.

De är ju uppväxta i romska bosättningar där man redan tidigt på morgonen hör barnen skrika och deras mödrar tala högljutt. Man levde med ett socialt umgänge där man möttes och samtalande under dagen och man festade, när så var lämpligt, med hög volym på musik och sång. Här i Sverige är vi mer lågmälda och kräver tystnad vid vissa klockslag.

"Både jag och min fru vill jobba och försörja våra barn. Det sliter på en både fysiskt och psykiskt att inte få känna sig som en riktig medborgare i Sverige. Vi är ju i vår bästa ålder! Det tog ett tag att vänja sig, men de som bott här ett tag verkar tycka om också vårt sätt att vara här i Sverige. Men man kan aldrig känna sig integrerad i samhället om man inte får ett jobb, menar Jasar Gasi. Vi tycker mycket om livet i Sverige och känner oss alltmer som svenskar. Suzana och barnen är svenska medborgare. Jag tänker heller inte att jag skall bo någon annanstans. När jag var ung och bodde i Kosovo så tog jag dagen som den kom och tänkte inte så mycket på framtiden. Men det gör jag nu. Min framtid är här i Sverige och jag planerar för mina barns framtid här. Men utan jobb så känner man sig inte riktigt delaktig i livet."

[Se artikel Familjen Gasi från Kosovo berättar, sid 76.](#)

[Se artikel Fatima från Makedonien, sid 77.](#)

6. SAMMANFATTNING

Erkänd nationell minoritet

Efter att romer har varit en minoritet i mer än 500 år så undertecknar Sverige och ansluter sig till europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk och Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter år 2000. De fem erkända nationella minoriteterna i Sverige är judar, romer, urfolket samer, sverigefinnar och torne-dalingar. De historiska minoritetsspråken är jiddisch, romani chib, samiska, finska och meänkieli. Gemensamt för minoritetsgrupperna är att de har befolkat Sverige under lång tid samt att de utgör grupper med en uttalad samhörighet. De har även en egen religiös, språklig eller kulturell tillhörighet och en vilja att behålla sin identitet.¹⁹

Alla romer, oavsett var de kommer ifrån, som får uppehållstillstånd i Sverige efter år 2000 blir alltså per automatik en del av den svenska nationella minoriteten romer. De bidrar också till det gemensamma kulturarvet.

¹⁹ källa <http://minoritet.se/minoritetspolitik>

Resanderomer

Resanderomer har en historia av 500 års exkludering, utanförskap, fördrivningar, tvångssteriliseringar och påtvingad assimilering. Det kan vara en orsak till varför man inte nu reagerar med påtaglig entusiasm på inbjudningar till stormöten eller till samråd med myndigheter. Om man ser hela bilden av resanderomernas historia blir detta inte så svårt att förstå. Så mycket har tagits ifrån dem och den påtvingade assimileringen har slagit sönder det som var deras styrka, sammanhållningen med en levande kultur och språk. Resanderomer är den första och största delen av den romska minoriteten i landet.

Invandringen under slutet av 1800-talet

Denna grupp som till största delen lämnat slaveriet i Rumänien för att söka frihet och respekt, invandrar i Sverige i slutet av 1800-talet och har sedan dess fått se hur den svenska rasismen riktat sig mot dem med full kraft. Först i slutet av 1960-talet förändrades synen långsamt i det svenska samhället när det gällde denna grupp. Men såren är ännu inte läkta och även i denna grupp är tveksamheten och skepsisen stor när det gäller att tro på den nya synen på romer som kommit till uttryck i den status som erkänd nationell minoritet innebär. De benämns också svenska romer.

Om båda dessa grupper kan sägas generellt:

De romer som bott här i mer än hundra år är väl införstådda med det svenska samhällets olika funktioner, de har utbildning och de talar utmärkt svenska.

Finska romer

De har till största delen samma ursprung som de svenska resanderomerna. Finska romer kom att stanna kvar i Finland efter 1809 då Finland blir ett eget land och där utvecklade en egen kultur. Då Sveriges industrier gick på högvarv under 1960-talet kunde många av dem återvända till Sverige i form av arbetskraftsinvandring. Också denna grupp har sedan dess, och fortfarande, utsatts för diskriminerad rasism. Särskilt de som bär de traditionella kläderna.

Arbetskraftsinvandringens romer

Många romer kommer till Sverige under åren på 1960/70-talet, efterfrågade som arbetskraftsinvandring. Dessa romer har oftast en tung börda av sorg som de bär med sig när de kommer hit. Sorgen över de många i deras släkter som inte längre lever, på grund av andra världskriget och de nazistiska utrotningslägren. Sverige blir dock för många av dem en möjlighet att starta på nytt i en tryggare omgivning. De upplever att vårt land ger dem den framtid de just blivit berövade under krigsåren. De kommer från Polen, Spanien, Ryssland och ett flertal andra länder i Europa. De benämns också som utomnordiska romer.

Invandringen under 1990-talet

Ibland benämns gruppen som nyanlända romer eller Balkanromer. Denna grupp har i stort en annan bild av det svenska samhället, än de första grupperna av romer som invandrat i Sverige. De har levt i länder där kriget slog sönder och gjorde livet omöjligt för så många, inte bara romer. De tvingades lämna sin hembygd och sitt land under ett förödande krig i det forna Jugoslavien på 1990-talet. Sverige tog emot dem när livet i hemlandet inte längre var möjligt. Här fanns trygghet och framtid. Detta gör att denna grupp av romer också, likt de arbetskrafts invandrade romerna, ser med tacksamhet på Sverige och gärna tar emot hjälp att integreras och få hjälp med språk och samhällsförståelse. De ser också romers status som nationellt erkänd minoritet i landet som ytterligare en bekräftelse på välvilja och ett erkännande av alla människors lika värde. Därför engagerar sig denna grupp gärna i inkluderingsarbetet som pågår i de svenska kommunerna, eftersom de, precis som kommunerna, ser detta som ett integrationsarbete i första hand.

Ny minoritets- och språklag

År 2010 förstärks rätten och den nödvändiga hjälpen för att bevara minoritetsspråken genom en ny minoritets- och språklag. Varje individ bestämmer själv om han eller hon tillhör en minoritetsgrupp enligt följande kriterier: Identitet som religion, språk, traditioner och kulturarv. En uttalad samhörighet och en (till antalet i förhållande till resten av befolkningen) icke dominerande ställning i samhället. En religiös, språklig, traditionell och/eller kulturell tillhörighet. En vilja och strävan att behålla sin identitet. Historiska eller långvariga band med Sverige.

En av de rättigheter som minoritetsgruppen äger tillsammans med de fyra övriga nationella minoriteterna är det som uttrycks i Läroplanen för skolan:

”Skolan ansvarar för att varje elev efter genomgången grundskola har kunskaper om de nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia.”

Ett annat åtagande som åvilar skolan är att de nationella minoriteterna har rätt till modersmålsundervisning i den dialekt av romska (romani-chib) som de talar. Här är behoven divergerande bland de olika delarna av den romska minoriteten. När de gäller de som bott i landet sedan medeltid gäller behovet att revitalisera språket i första hand.

Romsk inkludering

Regeringen låter 2011 Kulturdepartementet ta fram en samordnad och långsiktig strategi för romsk inkludering 2012–2032.²⁰ I strategin ingår en satsning på ett utvecklingsarbete främst inom områdena utbildning och arbete under 2012–2015 för vilken regeringen avsatt medel i budgetpropositionen.

Det övergripande målet är att den rom som fyller 20 år 2032 ska ha likvärdiga möjligheter i livet som den som är icke-rom. Strategin innehåller mål och åtgärder inom sex områden:

Utbildning, Arbete, Bostad, Hälsa, Social omsorg och trygghet, Kultur och språk samt Civilsamhällets organisering

Detta blir alltså ett tydliggörande av vad den 2010 antagna minoritets- och språklagen ska innebära i praktiken i landets kommuner. Romer, oavsett grupp, ska vara inkluderade i det svenska samhället utifrån deras behov.

Under åren 2012–2015 har kommunerna haft en central roll i arbetet för en romsk inkludering. Särskilda satsningar har gjorts i fem pilotkommuner – Luleå, Malmö, Helsingborg, Linköping och Göteborg. De metoder och arbetsätt som kommunerna har utvecklat under fyra år ska spridas vidare till övriga kommuner i landet.

Vad man kan konstatera i dessa pilotkommuners arbete är att förståelsen för de äldre romska gruppernas behov och deras inställning till projektet skiljer sig från de mer senkomna romska grupperna. Detta visar sig bland annat i att det bland brobyggarna i de fem pilotkommunerna inte finns någon som har sina rötter bland resanderomerna.

Sedan 2016 pågår en utvecklingsverksamhet för romsk inkludering i fem kommuner: Gävle, Borås, Stockholm, Haninge och Uppsala. Kommunerna får bidrag från regeringen för att bygga upp en struktur i den kommunala förvaltningen för att förbättra romers inkludering inom de sex områden som omnämns i strategin.

Framtid

Romers historiska kulturarv i Sverige måste bli känt för alla för att rätt verktyg skall kunna användas för att förändra och skapa en framtid utan rasism och diskriminering. Här handlar mycket om skolans roll. Att alla barn i grundskolan får kunskap om det romska kulturarvet som historia, språk, religion och kultur.

Om samtalen om denna del av den svenska historien börjar tidigt i barnens liv skapas en gemensam värdegrund där alla får plats. Man får kunskap om hur tidigare beslut och inställningar skapat den gemensamma historia även den del som man idag känner skam över.

Se artikel, Romsk inkludering, sid 79.

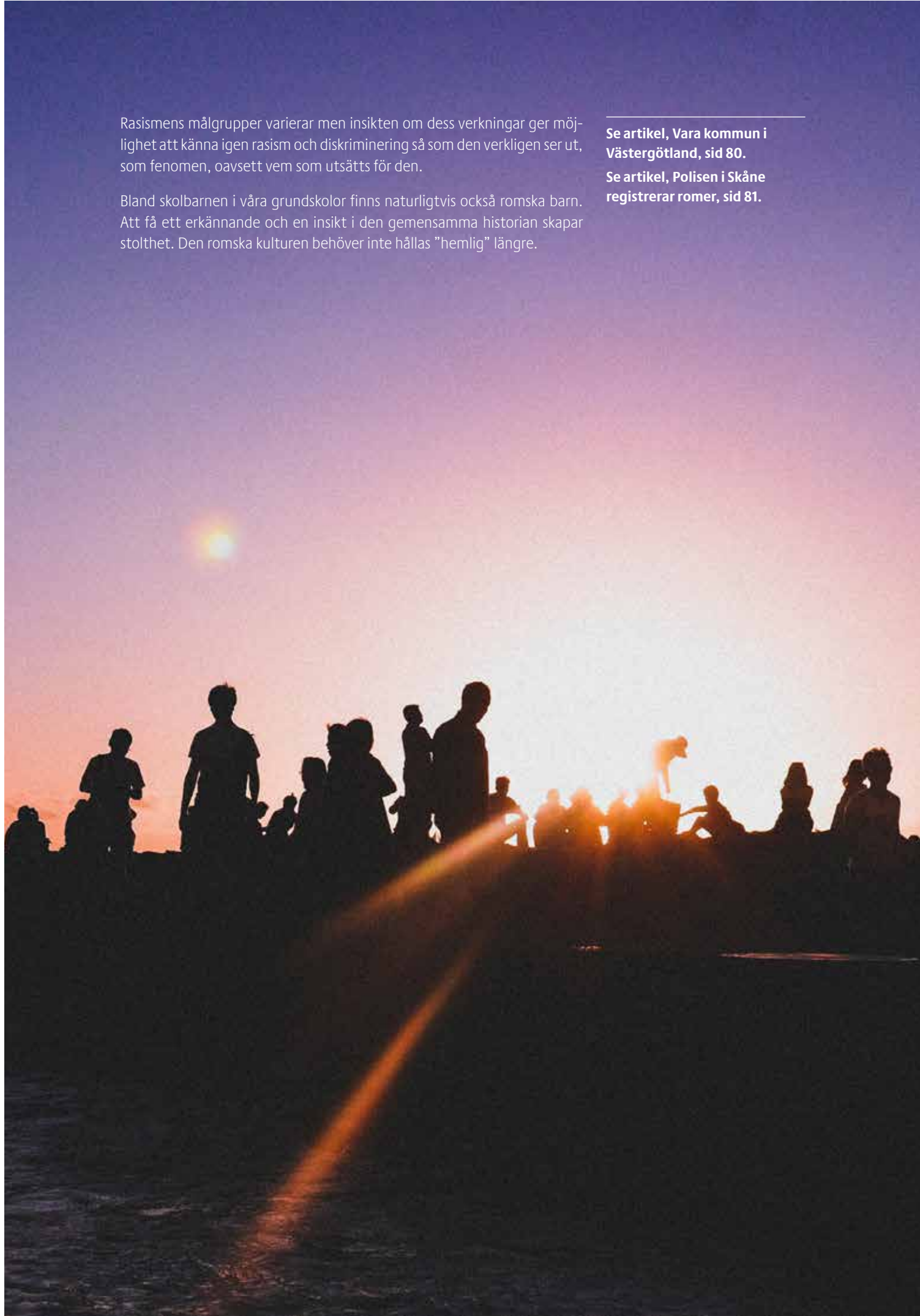
²⁰ källa <http://minoritet.se/minoritetspolitik>

Rasismens målgrupper varierar men insikten om dess verkningar ger möjlighet att känna igen rasism och diskriminering så som den verkligen ser ut, som fenomen, oavsett vem som utsätts för den.

Bland skolbarnen i våra grundskolor finns naturligtvis också romska barn. Att få ett erkännande och en insikt i den gemensamma historien skapar stolthet. Den romska kulturen behöver inte hållas "hemlig" längre.

Se artikel, Vara kommun i Västergötland, sid 80.

Se artikel, Polisen i Skåne registrerar romer, sid 81.

ARTIKLAR TILL KAPITEL 1-6

1. Resanderomer

UTANFÖRSKAPET

En kvinna i Västergötland sade om dessa (rackare)
"Hästaflåtten var en sådan fattig som inte höll sig för god för något. Han kunde inte bli sämre än han var. Ingen ville umgås med honom annat än tattare och dåligt folk. De kallades rackare, sådana som gick och slaktade hästar. De var utsedda av häradet. Jag har själv haft en häst som jag inte fick ta huden av själv. Det skulle anmälas i Skene på Gästgivaregården. Så skulle "tattaren" gå dit för att ta upp order och gå ikring. Den skada som skedde på huden om han inte kom, fick "tattaren" betala. Han kallades huddragare också. Om de ville han skulle slakta hästen, gjorde han det, men annars fick de ofta gå till de stupade, och då skulle de ha honom till att dra av huden bara. Det var så fördömligt, så det fick ingen annan göra. Men "tattarna" var ett sämre släkte, så de skulle vara till sådant. Här var först ett fruntimmer som hette Stava, sen kom hennes son, Flåare-Gustaf."

En kvinna i Starrkärr i Västergötland berättade
"Min första tös blev sjuk när hon var några månader gammal. Min mor sade då: Jag vet nog vem som skulle kunna bota tösen, men du kanske inte vill det? Hon menade Skojare-Lotta. Hon kom efter ett par dagar. Vi har det så ledsamt här, sa jag, för min lilla tös är sjuk. Ja, jag såg det när jag var här sist, sa Skojare-Lotta, men jag ville inget säga. Nu kan jag inte bota henne, men jag kommer igen i morgon. Det gjorde hon och då hade hon med sig en liten påse som skulle hängas i en tråd på barnets bröst i nio dygn. Så mätte hon barnet med en hamtråd och den skulle vara virad kring barnets hals i nio dygn och sedan brännas upp under ett brandjärn. Tösen fick en sorts droppar också. Varför hon inte kunde bota första dagen har jag undrat på, men hon kanske tog något på kyrkogården under natten. Skojare-Lotta hade en bok att läsa i där stod hur hon skulle göra. Den hade hon ärvt efter sin make som blev ihjälslagen. Kalle-Ros hette han. Han var "tattare".

En som slagit ihjäl en människa kunde bota för "skiver" (engelska sjukan). Här fanns en som de kallade Rackare-Johan, det var en kältring (resande) som slaktade hästar. Han hängde en påse på barnet och i den påsen var det olika ting, något av den vite ormen och sådant. Så skulle barnet ha i sig en droppe av hans blod. Han brukade sticka ett hål i sin finger, berättas från Fagered i Halland."

En utsaga från Skephult i Västergötland
"Jag hade en faster som bodde i Fritsla. Hon hade en klänning som hade hängt i 15 år och hon hade aldrig haft den på sig. Så kom en "tattarkärring" och bad om den. Du ska ge mig en klänning, sade hon. Nej, sa faster, jag har

ingen klänning att ge dig. Jo, sade kvinnan, du har en klänning som hänger på vinden och som du inte haft på dig på 15 år...

RESANDEROMER OCH DERAS YRKEN

”Skapa ordnade förhållanden med afseende å de sk tattarene”

Våren 1897 väckte samtliga Hallands riksdagsledamöter i andra kammaren i Sveriges riksdag en gemensam motion för att ”skapa ordnade förhållanden med afseende å de s.k. tattarene”

”De borde icke gå an att behandla dessa olyckliga endast såsom en besvärlig samhällsohyra, den man, för så vidt kan ske kan, söker göra sig utaf med, utan menniskokärleken och barmhärtigheten bjuda, att man anser och behandlar dem såsom medmenniskor, dem man vill göra i någon mån delaktiga i samhällets förmåner och rättigheter, naturligtvis under förutsättning att de efter förmåga skola arbeta.”

Den som sammanställt denna skrivelse var prästen i Veddige, Aron Norrman. Andra kammaren biföll denna motion utan debatt. När den sedan hamnade i första kammaren blev det annat ljud i skällan.

”Den enda åtgärd som kan på ett fullt verksamt sätt motarbeta och så småningom utrota de s.k. tattarna // är att undandraga deras barn från föräldrars och anhörigas inflytande. // om barnen skiljas från den vandrande skaran i tidiga år och (på statens bekostnad) öfverlemnas till uppfostran inom en anstalt eller hos enskilda personer på en ort, der föräldrarna icke pläga uppträda, de skola kunna uppfostras till ordentliga och arbetsamma medborgare”

De skillnader på hur man såg på motionen i andra respektive första kammaren byggde i stort på den stereotypa synen på resande som våldsamma, laglösa och oförmögna att hantera alkohol. Hela frågan remitterades till Tvångsuppfostringskommittén som menar att samhället bör inrikta sig på att få resande att bli bofasta och

”... finnes den som stryker omkring från ort till annan, vara åtföljd af egna eller andras barn och kan han inte visa, att han är någonstädes mantalsskrifven samt att han på behörigt sätt försörjer sig och drager omsorg om barnens vård och uppfostran, varde med honom förfaret såsom om lösdrivare sägs”.

Här återkommer att samhället väljer att bestämma vad som är ”arbete”. Ingen hänsyn tas till personernas förmåga att försörja sig och att de har pengar att leva av. Kriminalisering av deras arbete skulle på sikt tvinga dem att bli bofasta och mantalsskrivna – tvångsassimilering.

”Det finns en mörk historia med tvångsassimilering, tvångsförflyttningar, tvångssteriliseringar och barn som togs ifrån sina föräldrar.”²¹

²¹ Minoritet.se

Resande under 1900-talet

"Jag heter Fridolf, född 1913 i ett torp som hette Kvarnholmen och som låg i Örby i Västergötland. Vi flyttade runt som alla resande men senare köpte far ett gammalt hus som kallades Fyrkanten som han rev och transporterade till ett ställe som tillhörde gården Sund i Örby, det låg faktiskt bara några hundra meter från Kvarnholmen där jag föddes. Far använde sedan virket som material till ett litet hus där vi kunde bo. Det bestod, när det var klart, av ett rum med en järnspis. Vi var då fem personer i familjen och vi sov på golvet.

Mitt liv som vuxen har väl liknat de flesta resandes. Jag har arbetat tillsammans med ett kringresande "zigenar-följe" en tid, sen blev det att resa med ett tivoli och under en tid uppträdde jag som utbrytarkung på cirkus, innan jag så småningom började göra egna affärer. Reste på marknader under många år tillsammans med min hustru Elsa, men sen blev det skrot och en egen skrotgård. På senare år började vi, tack vare min hustrus goda kunskaper och affärssinne, köpa och sälja antikviteter.

Men hur det var att växa upp som en "tattarunge" i början av 1900-talet vill jag berätta om, det var en svår tid som de som lever nu, nog inte riktigt kan förstå. Det var naturligtvis fattigt och svårt för många på den tiden, men att dessutom vara "tattare" gjorde att man liksom var en sämre människors och kunde hanteras utan att beakta människovärde eller behöva ta särskilda hänsyn. Min far förtennade och hade lite grejer hemma för att kunna jobba med det, men det gav ju inte så mycket, så han fick även försöka sig på annan inkomst. Risken fanns ju annars att vi barn skulle hamnat på socknen. Mor och vi barn plockade och sålde mycket bär och svamp på höstarna. Vi hjälptes åt. Sen gjorde mor också kvastar av björkris som jag fick följa med henne ut för att sälja. Jag minns att vi gick ända upp till Fritsla, det är ju några mil. Mor hade en bunt med sex kvastar på ryggen och jag bar två. 50 öre stycket fick mor. Det var mycket pengar för en fattig husmor. Far var en stillsam och mild människa medan mor var den som kunde ta i med hårdhandskarna när det behövdes.

När jag var åtta eller nio år så blev min far sjuk. Han fick så svåra åderbräck på benen, de gick sönder och han blödde som en stucken gris. Man fick ta honom till lasarettet i Borås där han blev inlagd. Då kom Wallin som var föreståndare på fattiggården i Örby en dag körandes med sin vagn upp till mor och oss barn på torpet. Vi barn skulle bara följa med och nu bo på fattiggården. Men mor som var en hetlevrad kvinna, blev flyf-d och sade åt honom att försvinna, när han inte gjorde det gick mor in efter yxan och drev iväg honom.

Men vi hade det svårt. Mor fick "manga" (romani för att tigga). Hon gick bland annat till textilfabrikörerna i bygden och tiggde bröd. Då kunde hon

Bild: Bennie Åkerfeldt.

få ihop en påse skalkar som vi sedan kunde äta, mycket var redan angripet av mögel, men vi åt det ändå, det var svårt att vara hungrig jämt. När pappa var sjuk så hade vi det ju extra eländigt.

Jag fick gå i skolan i Backen i Örby och hade då att gå dit, sommar som vinter. Ibland hade inte mor något bröd att skicka med mig.

I affären hos "Karl på Backen", som låg nära skolan kunde man köpa för några öre korv om man hade pengar. Korven hängde i ringar på en stång uppe efter taket. När Karl skar upp den så var det som om det växte hår på den, så dammig var den. Men för ett hungrigt barn var det ändå gott att få stoppa i sig. Karl drev ofta med oss fattiga resandebarn. Han hade en stor råttfälla och så sa han att om vi höll kvar handen i den när den slog igen så skulle vi få en chokladbulle. Jag stod flera gånger ut med smärtan för att få den åtråvärda bullen och det var likadant med andra hungriga resandebarn. Karl tyckte det hela var mycket lustigt. Vår lärare, Hellman, var också led mot oss som redan hade det svårt. Det var särskilt jag och en resandechavo (romani för resandepojke) som hette Hjalmar Wetterberg som alltid blev tillsagda att hugga ved och elda i kaminen, eller utföra andra sysslor, när de andra barnen kunde leka och ha rast. Vi var "taterungar" och kunde därför inte räkna med att behandlas som andra. Stryk fick man för minsta lilla. En gång svängde Hellman mig runt, runt för en förseelse jag inte var skuld till och släppte mig sedan så jag for rakt in i väggen och min axel gick ur led. När mor skulle försöka ta av mig jackan när jag kom hem så gick det nästan inte, jag var så svullen. Men det var ju inte lönt för oss att säga något.

Många gånger gick jag till skolan i mina knäbyxor och skor av tyg utan strumpor, utan att ha en matbit i magen. Ett år, på hösten, gick jag förbi ett ställe där det bodde en liten gubbe med vitt, långt, skägg. Han hade en apel med så fina päron och ett hade ramlat ner på marken och var redan brunt och lite ruttet på ena sidan. Jag tog det och åt upp det. Jag var ju så hungrig. Tydligt hade gubben sett mig, för på förmiddagen kom han upp till skolan och sade till läraren Hellman att jag tagit det där päronet. Hellman gick då fram till mig och frågade om det var sant? Jag erkände och fick då en sådan örfil att jag var som avdomnad i hela ena sidan av huvudet i flera timmar efteråt.

Josef, Hjalmar och jag hade det ungefär lika illa i skolan. Josef hade ju kommit till fattiggården redan som spädbarn och där tagits hand om av än den ena tanten och än den andra. Ett tag bodde han i hundkojan på fattiggården och gick sedan dess under öknamnet "Moppe".

Alltid fick vi passa upp på något sätt. På vintern hade jag fullt upp med att sköta ved och eldning så det är ju inte konstigt att man inte lärde sig så mycket.

Jag visade en viss talang för idrott och vann en löpning, men då bestämde Hellman att jag inte skulle få vara med när de andra idrottade. Det fanns ju alltid något land som skulle grävas eller rensas eller någon annan syssla att göra. Så det blev väl inte så mycket skolgång, sammanlagt, för oss resandebarn, ingen brydde sig om vi var närvarande eller inte.

Så när mor och far behövde hjälp så måste vi ju försöka hålla svälten från dörren så gott vi kunde. Ett par år, varannan dag gick jag väl i skolan, men många andra resandebarn gick betydligt kortare tid än så.

Sedan, så fort det hände något i socknen så var det naturligtvis "tattarna" eller "tattarungarna" som varit framme. Jag minns hur det hos en av våra närmaste grannar hade försvunnit en plånbok, vid ett tillfälle. Genast tågade grannen i sällskap med fjärdingsman Bergström och polisman Sköld fram till vår stuga och anklagade mig för att ha stulit den. Jag hade nämligen varit hos dem den dag då den försvann. Sen att jag bara fått stå i dörren och aldrig satt min fot i själva stugan, var det ingen som brydde sig om, det var naturligtvis jag som tagit plånboken ändå. Jag blev transporterad ner till tingshuset i Skene, ingen i min familj fick följa med. Väl framme sattes jag ensam i en cell. Du kan tro att jag var rädd. Jag var ju bara nio år! Jag hämtades till förhör och sent på kvällen släpptes jag. Det var vinter och frost och jag hade lång väg hem så jag tänkte att nu fryser jag ihjäl. Men jag hade tur och fick åka med en bonde som körde en forä hemåt. En vecka senare drog moran i det huset ut den där lådan i skänken som plånboken legat i och fann då att den hade trillat ner i lådan under och legat där hela tiden. Men naturligtvis bad man aldrig om ursäkt för att man beskyllt mig för stöld. Jag var ju bara "taterunge" och hade jag inget tagit så skulle jag göra det, när bara tillfälle gavs, menade man.

Fattigdomen var sådan att jag tror ingen idag levande kan fatta det. Vid högtiderna som jul, påsk och midsommar hade vi oftast ingenting. Jag minns hur far hade huggit i skogen åt bonden i Ramsholmen under förvintern fram till jul, ett år. Far gick upp tidigt och satte på sig sina träskor som han spikat säckväv runt för att hålla snön ute ur skorna, mat fanns inte alltid att ta med. Mor tog en morgon ett stycke hårt, torkat rågbröd och rullade in det i en klut minns jag för att han skulle ha något, men när han gick så lade han kvar det på bordet, inte för att han glömde det utan därför att han visste att vi var hungriga. När så julafton stod för dörren så gick far fram till Ramsholmen för att få utbetalt lite lön för sitt huggaruppdrag, så att vi kunde få lite mat till jul. Men då svarade bonden att det inte fanns några kontanter att tillgå just då, så han fick lov att vänta till efter jul. Inte erbjöd han far heller att få någon mat i utbyte mot lönen, så det var bara att gå hungrig hem.

Mor gick då till fattighjälpen i Vännåkra för att försöka få köpa lite mat, men hon fick nej, allt var slut. Men märkligt nog när mor steg ur kön och nästa person steg fram för att be om mat, då fanns det! Det var bara så att vi resande inte skulle få nåt.

Min bror och jag gick en vinter över isen på Öresjön och jag frös så jag trodde jag skulle dö. Bara knäbyxor och tygskor utan strumpor. Så när vi gick in i affären i Hanatorp för att värma oss lite så stal jag i ett oöversiktligt ögonblick ett par sockor. Det låg en hel trave på en av diskarna och jag tänkte att det inte skulle synas om jag bara tog ett enda par. Sen gick bror min och jag tillbaka över isen hemåt. När vi kommit en bra bit ut på sjön så tog jag fram strumporna och satte på dem. Det var så sköna och varma. Nästa gång vi var i affären så kom han som ägde affären fram och böjde sig nära mitt

öra och viskade: "passade dom?" Han hade sett när jag tog dem, men han krävde aldrig något i gengäld. Det fanns snälla människor.

När jag var i 12-13-årsåldern, jag hade inte läst fram för prästen i alla fall, så fick jag arbete på ett litet snickeri i Kinna, på Hede. Jag skulle få två kronor om dagen. Då fick jag gå dit och hem varje dag och mor skickade med en brödbit som jag hade i fickan. Men jag fick aldrig nån lön, så efter ett tag slutade jag. *Då fick jag plats som dräng på Ramsholmen. Där var jag i några år. Men aldrig jag fick ett enda öre i lön. Maten hade jag förstås. Moran stekte en fläskskiva som jag fick till potatisen. Smöret till brödet togs bara fram i små klickar från jordkällaren, så hon kunde gå en tre fyra vändor dit under en måltid för att under djupa suckar hämta ännu en liten klick. Men jag som bara var lilldräng fick oftast inget alls. Dom var så snåla.*

Man var ju "tater", och ingen ställde sig på vår sida. Mina äldre syskon ville aldrig som vuxna tala om vår barndom eller vår släkt. Det var väl inte av skam utan mer därför att det inte fanns någon glädje i det liv vi levte, inga minnen som var värda att vårda. Det finns mycket att berätta, men det är tungt att minnas."

Tostared i Västergötland

Tredjedag jul 1915 hade bonden Johannes Larsson i Skottegården julkalas och stärkt av brännvin budade han upp alla sina manliga gäster för nu skulle "tattarpaket" ut! Männen gick hem och hämtade gevär och sedan tågade de i samlad tropp ner till resandefamiljen Johansson-Wetterberg. Man gav storsint familjen en halvtimme att plocka med sig det man kunde lasta på hästen och sedan skulle de bara försvinna! Pappa Oskar och mamma Lovisa förstod att det nu var allvar och fick i en hast med sig det viktigaste, de vuxna sönerna var dessutom vid tillfället inte hemma. Döttrarna Helga och Maria hoppade upp på lasset och just då sköt bönderna av alla gevären i luften så hästen föll i sken och Lovisa föll ur släden. Efter denna avfärd greps bönderna av rena bärsärkaraseriet. För att hindra "tattarpaket" att kunna återvända för att hämta sina tillhörigheter, rev man helt sonika ner hela torpstugan och i bara farten även fähuset. Kvarlämnade vagnar och möbler slogs i flisor. Så fick Oskar och Lovisa lämna det mesta av vad de

Helga Linnéa Valborg 1902–1992 som ung.
Bild: Bennie Åkerfeldt.

ägde. Utslängda i vinterkylan.

Oskar sökte sig senare till prästen Alexander Lindgren i Tostared som bodde på Hultaslätt för att få hjälp med lagsökning. Men han fick ingen hjälp av prästen.

Så familjen Johansson Wetterberg-/Kindberg fick dra ut på "drommen" (vägen) för att söka nytt som så många gånger förut.²² Dottern Helga Linnéa Valborg fick lära allt om hur det var att vara en "tattarunge". Ingen ville låta sina barn umgås med de resandes barn. Ingen tog dem i försvar. Man måste vara hård och kunna ta vara på sig själv. Varken samhället, kyrkan eller skolan såg med blida ögon på de resande som oftast generellt förknippades med lösdriveri, skörlevnad, superi och diverse skumraskaffärer.

Oskar och Lovisas yngsta dotter som alltså satt på lasset när de blev bortkörda från Tostared 1915 och som sedan fick uppleva hela sin barndom och uppväxt som en lång räcka av tillfälliga bosättningar där de ständigt blev bortkörda, inte för att de hade gjort något, utan därför att de var vad man kallade "tattare" och därmed oönskade.

Medkänsla

Naturligtvis har det alltid funnits kloka och klarsynta människor som haft en helt avvikande mening i synen på resanderomer. Här är ett exempel där en person uttalar sig emot den lokala kommunens och kyrkans syn på att låta resanderomer bosätta sig och ha en anständig bostad:

Bild på två av medlemmarna i familjen Lundberg som omnämns i skrivelsern.
Bild: Bennie Åkerfeldt.

Måsared den 17 december 1915

På grund af den stora öfverraskningen vid senaste voteringen i går, nämligen att kyrkoherden efter vad jag kunde förstå, låtit öfvertala sig att rösta för afslag af hemmansköpet i Gunnakull. Hade kyrkoherden nedlagt sin

²² Uppgifterna om händelserna vid denna tid är hämtade från min släkts minnen av Bennie Åkerfeldt och Tostareds sockenbok.

röst och ställt sig neutral, skulle jag ej sagt något om! Men att understödja dessa personer som gått med så djärfva osanningar, är mer än jag kan förstå, och visade det sig att kyrkoherdens röst här utgjorde utslagsrösten vid nämnda votering. Personernas sanningsenlighet borde vara känd av kyrkoherden, vid deras skrifverier mot kyrkoherden för tvenne år sedan. Hur har nu kyrkoherden tänkt sig angående anskaffandet af hus till August Lundberg? Kyrkoherden uttalar sig ju emot att taga denna familj till fattighemmet, hvilket är alldeles riktigt, för jag tror det blefve svårt att få någon föreståndarinna då. Skulle familjen utspisas i fattighemmet (5 personer) blefve detta nog mycket dyrt. Och för dem själfva att hålla hushållet är ju omöjligt när i fattighemmet ej finnes eldstad därför, så att de kan laga mat. Att begära att Di skall stanna kvar där Di nu bor, är lindrigt uttryckt oförskämt! Tror ej att kyrkoherden skulle vilja, att hans simplaste djur vore i så dåligt hus en enda natt! Di har varit här i dag och beklagat sig, men upplyste jag dem om att jag ej vidare kunde göra något åt saken, utan får nu Di personer som bära ansvaret för att det af mig anskaffade hemmet blef omintet för dem. Skall bli intressant att se vad som nu blifver gjort därför!

Jag vill emellertid bedja kyrkoherden, om han ville vara vänlig och resa dit och se eländet och öfvertyga sig om att jag ej gått till någon öfverdrift. Något måste emellertid göras åt saken alldeles genast, för man kan ej begära om man har samvete, att dessa personer skall stanna där de nu äro öfver julen. Di äro ju människor! Äfven kan man vänta sig att stugan, vilken dag som helst faller samman! Afvaktande kyrkoherdens med flera personers åtgärd i saken, har jag äran teckna

Högaktningsfullt
Hilmer Svensson

En skollärare och de resande i tidigt 1900-tal

Högt uppe i Bullareskogarna på Ejddefjäll i Bohuslän ligger Snarsmon. Gränsbygd. Det är bara några hundra meter till den norska gränsen. Platsen är glest beväxt med barrskog och sly. I söder vid basen av den lilla sluttningen tar myren vid. Marken i sluttningen består till största delen av sand vilket säkert var en bidragande orsak till att en speciell bebyggelse växte upp här, under 1800-talet. Den kom att kallas "tattarstan". Resande här kunde köpa marken av en bonde som kallades "Sikten" på Näset, möjligen med ett löfte om att de skulle hjälpa den närige bonden att finna en guldryxa som enligt sägnen en gång skulle ha blivit begravd på platsen och dela förtjänsten med honom. Här har bott omkring 30 familjer som mest. De resande själva menar att platsen började bebyggas omkring 1830 och att det precis som i fallet med "Krämarestan" i Finnerödja kom att bli en ödeplats på 1920-talet tack vare utdrivning.

Folkskolläraren Karl Sjöblom lät 1929 ge ut boken "Vid Bullarsjöarnas stränder – skildringar från norra Bohuslän."

Boken är väl inte helt objektiv och naturligtvis färgad av tidens synsätt och en påtaglig berättarambition, men ändå intressant i sammanhanget.

Så här skriver han om de resandes barn:

"Vem har icke sett en tattarunge och vet icke genom egen erfarenhet, att en sådan där, både till utseende, lynne och uppfostran är vida skild från andra människors barn. Vem har icke sett en dylik parvel på ett eller två år kila nästan naken i snödrivorna, liksom han varit en förhärdad eskimå från Grönlands isar – eller kanske, ännu liggande vid moderns bröst, räcka ut handen mot främlingen för att tigga en slant – eller var det kanhända ett första försök att spå någon godtrogen själ, ty båda delarne äro medfödda och ligga i blodet. Många barmhärtiga människor ha tagit upp tattarbarn som sina egna, givit dem den bästa uppfostran och omhuldat dem på alla sätt, men försöken ha alltid slagit illa ut. Anlagen träda fram med tiden och trotsa all uppfostran."

I sin inledning beskriver han de resandes barn som ouppfostrade och omöjliga att uppfostra, till skillnad från "vanliga" människors barn. Å andra sidan visar dessa barn sig både kunna läsa och dessutom läsa både rätt och fort när de väl kommer till skolan.

"Över hela landet äro emellertid dessa fribrytare spridda; även Bullaren hade fått sin fasta stam av dem, och en dag fick jag en hel skock sådan ungdom i min skola. Det hade aldrig hänt förr att tattare gått i skolan, så det väckte icke liten förundran i lokalen. Ingen ville sitta bredvid dem, huru snygga och pyntade de än sågo ut.// Läsa kunde de ju innantill, förstås, fast på sitt eget manér, riktigt skojarmanér, högst olika allt vad jag hört preteras i den vägen. Åh, vad det gick undan! //En gång bådo två flickor mig att få läsa på kapp genom katekesen, ty det hade de ofta gjort hemma, och det gick bäst. // De satte iväg som det gällt heder och ära, ja livet. Ögonen rullade, skummet yrde kring munnarne, och gripna av stundens spänning reste sig deras släktingar, uppmuntrande och sporrade dem genom ljudliga tillrop. Ja, det var en också en sport, ett slags hastighetslöpning, i vilken de säkert slagit världsrekordet...//

De unga voro efter sina förhållanden riktigt flitiga i skolan. De voro i regel tre dagar på rad ute och bettlade i bygden och sedan i skolan, så länge maten varade, och bättre kunde man ju icke fordra av dem. För resten uppförde de sig exemplariskt, voro uppmärksamma, lydiga och tillgivna."

Lite längre fram berättar skollärare Sjöblom om ett besök i de resandes bosättning på Snarsmon och hans skildring med ett tidstypiskt språk, är intressant utifrån beskrivningen av hur de resande levde på platsen:

"En dag bad jag därför en liten pigg svarting fråga sin pappa, om jag kunde komma dit ut och språka med dem en gång då de alla voro samlade. Och någon eller några veckor därefter kom pojken med underrättelse, att nu voro alla karlarne hemma, och själva hövdingen hälsade och bad mig vara välkommen redan följande dag, ty sedan voro de åter ute på sina irrfärder igen.// Nästa eftermiddag företog jag också den farliga färden ut till sagolandet.// Jag kånkade i väg från odlade civiliserade trakter, genom skogarne och ut över hedarne – långt bort från all ära och redlighet. En ödsligare och fulare anblick än den Ejgdefjället här erbjuder, kan man knappast tänka sig. Framför oss ligger en vidsträckt, något kuperad ljunghed, med sina dälder och myrar i oändlig, tröstlös enformighet. Knappast en enbuske eller trädruska har förrrat sig

hit ut från den angränsande skogen, men här och där ligger som ett utsvultet, glittrande vargöga, en liten inhemsk insjö, med sitt svarta vatten och sina träskiga stränder. När solen en sommarkväll går ned över denna ödsliga nejd, känner man sig färdig att gråta, och lång tid efteråt suckar man vid minnet därav. Men lång ute på heden stiger röken från tatarbyn – stackars folk!

Innan vi riktigt visste om det, voro vi redan mitt inne i byn. Ett obestämt antal hyddor reste sig runt omkring. Men inte gjorde husen i denna stad mycket väsen av sig. Man såg dem knappast, förr än man höll på att ramla över dem. De voro nämligen nedsänkta i sandmon ända till takåsen, och blott en lutande dörr med en fönsterruta eller ett större hål på mitten var det egentliga kännemärket på en familjebostad. Men sandmon var torr och hård, så nog var det praktiskt på mer än ett sätt att bo där nere i lugnet. Det var varmt om vintern och svalt om sommaren.

Nu slogs dörren upp till ett av husen på vid gavel// Det gick nedåt mot jordens medelpunkt, och då jag slutligen kände fast mark under fötterna, befann jag mig i en stor sal, om fem meter i fyrkant. En stor, öppen spisel prydde rummet, och golvet var delvis täckt med ren, nystulen långhalm. Misstänkta bylten var uppradade längs väggarna, men för övrigt funnos inga möbler, varken stol eller bord. Belysningen kom från den öppna dörren, och stängdes den, blev det med ens halvmörkt här nere. Varmt hälsades jag nu välkommen av både far, mor och alla barnen. Ur högen av karlar trädde också hövdingen fram, räckte hand och välkomnade mig. Han var en ståtlig gubbe av zigenartyp, äkta ras, och man såg genast vid första ögonkastet, att den mannen var född härskare.”

I vår tid har Ekomuseum gränsland velat lyfta fram Snarsmon och dess historiska betydelse och satsade därför på att ta fram ett brett underlag för att kunna förklara och beskriva platsen. En arkeologisk utgrävning startades 2004.

De arkeologiska undersökningarna utfördes av Bohusläns museum tillsammans med ett antal resande och några lokalhistoriskt engagerade. De berörde två husgrunder på boplaten, en större och mer välbyggd och en mindre som förmodligen utgjort någon sorts bod. Undersökningen gav värdefull kunskap om vilken typ av bebyggelse som området innehållit och fynd som ger en ungefärlig åldersbestämning för husgrunderna. Det större huset var ingrävt i sluttningen och hade delvis bevarade kallmurade väggar och inrymde ett rum på cirka 4 x 5 meter. Hustypen har flera namn, backstuga eller jordhus är ett par. De föremål som påträffades inne i husen utgjordes av fönsterglas, del av fönsterbåge, tygstycken, porslin, delar av en sko, järngryta, keramik, knapp, ett antal järnbitar, ett lås, taktegel, ett glasöga, knoppen till en hattnål och en bit av en kam.

Mycket av detta kan du nu se på Bohusläns museum där en permanent utställning om resandefolket finns att se. Utställningen Möt Resandefolket! är Sveriges första permanenta utställning om resandefolket. I utställningen berättas om resandefolkets historia, om att ha vägen som hem, om möten mellan minoritets- och majoritetsbefolkningen och ömsesidigt beroende av varandra, om hantverksskicklighet, om starka släktband och

en levande berättartradition, men också en historia med många mörka minnen av myndigheternas behandling av resandefolket.

Källa Bohusläns museum

”Klockaruppropet”

Prästen Gustaf Ludvig Björck i Vinbergs församling i Halland samarbetar med sin klockare tillika ordföranden i kommunalnämnden, Johannes Strömquist år 1902. Detta utmynnade i något som i sitt eftermäle fått namnet ”Klockaruppropet”. Ett upprop som publicerades i de Halländska tidningarna och som riktade sig till samtliga kommunalordförandena i Halland. Strömquist hade formulerat detta upprop som också klubbats i Vinbergs kommunalnämnd. Förslaget till staten lyder:

”Alla tattare i hela vårt land som fyllt 15 år, såväl män som kvinnor, intagas på statens bekostnad på allmänna arbetsinrättningar. Alla barn af ofvannämnda folk som fyllt 1 år utackorderas på landet, till allvarligt och kristligt sinnadt folk mot en bestämd årlig afgift, som betalas af staten. // här är en kräftböld som måste skäras djupt om det skall lyckas för barnen och deras efterkommande till ordnat samhällsskick och kristlig lifsåskådning, ty så konstant är den folkrasen att det ej går genom sammanlefnad och förbindelser inom densamma.”

50 av Hallands kommuner gav sitt stöd åt detta upprop under år 1903, men det blev aldrig någon riksdagsmotion av det hela. Trots att prästen Gustaf Ludvig Björck hade en bror som hette Cirkarl som satt som representant för Halland i riksdagen 1897-1902 och 1905-1911.

Resanderomer får vid denna tid alltså inte ens göra ett uppehåll eller äta inom de svenska kommunernas gränser. I ett mycket stort antal kommuner beslutas om böter för dem som visade vänlighet mot de resande eller lät dem övernatta i sin lada eller i sin bostad. I Marks kommun i Västergötland beslutade man om böter på 10 kr för den som hyste någon resanderom över natten. Redan 1896 hade man tagit beslut om att befrämja infångande av ”tattare” för systematisk exkludering genom att myndigheterna kunde lagföra dem som ”lösdrivare” och sätta dem på ”vatten och bröd”. Detta uppmuntrades genom beslutet om en belöning på 25 kr till den som kunde fånga in en ”tattare” Marks kommun.

Torups kommun i Halland gjorde 1901 den 30 december ett mer allmänt uttalande om hur man bör förhålla sig till resande:

”Med anledning af en till ordföranden i kommunalstämman, inkommen skrifvelse från en del hemmansägare, med anhållan att kommunalstämman måtte vidtaga åtgärder till hämmande af de så kallade tattarnes framfart inom kommunen, beslöt stämman enhälligt att de personer, som å sina ägor eller i sina hus lämnar så kallade tattare eller lösdrifvare underhåll och husrum, skola till socknens kommunalkassa betala Tio kronor i böter för hvarje gång de låta sådant komma sig till last. Vidare beslöts att äfven de personers namn och hemvist, som sålunda brutit mot detta beslut, skall från predikstolen i Torups kyrka kungöras.”

I den Halländska kommunen Lindberg, skrevs i protokollet år 1902:

”Slutligen vill kommunalstämman inför Konungens Befallningshafvande erinra om, att vä ingen församling i hela detta län med Kyrkoherde Flodén och Kyrkoråd i spetsen ådagalagt större nitälskan att motarbete otukten och sedslösheten samt värna sin församling från tattare och dåliga kvinspersoner jämväl förut från Hvalinge pastorat än just Lindbergs församling.”

I den Halländska kommunen Vinberg fattades följande beslut så sent som 1913 den 20 mars:

”Ett vite af 1.000 kr beslutades för den, som inom församlingen afyttrar fastighet till s.k. tattare att de inom församlingen blifva bofasta”.

Man kan notera att trots att detta är kommunala protokoll så används genomgående termen ”församling”, vilket visar vilket inflytande kyrka hade över den kommunal verksamheten vid denna tid.

SVENSKA KYRKANS HÅLLNING

”Tattare”

Här följer några citat ur boken:

”Vi ha nog alla sett dem. Än är det ett följe, som slagit sig ned utanför staden. Det är brokiga dräkter i rött och i gult, mycket av silverringar och glitter, bruna ansikten, mörka eldiga ögon och korpsvart hår och ibland ett språk, som ingen kan begripa. I tältet vimlar det av smutsiga barnungar, som kivas bland alla bylten ock skrot eller framför lägerelden, som flammor därbredvid. Kvinnfolken, gärna bärande med sig en eller annan barnstackare för att väcka än mera medlidande, göra täta besök i grannskapets alla gårdar för att bedja så snällt om det ock om det, ock om de inte få något pocka sig till det, kanske också för att ”lägga ut människornas öden” eller ”bota” med sina konstner.

Karlarne ge sig ut på färd för att laga kittlar ock annat i husen, men framförallt, för att verka vid marknader o. dyl. med hästbyten ock andra goda affärer.

En ”hövding” med långt böljande skägg ock hängande hår ock utstyrd också han med många ringar ock granna spännen ock en lång käpp med stor silverkula tycks härska över det hela. På kvällen, när stammen samlats från säkerligen ej särskilt litet inkomstbringande utfärder, strömmar det upplysta

stadsfolket nyfiket dit, ock mot lämpliga avgifter få de skåda härligheten närmare, spå sig, bevittna dansen under österländsk vidd musik ock kanske vara med om ett utannonserat "zigenarbröllop".²³

//Än kommer det bort på vägen ett lass. Under många eder ock piskslag går en svartmuskig karl — kanske litet mindre mörk än de nyss skildrade — ock driver på hästen, mager ock usel kan den vana, men skinande granna äro seldonen; högt på den skrangliga kärran sitter en gammal rynkig kvinna ock en yngre med några småbarn, ock bland byltena tittar det fram andra blåfrusna barnansikten, kanske också en morrande hund eller gris. En eller annan pojke med otäckt fräck uppsyn eller en slankig jänta springer bredvid lasset eller är förelöpare.

När följet kommer till byn tager man in utan mycket krus i någon gård — de kan sina gamla kända ställen — eller, om detta ej går, i något stall eller en lada; de gamla norrländska kyrkostallarna ka varit omtyckta samlingsplatser för dessa tattare. Jag minns så väl, när jag en höstkväll stod på prästgårdstrappan ock såg på stjärnorna ock då fick köra de hemskaste läten genom mörkret, jag visste ej om det var människor eller djur. Det kom uppifrån kyrkan, ock när jag gick dit fick jag se den förfärligaste röra av tattare. Det var deras småbarns kvidande ock gråt ock de äldres råhet, som trängt ut från lägret i kyrkostallarne. Folket är just ej glad åt sådana besök, ty det betyder en bra 'åderlåtning av husets förråd av både det ena ock det andra, mycket "försvinner" också i de dagarne. Man vågar dock ej gärna neka husrum ock vad allt annat tattarne begära; dels är ju gästfriheten mot alla en gammal svensk dygd, ock så är man liksom rädd för de svarta ögonen ock de underliga orden, det är ej så säkert, de inte kunna trolla otyg på en ock ställa till mycken skada ock förargelse, om det lättrörda tattarblodet skulle komma i svallning."

Om de resandes språk skriver han sedan:

"Nyare forskningar, särskilt i fråga om tattarnes språk, visa verkligen tydligt deras gemensamma härkomst från nordvästra Indien. Så har tattarnas språk, romani, uppkommit med ett indiskt (sanskrit) ursprung iblandat inred slaviska,-romanska, germanska m. fl. tillsatser. Detta språk torde ha varit ett av de förnämsta medlen att sammanhålla dessa vandrande skaror till det egendomliga särskilda folk som det ännu idag utgör. Med det språket kunna tattarne tala med varandra, ock tala hemligt, var de än mötas. Det är förresten i grund det språket, som nu utgör det internationella tjuvspråket ock fängelsespråket."

Johan Gustaf Björck uttalar också sitt gillande av den norska modellen som skapats av Omstreifermissionen i Norge, att helt enkelt infånga resandefamiljer och tvinga dem att bo på kolonier som Svanviken, där man under hot att ta deras barn ifrån dem skulle "uppfostra" dem att bli bönder.

"Med allmänt deltagande stiftades så 1899 Föreningen til modarbeidelse av omistreitf-ervsesenet". Den delar sig i 4 komitéer, en huvudkomité, den vest-anfjeldske, i Bergen, den söndenfjeldske, den nordentfjeldske och Romsdals komite, vilka leda arbetet i de olika delarne av Norge.

Numera omfattar detta fyra grenar. Dels arbetet bland annat att alla barn, för vilka det finnas barnhem, vardera för 38 -barn, å Askvknäs vid Bergen,

²³ Denna beskrivning visar att Johan Gustaf Björck blandar samman resanderomer och svenska romer. Det är de senare hans text handlar om.

²⁴ Nu handlar det tydligen om resanderomer.

Lillegaarden vid Porsgrund och Rostad vid Trondhjemsfjorden. Där mottagas nu blott barn under 4 år och genom värgeraadens (Barnavårdsnämndernas) försorg.

Den andra grenen av verksamheten utgöres av arbetarkolonien på Svanviken vid Kristiansund, en betydande egendom, vilken 1899 som en den vackraste gåva skänktes till tattarbetet av änka och barn till den också kär i Sverige som ägare till Skutskärs m. fl. stora verk väl kände statsrådet Astrup.

10 småhus för de kolonistfamiljer som slå sig ner där, förpliktigande sig vara där 1 1/2—2 år. Det är i sanning ett uppfostringsarbete. Män, kvinnor ock barn från landsvägen, som nu skola uppfostras att inlemmas rätt i samhället, rätt upptaga kampen emot sig själv och allt det gamla, förstå betydelsen av ett liv i arbete och förnöjsamhet ock bli glada i sitt lilla hem och se välsignelsen av att bli nyttiga människor. Ock även det tattarbetet med dess oändligt stora svårigheter har lyckligt bestått provet — med Guds hjälp.

När en tattarfamilj varit den föreskrivna tiden på Svanviken, så att de vant sig vid arbete och ett lugnt, ordnat liv, ställes det genom statens och föreningens hjälp så, att de få ett "eget hem" på lämpligt ställe ute i landet; och ett tjugotal forna tattarfamiljer äro nu förvandlade till arbetarfamiljer, lyckliga ock glada, som vi ha allt i skäl att tro. Allt som allt må det sägas, att det är ett beundransvärt, storartat ock välsignat arbete, som så utföres i Norge för vandringsfolket av frivilliga krafter och staten i trogen förening."

För dessa brutala övergrepp har staten Norge blivit anmäld till Helsingforskommittén vilket bland annat ledde till att resandefolket i Norge 1998 fick status som nationell minoritet.

Journalisten Bernt Eijde skriver om Omstreifermissionens arbete:

Gjennom 1900-tallet ble 1500-2000 barn ble tatt fra sine romani-foreldre og plassert i barnehjem, skolehjem, hos norske familier. Eller de måtte følge sine foreldre til Svanviken arbeidsleir. Å ta barna var ett av flere statlige tiltak med samme mål: At taterne skulle forsvinne som eget folk i Norge. I perioden fram til 1989 ble om lag en tredel av romanibarna tatt fra foreldrene. Det var en katastrofe for de fleste av dem.

På 1970-talet kom den norska assimileringpolitiken att kritiseras och en offentlig debatt medförde att det restes krav om att denna politik måste avvecklas som otidsenlig. Så blev det också 1986. 1998 fick romani/taterfolket status som nationell minoritet. I samband med att Norge ratificerade Europarådets ramkonvention av 1995 om skydd av nationella minoriteter.

Norska barnhemsbarn som utsatts för övergrepp eller kränkningar fick en statlig ersättning på 300 000 norska kronor. I Oslo och Bergen har kommunerna dessutom sagt sig villiga till att öka det beloppet till 725 000 norska kronor. Norska staten upprättade också en kulturfond på 75 miljoner kronor att användas för att stödja bevarandet av en gynnsam kulturell utveckling av resandefolkets språk och kultur.

Men om detta visste naturligtvis inte Johan Gustaf Björck något då han skrev sitt "juleangelium" om "tattarna", 1915. Istället skriver han följande sammanfattande slutkläm:

"I Sverige vad ha vi gjort för tattareländet här? Mig veterligt intet. Gjort som prästen och leviten, gått förbi det slagna, det illaluktande, det som tycks förlorat. Och vi lida själva under följderna av att ha ett sådant folk utanför Guds och lagens ordningar mitt ibland oss, en pesthärd, en skamfläck för ett ordnat, kristligt, barmhärtigt samhälle. Och folket självt lider kan du ej höra, går det ej till hjärtat barnajämmern genom natten? // Människosonen har kommit att uppsöka ock frälsa det förtappade. Och hans tjänare ville vi ju vara. Då får ej tattare, det i många avseenden mörka vandringsfolket glömmas.

*Vägen för ett välsignat arbete bland dem ligger ganska klar. Vi ha sett den i Norge. Just liknande synes vi behöva ordna det här: en fullständig statistik, tillfredsställande tillägg lösdrivar- och barnavårdslagarne, så att ett oordentligt kringfläckande förbjudes, barn av vandrande tattare utan vidare togos av Barnavårdsnämnderna till uppfostran i särskilda barnhem, då hemortsrätten ej är klar, på statens bekostnad, och så en arbetskoloni och hjälp till egna hem för familjerna. Vore det ej på tid, att Sveriges folk, stat och kyrka, kloka huvuden och varma hjärtan och segerviss tro vaknade upp för denna sak? Gud vill det."*²⁵

"Exkludering, assimilering eller utrotning – "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955"

ur Martin Ericsson avhandling:

"Vad som måste anses som bevisat är att någon aktör inom Socialdepartementet under den socialdemokratiska regeringens tid vid makten år 1926 försökte ta de första stegen till en på norsk grund vilande politik, med särskilda barnhem som viktigaste inslag" (sid 137).

En organisation som skulle kunna vara en pretendent på att skapa också en "tattarkoloni" i Sverige vid denna tid var Fattigvårds- och Barnavårdsförbundet. De bedrev sin verksamhet enligt Martin Ericsson: "i en semioffentlig zon där gränsen mellan privata initiativ och myndighetsutövning var otydlig" (sid 137). Nu vid slutet av 1920-talet agerar man bland ledningen inom detta förbund för att starta upp något liknande som i grannlandet Norge. I januari 1929 vill förbundet ha en konferens i Stockholm för att diskutera hur man skulle kunna skapa "vård åt tattares barn".

Märkligt nog kom denna konferens aldrig att gå av stapeln. Detta möjligen beroende på att de äskade pengarna för genomförandet inte beviljades av statsmakten. Gerhard Halfred von Koch driver på ytterligare för att få till stånd en central statlig myndighet för att hantera tattare och zigenare. Han menade också att ett centralt register borde upprättas över samtliga "tattare i riket".

Han menade också att Omstreifermissionens verksamhet i Norge borde vara råmodell också för den svenska hanteringen av problemet. Han stöder också sin bror Ragnar von Koch i det att han menar att driften måste av sådana svenska barnhem och kolonier borde anförtros åt en "enskild förening". Han förslår också att den svenska regeringen sänder representanter till Norge för att på plats göra sig en uppfattning om verksamheten. Detta

²⁵ Särtryck ur: "FRÅN ÅDALAR OCH FJÄLL" Härnösands Stifts Julbok 1915

senare förslag anammas dock aldrig. Fängelsedirektören och debattören Allan Etzler företar dock på eget initiativ en resa till Norge för att studera Omstreifermisjonens verksamhet i Norge. Han återvänder och uttrycker bara lovord om det han fått se.

Ärendet går under de kommande åren ut på remiss. Många tycker nu att steriliseringar skulle vara ett mer verksamt verktyg. Landsfiskalen i Harplinge skriver i sitt yttrande efter att samtalat med sina kollegor i Norge där det:

"gjorts mycket för att skilja tättarbarnen från föräldrarna och anvisa dessa bostäder med uppehållstvang under vissa år, men trots allt vad hittills gjort eller kommer att göras för dessa individer äro och förbli de tattare med hög fortplantningsförmåga. // Jag har sedan tänkt på saken och kommer till ett enda resultat, vilket ju kan låta omänskligt men som dock är ett radikalmedel, som måste hjälpa, och det är att steriliseringslagen måste ändras därhän, att alla tattare och zigenare, både unga och gamla av båda könen måste steriliseras. För att bereda tillfälle för dem att utvandra till andra länder, torde i lagen förordas, att tillämpning av dess bestämmelser skulle ske ett år efter dess utfärdande. Denna lag skulle därefter genast intagas i alla landets dagliga tidningar. Jag är förvissad om, att allt zigenarpack på denna respittid begiver sig ut ur landet och av tattarna cirka 75 procent. De kvarvarande tattarna, som försöka undkomma steriliseringsbestämmelserna, bliva nog snart genom ortsmyndigheterna och polisens försorg anträffade och underkastade tvångssterilisering."

1935 initieras den första polisregistreringen av "tattare" i Malmöhus län. Det är kriminalpolisen i Malmö som också har yttrat sig om von Kochs förslag, men som nu väljer att sätta förslaget om registreringar i praktisk handling. Hösten 1935 registreras omkring 1600 personer som kategoriseras som "tattare". 1942 säger kriminalkommissarie O Lindbeck i Svenska Dagbladet:

"Efter den erfarenhet jag med åren vunnit om tattarsläktet vågar jag påstå, att varje vuxen tattare är en brottsling. // Personligen tror jag inte, att man kan vinna så mycket genom att placera tattarebarnen i bättre miljö. Man har redan många exempel på, att tattarenaturen trots allt lever kvar i den vuxne mannen. // Sterilisering är enligt min mening det effektivaste, när det gäller att skydda sig mot dessa parasiter."

Svenska kyrkan

Kyrkan och prästernas makt och inflytande i kommunerna hade varit och var påtagligt fram till 1950-talet. Prästerna hade oftast ingått som ledamöter i fattigvårdsstyrelser, socialnämnder, Barnavårdsnämnder och skolstyrelser men också längre upp i maktens strukturer hade de medverkat som statliga ämbetsmän med ansvar för exempelvis folkbokföringen. På kommunal nivå hittar man dem också ofta i nykterhetsnämnden.

Prästen/kyrkan administrerade och reglerade förhållandet mellan myndigheterna/staten genom kyrkskrivning och husförhör. De hade många stolar att sitta på samtidigt, som själavårdare, traditionell samhällsbärare

och undervisare. Man hade också agerat som statens förlängda arm när det gällde att samla och sammanställa information kring romer och resanderomer. Man kan se att resanderomer ofta skrivs som "obefintliga" i de kommuner de blivit mantal- och kyrkskrivna vilket möjligen kan tyda på en politisk/kyrklig ovilja mot att ge dem den trygghet som övriga invånare åtnjöt i form av skolgång och social omvårdnad. Man skrev också i kyrkohandlingar ofta att resanderomer var "lösdrivare", vilket var olagligt. Det hade gjorts olagligt genom att de försörjningar som resanderomer ägnade sig åt inte godkändes som "riktigt" arbete

En Fattigvårdsstyrelse och Barnavårdsnämnd 1927, prästen sittande som nummer två från vänster. Foto från "Gunnarskogs kyrka 1727-1927" av Linus Brodin.

Under hela 1800-talet hade staten Sverige medvetet arbetat för att exkludera dem som var fattiga och dem som kallades lösdrivare från det övriga samhället. Det var prästen som hade makten att sätta stämpel på dessa människor genom att skriva dem som "tattare" eller "zigenare", och om de fått denna stigmatisering så fick de behålla den genom släktled. Enligt 1918 års Fattigvårdslag, som gällde fram till 1956, hade kyrkoherden eller hans ställföreträdare rätt att delta i fattigvårdsstyrelsens förhandlingar. Kyrkans man var ofta ledamot i nämnda styrelse och inte sällan dess ordförande.

RASBIOLOGINS ERA SKAPAR NYA IDEAL

Landsfiskalen i Arvidsjaur Jacob Fredrik Mathlein, avvikande åsikter.

Han skrev i ett brev till Socialstyrelsen den 22 februari 1943 följande:

"Icke nog med att tattarna redan i barndomen få vidkännas den föraktfulla benämningen "tattarungar" och andra förödmjukelser, utan uppträdandet emot dem präglas alltid av samma förödmjukande behandling. Ingen vill ha något med dem att göra//. Dessa förhållanden och den av dem särskilt hatade benämningen "tattare", som de ideligen få höra, måste hos dem väcka bitterhet och hat mot samhället och göra dem till ej endast asociala utan rent av till samhällsfarliga individer ...//... Jag tror den följaktligen, att ett ignorande från allmänhetens sida av deras tattarhärstamning jämte uppträdande mot dem som mot folk i allmänhet skulle åstadkomma bättre upp-

förande från deras sida...//... Sålunda borde ordet "tattare" avlägsnas ur den svenska vokabulären vid umgänget med dem, vilket särskilt bör iakttagas av polismyndigheterna och även arbetsgivarna, varjämte benämningen borde strykas ur kyrko- och församlingsböckerna, om den förekommer i desamma, liksom ur offentliga handlingar i övrigt."

STERILISERINGSLAGARNA

Tvångssterilisering

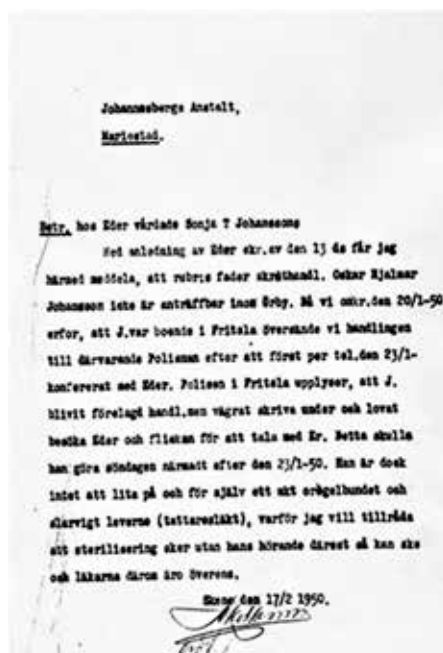
Hjalmar tillhör resandefolket i Sverige. Han gifter sig 1918 med resandekvinnan Anna och paret får, fram till 1936, 12 barn. En katastrof drabbar familjen 1937 då Anna hastigt avlider och Hjalmar blir ensam med alla sina barn. Några av dem blir omhändertagna och fosterhemsplacerade. Under 1920-talet kan man från de centrala myndigheterna i Sverige se ett tilltagande intresse att registrera de resande. Under 1930-talet börjar man tala om tvångssterilisering som ett verksamt instrument. Folkhemmet börjar växa fram i Sverige, men för att det skall blomstra måste barnkullarna växa. De som man menade "belastade" systemet var "tattarna" där oftast barnrikedomen var stor. Efter andra världskriget kom man att betrakta "tattarproblemet", inte längre som ett rasproblem utan som en social problematik som därför kunde "botas" genom att tillväxten hämmades. 63 000 människor i vårt land steriliserades därför mellan 1934 och 1975 – fler än i något annat västland om man jämför per cirkapita i förhållande till folkmängd.

Hjalmars näst yngsta barn, en dotter som heter Sonja drabbas av detta.

I fattigvårdsnämndens handlingar framkommer att Johannesbergs Anstalten ²⁶ i Mariestad söker Hjalmar under januari månad 1950 för att få hans godkännande för sterilisering av dottern Sonja, som då är 16 år gammal och som just placerats på anstalten. Fattigvårdsstyrelsens ordförande Åke Hansson hänvisar till att man bör sterilisera Sonja trots att fadern inte godkänner ingreppet, främst därför att han helt enkelt var av "tattarsläkt".

Tvångssteriliseringen som genomfördes medförde att Sonjas hälsa försämrades hastigt och hon medicinerades i många år efter tidens syn på "idioter". Sonja fick mediciner som gjorde henne överviktig och avtrubbad. Men de senare åren av tiden på Johannesberg drog man ner på hennes medicinering och hon kunde långsamt återgå till ett eget liv där hon kunde klara sig själv och ha ett eget boende. Men då var hennes liv ju redan förstört.

När steriliseringsvågen som drog fram över Sverige mellan 1934 och 1975 slutligen ebbade ut hade resanderomerna en steriliserad i var fjärde familj.

Dokument från Marks kommuns socialtjänstarkiv.

²⁶ https://sv.wikipedia.org/wiki/Johannesberg,_Mariestads_kommun

"TATTAR- OCH ZIGENAR"-INVENTERINGEN

Inventeringens genomförande

Polisen fick i uppdrag att kartlägga antalet "tattare", och skriva ner deras fullständiga namn och bostadsadresser och vilka anhöriga som vistades hos dem. Det här rörde sig om regelrätta rasregistreringar. Så här löd en av frågorna man hade att besvara:

"Anses vederbörande vara av tattarsläkt på grund av från den övriga ortsbefolkningen avvikande utseende eller rasdrag?"

The document is a form for recording information about gypsies (tattare). It includes a table with columns for 'Namn', 'Bostadsadress', and 'Anmärkning'. Below the table are several numbered questions in Swedish, such as 'Anses vederbörande vara av tattarsläkt på grund av från den övriga ortsbefolkningen avvikande utseende eller rasdrag?' and 'Är det grund av familjeförhållanden tattare?'. The form is filled out with handwritten information.

Län och kommun	Antal tattare
Älvsborgs län	455
Bengtstors kpg	11
Rölanda	12
Erikstad	11
Alingsås lk	12
Herrljunga	11
Sandhult	12
Örby	54
Skephult	14
Svenljunga	31
Ullasjö	10
Alingsås	18
Borås	171
Ulricehamn	18
Länets i övrigt	70

Tillvägagångssättet liknar hur nazisterna i Tyskland några år tidigare hade registrerat judar och romer. Många resande i Sverige var livrädda att "tattarregistreringarna" var ett sätt för myndigheterna att förbereda sig inför en tysk invasion.

Under stora delar av 1900-talet tvångsplacerades resandebarn på barnhem och i fosterhem hos icke-resande. Barnen tappade kontakten med föräldrarna och förlorade sina rötter i resandekulturen. FN-konventionen om mänskliga rättigheter och barnkonventionen likställer detta med "en form av folkmord".

Vid inventeringen av resande och övriga romer i Sverige 1922 hade prästerna identifierat 2 575, medan polismakten endast kunnat identifiera 1 833. Detta tyder på att prästerna bokfört noggrant genom att notera resande och övriga romer då man ansåg dem av "hävd" tillhörande denna grupp. Bland annat genom tidigare prästers noggsamma stigmatiseringar. Ida Ohlsson al Fakir skriver om detta:

"Prästernas klassifikationer inte bara utökade kategorin, de fyllde den också med nytt innehåll...//..En sådan kategori var potentiellt gränslös och kunde expanderas utifrån lokala traditioner, vilket senare undersökningar tydligt illustrerade."

Vid den stora inventeringen av resande initierad av Socialstyrelsen 1944, användes prästerna återigen som informanter tillsammans med läkare, kommunala tjänstemän samt personer med kunskaper om lokala förhållanden. Så trots att både resande och andra romer var svenska medborgare så fräntogs de ofta de medborgerliga rättigheterna till social trygghet.

”Tattarkravallerna” i Jönköping

Midsommar 1948. Folk samlas på torget i Jönköping. Bilar stannar. Cyklister anländer. Smålands folkblad beskriver hur luften luktar av blommor och att "klasar av lyckliga familjer" hänger ut från fönstren. Man skriver att stämningen är spänd, som inför en "boxningsmatch om världsmästartiteln". Genom gränderna på Öster, stadens mest förfallna område, drar en lastbil runt. På flaket står en full skrothandlare och hans gäng. Beväpnade med blydagar och järnrör ska de driva s.k "tattare" ut ur staden. Det kommer urarta i raskravaller. I Jönköping fanns den största samlade gruppen av resanderomer i Sverige vid denna tid. De var bosatta i de gamla kvarteren på Öster, Svenska Maden, Tyska Maden och Kålgårdsområdet. Bostadsstandarden var dålig och trångboddheten stor.

Det gick rykten om att resande överföll människor ur den övriga befolkningen och att de fick ekonomiskt stöd från Jönköpings stad. Inom den vetenskapliga debatten, där rasbiologin fortfarande var aktuell, sågs de dessutom som "rasmässigt undermåliga". 1924 tillsatte stadsfullmäktige en kommitté vars uppdrag var att utreda det som fattigvårdsstyrelsen definierade som "tattarplågan". Utredningen kom aldrig igång men uppdraget återkom i den stora så kallade "Tattarutredningen" 1934-1944. En grundtanke i utredningen, vars grund var rasbiologisk, var att de resande utgjorde en speciell ras vars individer var "degenererade och nervöst belastade - anfrätta inifrån". Ett talande uttryck för fattigvårdens syn på dem är det uttalande dess ordförande gjorde så sent som 1948:

"De rasrena tattarna i allmänhet är arbetsvilliga och vill helst försörja sig på köpenskap o.d. till exempel hästaffärer och gårdfarihandel. (...) De sakna en ärlig vilja till ordnat arbete (...) Vad korsningsprodukterna beträffar (är de) i allmänhet arbetsvilliga och oftast hyggliga och skötsamma."

Åren innan 1948 hade präglats av stora spänningar i staden. De resande ansågs anfalla "vita kvinnor", vara skojare som lurades i affärer, suga ut stadens kassa genom att leva på fattigvården, vara ett parasiterande skikt som borde

rensans ut ur samhället så fort som möjligt, med flera liknande påståenden. Lokaltidningarna drev frågan att de resande belastade det sociala systemet:

"Det ser verkligen ut som om dessa mörkhyade, vilka aldrig vilja göra någonting, ha större förmåner än de, som vilja arbeta, men ej få något arbete eller de som få utföra det grävsta grovarbete för långt mindre betalning än den, som av allmänna medel utdelas till de mörkhyade." (Refugen nr 2, 1938)

Uppretade Jönköpingsbor skickade anonyma brev till Fattigvårdsstyrelsen. Här är ett exempel:

"Är det sant, att en av medlemmarna i Fattigvårdsstyrelsen är av Tattarsläkt? Undra då på, att vår arma stad årligen översvämmas av tattare, mer än någon annan stad i Sverige!! Finns ej möjlighet att anordna ett arbetshem för packet!! HA de laglig rätt att slå dank dagen lång, friska, fina och välgödda och bara hämta pengar hos fattigvården till sej och alla sina ungar, ty yngla det kan de åtminstone!"

Till slut genomförde Jönköpings fattigvård (den dåvarande socialförvaltningen) runt år 1945 en utredning. Resultatet visade att av de 450 invånare som fanns registrerade som "tattare" fick endast tre stöd från fattigvården. Detta var klart under genomsnittet för staden om man delade upp invånarna i resande och övriga svenskar. Ryktena om att de resande levde på fattigvårdsbidrag från staden avklingade dock inte i folks medvetande.

Kring midsommaren 1948 var det en laddad stämning i Jönköping. Några människor hade lyckats hetsa upp folkmassan till att attackera Kålgårdsområdet på Öster i staden där de flesta resande bodde. Folkmassan gick i stort sett till attack mot alla som tillhörde resandefolket. De resande barrikerade sig i sina lägenheter. Folkhopen trängde sig även vid vissa tillfällen in i bostäderna, som vandaliserades. Det finns uppgifter om resande som fick slänga sig ut ur fönster för att komma undan att bli skadade. Många småpojkar utnyttjade tillfället och skrek åt folkmassan att det var slagsmål mot de resande, varefter folk rörde sig dit för att sedan när det inte blev slagsmål troppa av en efter en. Detta mönster upprepades under flera dagar.

Tattarna vågade ej heller i går begiva sig hem

På Öster i Jönköping fortsätter folk att vänta på det utlovade storslagsmålet med tattarna. Där härskar spänning, som bemäktigar sig publiken inför en boxningsmatch om världsmästariteln. Man blev lurad på konfekten såväl på lördagsnatten som i söndags natt igen har ändå inte givits hoppet förlorat, och i går kväll samlades på nytt skaror av förväntansfullt bidande, som trodde att de skulle få se någon skymt av de efterlängta tattarna.

Samlingen vid pumpen tog sin början så smått redan vid 19-tiden. Flotkarnas växt, bilar stannade, cyklister anlände, unga par flanerade och låtsade att de njöt av sommarkvällens löpsträddor, kring Östra torget hängde hela klasar av lyckliga familjer i fönstren. Kristin kyrkans tornur lät det ena målnyfyllda klockslaget efter det andra tona ut över stadens, aftonhimlens röiga sken bleknade och skymningen smög sig lömskt som en lurande panter kring de silvriga gråklarna på torget och kring tattarklarna, som stirrade med tomma fönsterögon. Timmarna gick, folket väntade med angälfäkt tålamod. Polisens radiobil uppenbarade sig

Smålands folkblad, 29 juni 1946

Smålands folkblad, 2 juli 1946:

"Jönköpings tattarnas fiende nr 1, chauffören Torsten Bengtsson (nederst på trappan) och några av hans vänner."

Bengtsson intervjuas:

– Vad på mig och mina vänner ankommer blir det i fortsättningen lugnt på Östra Torget och kvarteren däromkring. "Kravallerna" igår kväll var de sista, och tattarna får nu vara ifred. Detta dock under förutsättning att de låter bli att överfalla oskyldiga människor. Om de inte gör det eller försöker ta hämnd för den senaste tidens intermezzon hjälper det inte hur många "medhjälpare" de tar hit från andra platser, ty då skall de få så mycket stryk som de aldrig fått även om jag och mina vänner skall behöva "sitta inne" i hela vårt liv.

– Orsaken till att vi igångsatte demonstrationerna var att vi flerfaldiga gånger blivit överfallna av tattarna, som alltid uppträder i flockar om 7-10 man.

– För att få vara i fred kom vi på idén att sätta skräck i dem. Nu har vi nått vårt mål, och i fortsättningen tänker vi, som nämnts, låta dem vara i fred. Men försöker de hämnas skall de få smaka på sina egna blypiskor och andra tillhyggen. Och det hjälper inte hur många medhjälpare de tar hit från andra platser, ty jag och mina vänner är hederliga svenska arbetare, vilka inte blivit uppfödda på linfrömjöl utan har must i armen.

– Om vi tänkt på böterna? Ingen risk, redaktör! Större delen av stans invånare sympatiserar med oss, och det är många, som erbjudit sig att betala böterna för oss, så den saken ordnar sig nog.

Hazell, Bo (2002). Resandefolket: från tattare till traveller. Stockholm: Ordfront.

vallernas ledare, vilka ansågs vara en lastbilschaufför, Torsten Bengtsson, intervjuades i lokalpressen och kallades "de vitas ledare" där de lovade att fortsätta tills de resande var utkörda ur staden. I omkring fem dagar höll jakten på "tattare" igång. Män körde omkring i bilar beväpnade med blydagar och påkar på jakt efter resande att misshandla, medan andra gick omkring beväpnade på gatorna. Till slut stävjade polisen de värsta våldsamheterna och de ebbade så småningom ut. Många personer ur resandefolket misshandlades men ingen dog. De resande flydde staden under och efter kravallerna för att slippa repressalier.

Polisens reaktion kom sent, och först på hösten fick kravallerna sitt rättsliga efterspel i Jönköpings rådhusrätt. De två chaufförer som trädde fram som ledare för oroligheterna dömdes till fängelsestraff, och deras närmaste anhängare dömdes till dagsböter.

I Smålands Folkblad publicerades denna text, 3 juli 1948:

***"De har mod uti barm, de har muskler av järn,
de är tattarnas skräck, som sig bör.
De har blivit vår östra stadsdels värn,
fast den främste blott är chaufför.
De är kvinnornas skydd, de har must i sin arm,
de betalar sin dagsbot direkt.***

***De har vikingablod, de har mod uti barm,
det är grabbar med färg och med fläkt.
De placerar en näve i tattarens trut
utan spisning och vidare prut.
De bär ej uniform som en vanlig snut,
men på tattarebråk de gjort slut."***

Smålands Allehanda hade redan ett par år tidigare krävt att hela Sveriges resandebefolkning skulle steriliseras och under upploppen skrev Smålands Folkblad i en ledare: "*Hur man ska komma till rätta med dessa ofta asociala människor är inte lätt att säga. Deras ingrodda avsky för ordnat arbete tycks vara oövervinnerligt. Man kan således säga att de har sig själva att skylla ...*".

Den genomgående uppfattningen var just att de resande hade "sig själva att skylla" på grund av att de hade provocerat "hederlig svensk" lokalbefolkning så mycket och nu borde de lugna ner sig för sitt eget bästa. Det märkliga är att denna händelse gått till historien under namnet "*tattarkravallerna i Jönköping*" då det i själva verket var majoritetsbefolkningen som skapade detta i ett försök att med våld "rensa" staden från resande.

Man kan också notera den rasistiska terminologin under hela processen. Man talade i lokalpress och bland folk i allmänhet om de "*mörkhyade, de svarta, de med blåsvart hår*" och så vidare. Medan lastbilschauffören Torsten Bengtsson och den övriga mobben kallades för "*de vita*".²⁷

En kvinna från Jönköpingstrakten, född 1907, berättar

"Från födseln är barn av tattarsläkt utslagna. Det var en tid då fabriker hade svårt att få tag på arbetare, till exempel Tändsticksfabriken i Jönköping, Munksjö pappersbruk, m.fl. De privata företagen var ofta ogina mot folk, men Tändsticksfabriken och Munksjö var inte så noga med vilken ras

²⁷ Källa: Skolverket Tema modersmål samt Martin Ericsson doktorsavhandling "Exkludering, assimilering eller utrotning – "Tattarfrågan" i svensk politik 1880-1955" - 2015

arbetarna hörde till. Det fanns många tattare i Växjö, Vetlanda, Skänninge och Sävsjö. På 1920- och 1930-talen var ofta tattare vid regementen.

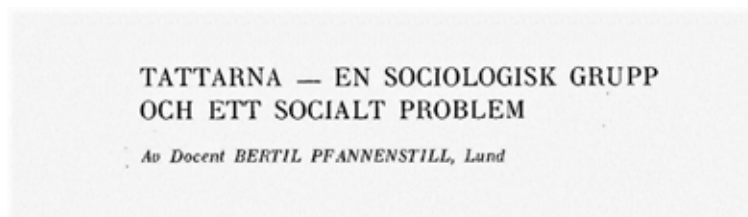
Det fanns både ljusa och mörkklagda. Men de var motade till förbannelse!

Men när jag lät tattare stanna över natten i min lada ett par gånger så var de absolut ärliga. Maken hade glömt en kavaj med lite pengar i och de var kvar. Vid Slottsgatan, Östra station i de skumma gränderna vid Kanalgratan och den stinkande kanalen där kvinnorna tömde allt möjligt slask, pottor, döda råttor, allt avskräde och i de eländiga husen, höll tattarna till. Många av dem var förtennare och for omkring. Bönderna hade ju ofta kopparkärl. Men ibland var man lömsk för att tattarna blandade bly i förteningen. De lagade också selar, samlade lump och köpte upp tagel. De ville helst skära hästsvansen själva. Tattarna hade ett räknesätt, att räkna på knapparna i kläderna och som många andra räknade de på handens fingrar, men var också snabba i huvudräkning. En av deras kvinnor kallades Singoalla. Mörk och bitsk, men begåvad och blom- och trädgårdskunnig.

De blev ofta utfrusna i en grupp för sig själva. De skojade och spelade munspel, fiol och positiv (lirekasse kallat). De var gudfruktiga. I hemmen hängde ofta långa smala böneramsor, broderade vackert i plattsöm. De bytte gärna klockor. Alla glänsande metaller kallades för ädelguld eller silver. Klockan kallades minka eller dinka. Mat kallades kabing. På kyrkogårdarna fanns ett hörn där till exempel dödfödda barn jordades och där lade man också fattiga som inte hade några anhöriga, löst folk och straffade men där lade man också tattarna. I regel var bara ett par cypresser planterade där.”

Borås

Bertil Algot Pfannenstill föddes i Toarp 1909 och dog som docent i Lund 1995. Sedan 1947 var han föreståndare för den sociologiska institutionen i Lund. Men han använde också sin tid till att besöka hembygden för att göra en omfattande undersökning i Borås. Utfallet blev en artikel i Statsvetenskaplig tidskrift 1948, med titeln: ”Tattarna – en sociologisk grupp och ett socialt problem.”

Han genomförde sin undersökning i nära samarbete med Borås stads socialbyrå. Redan 1945 hade Pfannenstill bett att få låna socialvårdsbyråns arkiverade inventeringsblanketter efter den år 1944 genomförda ”tattarinventeringen”. Han skrev sin ansökan på socialvårds styrelsens eget brevpapper samt hänvisade till byråns högste tjänsteman när det gällde välvilligt stöd för sin undersökning. Han antyder också att socialvårdsbyrån i Borås stad redan pekade ut personer som tattare vilket fanns noterat antingen i deras personakter eller genom att dessa uppgifter på annat sätt fördes vidare av byråns tjänstemän. Till stöd för detta redovisade han

en noggrann genomgång av socialregistret, intervjuer av tjänstemännen samt i förekommande fall även att han gjort hembesök hos "tattarfamiljer, särskilt då typiska tattarfamiljer."

Bertil Pfannenstill menade att hans undersökning hade ett socialpolitiskt värde. Han menade att den inte bara beskrev problematiken utan också en lösning på den s.k. "tattarfrågan". Lösningen, menade han, fanns i en politik för assimilering och han visade på faktorer som skulle hämma, respektive påskynda en sådan assimilering.

Vilka menade han då var "tattare"?

Han stödde sig på socialvårdsbyråns bedömningar efter hörsägen, samt på hur lokalsamhället bedömde de utpekade. Även då personer Pfannenstill besökte kategoriskt förnekade att de var "tattare" så fastställde han ändå att de tillhörde denna grupp. Man kan också notera att han är den siste av alla som uttalat sig om de resande i Sverige som använder Omstreifermissionens verksamhet i Norge som föredömlig. Han påstår att de där bedriver "en social uppfostringsverksamhet".

HJÄLPKLASSER I GÖTEBORG

Kurts minnen från sitt 1950-tal

1948 skickades jag till barnhemmet i Vidkärr jag var då 4 år gammal. Vi var resande och levde på att bedriva handel. Min far hade inget fast jobb, hur skulle han kunna få det han var ju "tattare", det var efter kriget och många var utan arbete, inte gav man "tattarna" företräde i arbetet. Dåliga bostäder fick de och man flyttade mycket. På somrarna var man ute som alla andra resande, för att klara sin försörjning. Då beslutar man att omhänderta mig för skyddsuppfostran, som man kallade det, eftersom min far avtjänat ett fängelsestraff, som det står i mina papper kunde jag ju bli kriminell om mina föräldrar fick ha hand om mig.

"Detta var mitt helvete på jorden. Vi var resande. Jag skickades till en läkare som skulle undersöka och bedöma mig. Jag minns att han sa att jag var miljöskadad eftersom jag var av "tattarsläkt". Efter det blev jag placerad på Vidkärr."

I Kurts papper står det uttryckligen att han omhändertogs med anledning av att hans föräldrar var "tattarfolk." Sedan han tvångsomhändertogs som fyraåring flyttades han runt på olika barnhem och fosterfamiljer. Även han kom från början till Vidkärr och misshandeln från personal och andra barn inleddes direkt.

"Allt stryk och misshandel som jag har levt igenom var för att jag var resande. Till varje nytt ställe skickade de med pappren. Det första de sade när de öppnade kuvertet med mina uppgifter var: "Du är en sådan jävel". Jag visste ju inte vad jag var som liten."

Bild med tillstånd av Kurt Magnusson

Själva omhändertagandet i min moster Huldas hem var en skräckupplevelse för alla parter. Det rusade in 5-6 poliser som bröt omkull min far och satte handbojor på honom. 2 barnavårdskärringar slet mig ur famnen på min mor, den ena tog mig och rusade ut i polisbilen, för transport till Vidkärrsbarnhem.

Mina första minnen där är att vi blev tvångsduschade på morgonen i iskallt vatten. Två kärringar höll kvar oss i duschen med hjälp av var sin skurborste tills det kändes som om huvudet brann av kylan. Detta är något jag aldrig glömmer.

Sen fanns en annan vanlig form av bestraffning vilket innebar att jag blev isolerad, den som blev utsatt för detta blev inlåst i sjukrummet. Första dygnet låg jag fastspänd i bälte i en säng och de bältade ben, armar och midjan. Andra dagen tog de bort bältet, men man fick vara kvar i samma rum i upp till 14 dagar.

Vårt språk var också hatat. Jag minns att jag fick mycket stryk och blev inlåst just för att jag sa något på romani utan att jag tänkte på det, minns en gång kunde varit i femårsåldern när jag fick en frukt av en så kallade vårdare, och jag sa "pakkrepa" (tack) utan att tänka mig för, samtidigt som jag sa det så duckade jag i ren reflex, men ändå fick jag en kraftig örfil och vårdaren röt: "tala inte tattarenspråk här", sen åkte jag in under trappan i en mörk skrubbdär jag fick sitta någon timma, sånt förstår inte folk i dag.

Alla jag talat med har berättat för mig att jag innan omhändertagandet var ett öppet och lite lillgammalt barn, men efter omhändertagandet blev jag instängd och svår att nå. Gårda barnhem låg i Partille. Det jag minns av detta hem var att där var några större pojkar från samma barnhem jag hade varit på innan, som när ingen såg, tvingade oss mindre att stjäla cigaretter i affären med mera. Gjorde man inte som de sa fick man stryk och jag hade ju redan lärt mig på Vidkärrsbarnhem att göra som pennalisterna sa. Allt för att överleva.

Jag har starka minnen från just bestraffningen jag fick där hon var vice föreståndare, tror jag. Hon hade ett rum på andra våningen och hon tog in mig där jag fick ligga still i sängen och hon tryckte sig mot mig. Detta upplevde jag som äckligt. Vill inte ta upp detta, inga pengar i världen är värda att väcka upp detta minne.

Jag kommer ihåg att jag gick i Lexbyskolan då och där var världens snällaste fröken. Henne minns jag mycket väl, hon tyckte synd om mig för att jag varit så illa.

Hon hette Nancy Landin. Jag glömmer henne aldrig. En riktig pärla, tyvärr försvann hon ur mitt liv hon var ju redan rätt gammal då. Synd. Jag har heller aldrig gått i en riktig skola för vi "tattarebarn" blev ju placerade i hjälpklass, inte för att vi behövde vara i hjälpklass utan endast för att vi var "tattarebarn" och barnhemsbarn.

Kurt.
Bild med tillstånd av Kurt Magnusson.

Hjälpskolans sommarkolonier

Vid Göteborgs folkskolor undervisas i särskilda avdelningar s. k. hjälpklasser psykiskt efterblivna barn. Många av dessa barn äro tillika kroppsligen klena, blodfattiga eller undernärda, och de allra flesta stamma från ekonomiskt vanlottade hem. Vid redan förefintliga kolonier kunde plats för hjälpklassbarn ej beredas i den utsträckning som var önskvärd, och att skaffa dem annan lantvistelse var så gott som uteslutet. Därför startades år 1927 hjälpskolans koloniverksamhet. Verksamheten handhaves av en styrelse på åtta ledamöter, vilka väljas av hjälpskolekollegiet vid dess vårsammanträde. Dessutom äger samarbete rum med styrelsen i föreningen för barnbespisning och skolvskolonier 1 Göteborg. Stadens anslag för år 1944 utgår med 60 öre per barn och dag, dock högst 2. 736 kr, för i Göteborg hemortsberättigade barns kolonivistelse.²⁸

Bert i femte klass

Den mörka pojken sittandes längst till höger är Bert.
Bild: Privat.

Barn till resanderomer under början av 1900-talet och fram till 1950-talet kallades oftast för "tattarungar" och behandlades annorlunda än de andra barnen i skolans värld. Berts mor som var född 1902 hade svårt att få någon sammanhängande skolgång eftersom familjen, fram till 1917 drevs bort från varje ställe de försökte bosätta sig. Hon kunde läsa hjälpligt, men Bert kan aldrig minnas att han såg henne med en bok i handen.²⁹ Bert, född 1929, fick en samlad skolgång i Folkskolan, varannan dag i sex år, som många andra vid denna tid. Men som andra "tattarungar" utnyttjades han ofta till att på olika sätt vara behjälplig för lärare och andra med praktiska göromål som att rensa land och bära ved under lektionstid.

Bert berättar att han vid ett tillfälle hade skadat sin fot och fått ett sår som inte ville läka. Han skickades då till byns sköterska som lade om och behandlade foten några gånger i veckan. Bert fick också order om att han inte fick stödja sig på foten tills såret var läkt. Detta hindrade dock inte sköterskan att varje gång som Bert skulle lämna henne ge honom order om

²⁸ Göteborgs kommunalkalender 1944

²⁹ Berättat av Bert Åkerfeldt.

att bära upp ett par korgar ved. Hon bodde på andra våningen.

Som "tattarunge" fick han också på olika sätt itutat sig att han inte "dög" och att han var "dum". Har man hört det tillräckligt många gånger tror man till slut att det är sant. Eftersom det heller vid denna tid inte fanns någon tilltro till vikten av utbildning bland de vuxna resande så var det heller ingen i Berts hem som kontrollerade om han hade läxor eller på annat sätt visade intresse för hans skolgång.

Vera, ett resanderomskt barn

Vera föddes 1921 som ett av sex barn i den resanderomska familjen Wetterberg. Pappa hette Gustaf och mamma Selma. När Vera är fyra år dör hennes far hastigt i sviterna av en blindtarmsinflammation och mamma Selma står ensam med sina barn. Selma tvingas bo under mycket svåra förhållanden, i en vedbod. Fattigvården ordnar senare en bostad för henne och barnen från 1926.

De tre barnen som går i skolan får varje skoldag gå till bagare i byn för att få smörgås och mjölk. Modern tvingas att arbeta på fabrik för 80 kronor per månad. Situationen blir förtvivlad för Selma då hon plötsligt sägs upp från sitt boende, i oktober månad 1927. Då får hon ultimatum från fattigvårdsstyrelsen att antingen flytta med barnen till fattiggården i Örby eller så skulle barnen tas ifrån henne för samhällsvård (samhället övertog vårdnaden från modern).

Den 3 november 1927 tvingas familjen flytta in på kommunens fattiggård. År 1928 blir barnen ändå omhändertagna för samhällsvård, vilket finns antecknat i Barnavårdsnämndens protokoll av den 12 mars 1928. I hela processen agerar den lokala prosten i Fattigvårdsstyrelsen och Barnavårdsnämnden och medverkar också i själva fosterhemsplaceringarna av barnen.

Vera blir fosterhemsplacerad tillsammans med en av sina bröder hos Gustav och Jenny, där de får det mycket svårt. Kalle rymmer därför. Också Vera rymmer till Adel och Emma H. Paret H visste att Vera hade det svårt så de låste in henne och vägrade lämna ut henne till fosterhemmet. Vera hade bland annat under sin fosterhemsplacering hos Gustav och Jenny fått så dåligt med mat att en vänlig dam brukade gömma ett smörgåspaket åt henne i en stenmur efter hennes skolväg, så att hon skulle få något i sig.

Nu ordnas ett nytt fosterhem hos Erik och Selma där Vera får det bra och hon stannar kvar där till konfirmationen.

Bennie, ett resanderomskt barn från 1950-talet

Tiden förändrades och de flesta resande i Sverige var nu bofasta. Bennie berättar: Jag föddes i farfars "egnahem" som han byggt i mitten av 1930-talet. Där bodde vi hela familjen. Farfar och farmor på bottenvåningen och min mor och far och jag på andra våning.

Bilden är tagen 1953. Vi hade det ganska påvert då, så min far har inför fotograferingen fått låna en kostym.

Bild: Bennie Åkerfeldt.

Pappa ansträngde sig verkligen för att jag skulle uppmärksammas och slippa det som hade varit hans uppväxt som ett resandebarn, där de vuxna hade menat att man måste härdas genom att klara sig själv och att stå ut med att bli föraktad av andra. Även min farmor och jag hade en fantastisk relation och jag fick följa henne i kjolarna under alla år vi bodde i samma hus. En gång när jag hade fått en sten i ansiktet av en jämnårig kille så kom farmor rusandes upp ur källaren och skulle ge sig på min antagonists mamma. Då brann det rejält i resandebloodet på min farmor, minns jag. Min mor lyckades stoppa henne.

1956 fick jag en lillasyster och 1963 en lillebror.

När jag gått ut grundskolan förväntades jag hjälpa till med försörjningen i min familj genom att jobba och betala för mig hemma. Att vidareutbilda sig fanns inte på kartan då så det var inget vi diskuterade hemma. Jag jobbade på bondgård, som träsvarveriarbetare, textilarbetare och fotograf under de första åren. Sedan blev det annat när jag fick egen familj och på senare år har jag kunnat ägna mig åt att skriva och att folkbilda kring min folkgrupp.

Min lillebror däremot fick med tiden möjlighet att läsa in gymnasiet och sedan studera historia på Göteborgs Universitet. Han har nu i många år jobbat på Riksarkivet och jag är mycket stolt över honom.

Mina egna fyra barn har alla gymnasial utbildning och min äldsta flicka är civilekonom och har hela världen som arbetsfält.

INVANDRINGEN UNDER SLUTET AV 1800-TALET

Skolgång

”Den ambulerande zigenarskolan”

Redan, när jag den 15 juni kom till lägret, stod skoltältet färdigt placerat mellan två bostadsvagnar. Sex stycken av Eskilstuna stad kasserade skolbänkar – dubbelbänkar – fyllde upp skolrummet. På ena kortväggen var en likaledes av Eskilstuna stad kasserad svart tavla uppspikad. Tältet såg trevligt ut och var på många vis bra. Första veckan, innan det flyttades ut ett litet stycke bakom vagnarna, hade man dock svårt att reda sig med allt det damm, som for upp från sandmarken för varje steg man tog därinne. Tältduken var varken tjock eller tät. Vid häftiga regn, som denna sommar ej var sällsynta, trängde vätan tvärs igenom duken. Många skoldagar börjades med, att jag utrustad med en kraftig skurtrasa torkade alla skolbänkar någorlunda torra. Så snart vi varje morgon hängt upp planscherna med bokstäverna såg vårt skoltält riktigt trevligt ut.

Luft och ljus kom in från ena kortsidan, där tältduken var undanvikt. Genom den breda dörren såg vi rakt ut mot skogsbacken ovanför lägret. Lika lätt, som vi såg ut, tittade andra människor in till oss. Zigenarlägets egna medlemmar, som alla var mycket intresserade av skolan, gjorde då och då en titt in till oss. De kom försiktigt, barnen kände dem väl, varför de inte alls störde. Jag blev enbart glad över de små besöken. Besök, som däremot störde oss rätt mycket, var förbiresande turister eller promenerande människor i trakten. Dessa hade många gånger svårt att förstå, att de störde oss genom att stå i öppningen långa stunder.³⁰

Katarina Taikon

Tidskriften É Romani Glinda skriver om henne:

”Katarina Taikon var en av de största kämparna för bland andra de svenska kelderashromernas (svenska romers) rättigheter till bostäder och skolgång under 1900-talet. Hennes syster Rosa Taikon har också haft ett stort engagemang. Sångaren Hans Cirkaldaras har också varit en av kämparna för romers rättigheter i Sverige. Han skrev en bok, "I betraktarens ögon", om sin historia som kelderashrom i Sverige”.

Medborgarskap

Kolja Pancenkov

Kolja Pancenkov tillhör den romska gruppen lovara/rusicka. Han föddes den 15 januari 1947 i Bulgariens huvudstad Sofia. Han saknar den romska sammanhållningen från förr:

”Men i dagens läge har detta tyvärr försvunnit, inte bara i Sverige, utan i alla länder tror jag. Vi som är lite äldre har oftast frågat oss varför det har blivit så här. Det är synd om barnen, de pratar inte längre romanés och de glömmer bort traditionerna. Jag tror inte det tar lång tid till innan det rom-

³⁰ Stina Skantzes berättelse från den ambulerande zigenarskolan 1952, Zigenarutredningen, vol. 2, Riksarkivet (RA).

ska försvinner. När jag frågar vad man ska göra för att detta inte ska hända svarar Kolja att varje hushåll ska sluta prata svenska hemma. Hemma skall man prata romanés. Även ni som är yngre skall veta hur man uppför sig mot andra romer, såsom vi uppförde oss mot varandra.”³¹

Kyrkoherde Wilhelm Harsten i Burseryd i Småland skrev:

”Nästan överallt ställer sig prästerna oförstående, då det gäller zigenarna. Det är också lätt, emedan dessa ej kan häfda sig. Man avspisar dem med ett nej. Befolkningen i den trakt zigenarna söker sig till är också avog mot dem, åtminstone om det blir fråga om kyrkskrivning med ty åtföljande förpliktelser. Sverige berömmar sig av att vara humant mot folkminoriteter. Det må vara sant i fråga om judar och lappar. Zigenarna däremot behandlas illa.

Vår lagstiftning avsedd för en bofast befolkning är ibland grym mot dessa människor, som är på rörlig fot genom hela vårt land.”

Utlänningslag

Utlänningslagen

”Utländsk zigenare även som utlänning, som uppenbarligen har för avsikt att söka sitt uppehälle genom bettlande eller att under vandring från ort till annan vinna sin utkomst genom utförande av musik, förevisande av djur eller annan dylik sysselsättning, må vid ankomsten till riket eller omedelbart därefter av polismyndighet avvisas, nämligen:

1) utländsk zigenare ävensom utlänning, som uppenbarligen har för avsikt att söka uppehälle genom bettlande, eller under vandring från ort till annan vinna sin utkomst genom utförande av musik, förevisande av djur eller annan dylik sysselsättning.//

Vissa utlänningar som redan inkommit hit till riket och uppehållit sig här, kunna av Konungens befallningshavande utvisas. Detta gäller:

1) zigenare, ävensom den, som beträdes med lösdriveri eller bettlande, så ock den, som under vandring från ort till annan söker sin utkomst genom utförande av musik, förevisande av djur eller annan dylik sysselsättning.”

Zigenarutredningen 1954

Ludvika kommun 1956

Den 23 maj 1956 anländer ett sällskap till Ludvika kommun. Sällskapet består av fyra romer och tre icke-romer. Vid Hillängsbadet i Ludvika slår sällskapet upp två tält på den allmänna tältplatsen. Ett par dagar senare ansluter fyra släktingar, varav tre av dessa är romer. De slår inte upp några ytterligare tält utan använder sig av de två tält som redan är uppställda.

Det tar endast några dagar innan kommunborgmästare (kommunalråd) Torsten Fröberg samt statskommitténs ledamöter mottar anonyma sam-

³¹ romernashistoria.se

tal som riktar klagomål mot det sällskap som besöker Hillängsbadet. Den 29 maj 1956 bestämmer sig kommunen efter fortsatta anonyma påtryckningar att polisen ska göra ett besök och meddela "zigenarna" att lämna platsen. När kommunen besöker platsen så förklarar romerna att de inte har några pengar eller möjligheter att förflytta sig utan att först få ett arbete så de kan tjäna ihop de pengar som behövs. Den 30 maj, har de två tälten och de elva personerna inte lämnat platsen. Polisen och kommunen återvänder med ett ultimatum om tvångsförflyttning.

31 maj: En polisstyrka river tälten och packar alla romernas tillhörigheter på lastbilar. Romernas passiva motstånd och situationens osäkerhet leder till att romerna placeras i polisbemannade bussar. De körs till en by en mil utanför nästa stad, Borlänge, tre mil ifrån Ludvika. Ingen markägare underrättas. Borlänge kommun blir inte informerade. Det hela anses vara avklarat för Ludvika kommuns del.

Ny Zigenarundersökning

Johan Takman

Takman sammanfattar en del av problematiken och gör den till en angelägenhet för majoritetssamhället:

"Analogin gäller endast vårt sätt att se, att uppfatta, att dra slutsatser huvudsakligen av det avvikande och säregna. Det mesta som hittills skrivits om zigenarnas seder, tabuföreställningar, påstådda karaktärsdrag och så vidare. är produkter av detta sätt att se. Överhuvudtaget bygger ju alla myter om "folkkaraktärer", att negrerna är så eller så, att italienarna har "sydländskt temperament", att danskarna är gemytliga och svenskarna stela, på anekdoter, inte på statistiska undersökningar. Det finns zigenare som är och betar sig som de gamla uppslagsböckernas zigenare. Men den lilla del av zigenarpopulationen är förvillande lik den lilla del av s.k. svenskar, italienare, danskar och alla andra folk, som är opålitlig, tjuvaktig, arbetskygg, ansvarslös, och så vidare. Majoriteten av zigenarna är och betar sig som majoriteten av alla andra folk."

Takmans undersökning utmynnar i några generella anmärkningar. Sverige måste se till att "zigenarna" får tillgång till samma utbildning som alla andra medborgare i riket och "att det nu under de närmaste åren får mycket bättre utbildningsmöjligheter än genomsnittsmedborgaren."

Örebro

I Örebro precis som på de flesta orter i Sverige hade det funnits allmänningar eller andra platser som frekvent hyst kringresande romer. En sådan plats i Örebro var Adolfsberg. Under 1960-talet börjar man visa vilja att lösa romernas bostadssituation i Örebro. Örebrokuriren rapporterar i december 1963 om familjen Karasko.

Tidningen skriver att "hövdingen Bonko Karasko med sin hustru och flera barn och barnbarn bor i tält på Källeruds cirkamping vid Södra vattentorget. Toalettbestyren får klaras av på lite enklare sätt när man bor i tält eller

husvagn. Kläderna går till en tvättinrättning eftersom familjen Karasko inte har något vatten i tältlägret på cirkampingplatsen. Vatten bärs från en närliggande bensinstation till hushållets tolv medlemmar. Maten kokas på ett spritkök. Doris och Diana är sju och tio år och sover tillsammans i samma säng intill tältduken. När barnen vaknar på morgonen eldar föräldrarna i spisen så att isen smälter på vattenhinkarna. Före jul, har pappa Oskar bestämt, ska barnen flytta in i en buss istället för det tält de bor i nu." Örebrokuriren kan sedan rapportera om glädjeyra på Källeruds cirkampingplats eftersom Örebro kommuns drätselkammare har beslutat att ordna familjens bostadsfråga. I protokollet från december 1963 kan man läsa:

"På förslag av fastighetsdirektören och med tillstyrkan av fastighetsberedningen beslöt drätselkammaren enhälligt dels att upplåta mark för uppförande på statens bekostnad av några enfamiljshus för en i staden bosatt zigenarfamilj samt dels att uppdraga åt fastighetsdirektören och stadsarkitekten att finna för ändamålet lämpligaste tomt på östra sidan om Gamla vägen."

1965 har Kommunen gjort som de lovat och byggt tre baracker åt familjen. Det är begagnade arbetarbaracker.

Familjen Karasko vid sin barack, 18 mars 1965. Foto Örebro Kuriren.

Ännu en gång hälsar ÖrebroKuriren på hos familjen Karasko i Adolfsberg, hösten 1967. De har just kommit tillbaka från sommarens marknader och

kringflackande liv. Doris och Diana har blivit stora tjejer. De kom en månad för sent till höstterminen i skolan. Kopparbergs marknad var årets sista där flickorna sjungit och dansat twist. ”Vi spelar och spår i händer. Det är roligt att vara ute på sommaren”, tycker flickorna. Huset är välstädat och radion är påslagen. Doris som är 14 tycker skolan är rolig. Lillasyster Diana håller med. Framförallt engelskan, tycker Doris.

FINSKA ROMER

Sverige och Finland har en lång gemensam historia

Panu Pulma

Panu Pulma som är professor i Finlands och Nordens historia vid Helsingfors universitet säger:

”Under svenska tiden kom ideliga förordningar och skrivelser som skulle begränsa romernas utrymme, deras handel och deras rätt att resa. De tilldelades de sämsta hemmanen, som var omöjliga att livnära sig på. Men samtidigt kunde romerna mycket som var viktigt för bönderna, inte minst när det gällde hästskötsel. Romernas historia i Finland handlar både om samexistens och förtryck.

Romer var eftertraktade inom militärmakten. Många var med och stred i de olika krigen. Efter krigstjänsten var det många som inte var önskvärda längre och behandlades riktigt illa. Förhållandena blev allt sämre. Inte minst eländigt var för de tusentalet romer som flyttades med den övriga befolkningen från Karelska näset 1945. Romerna erbjöds ingen plats i samhället. I slutet av 1800-talet hade rasideologiska strömningar börjat göra sig gällande, tvångsterilisering och andra åtgärder började diskuteras. Den senare president Kekkonen, föreslog koncentrationsläger.

Trots att de finska romerna har varit ett markant inslag i Finlands historia, inte minst på kulturens område, har de mest betraktats som ett problem eller ignorerats. Många finska romer har inte haft tillgång till sitt eget språk. Egentligen är det först när de finska romerna flyttade till Sverige på 1960- och 70-talen som medvetandeprocessen om rättigheter, egen kultur och eget språk kom igång.”

De finska romernas kultur

Sveriges Radio 2012

”Om vi sitter tre-fyra romer i en bil så är det säkert att polisen stoppar oss. Vi plockas ut en och en för mycket noggrann kontroll. Sen ringer de efter ännu en patrull och hela situationen känns mycket obehaglig. Hur de motiverar kontrollen? Inte alls. Jag kan ärligt säga att jag är rädd för poliser, säger Merts Lindeman.

*För Tarja Lindeman och Anette Lindeman är det vardag att följas av vakter när de går i en affär. De ger flera exempel på hur de har nekats arbete och bostad. De antar att det är den finska romska kvinnans traditionella klädsel med långa sammetskjolar och smycken som väcker uppmärksamhet och båd-
dar för misstänksamhet.*

Kjolen och klädseln hör till mina kulturella traditioner som jag inte kan strunta i, men givetvis använder jag dem inte om klädseln är ett hinder i arbetet, säger Tarja Lindeman.”

INVANDRINGEN UNDER 1990-TALET

Familjen Gasi från Kosovo berättar

Bild: Bennie Åkerfeldt.

År 1996 började gerillan UCK attackera serbiska mål och senare, när konflikten eskalerade, började den jugoslaviska militären under ledning av den serbiska presidenten Slobodan Milosevic attackera gerillan. Krisen stegrades under 1998. FN:s säkerhetsråd fördömde den 31 mars 1998, de serbiska styrkornas "överdrivna våld mot civila och fridfulla demonstrationer" och införde sanktioner mot Jugoslavien. Vid slutet av 1998 hade över 300 000 albaner fördrivits från sina hem av serbiska styrkor. Den 24 mars 1999 inledde Nato bombningar av Jugoslavien för att, som man uttryckte det, förhindra etniska rensningar. Omkring 800 000 kosovoalbaner drevs på flykt och omkring 10 000 civila albaner dog under den serbiska offensiven enligt vissa källor. Trots KFOR:s närvaro drevs 250 000 serber och romer på flykt genom etnisk rensning.

En av de familjer som tvingades lämna Kosovo var den romska familjen Gasi. Jasar Gasi är född 1972 och han hade gift sig med Suzana och bildat familj i Kosovo 1994. Jasar berättar om sin uppväxt att han alltid hade känt sig trygg och att familjen hade haft det bra. Han tillhör en musikerfamilj

³² SVT.se Publicerad:25 januari 2017

som sedan generationer varit högt aktade och efterfrågade och därför kunnat leva relativt gott på sitt kunnande.

De bodde i Urosevac som är en stad och kommun i södra Kosovo, som ligger cirka 40 kilometer söder om huvudstaden Pristina. Det är administrativt centrum för distriktet med samma namn och en järnvägsknut.

Här levde kristna och muslimer sida vid sida. Romerna bodde i en del av byn medan det i andra delar bodde serber och albaner. Man kunde umgås och mötas kravlöst och det gjorde att Jasar kunde lära sig både serbiska och albanska förutom den romani som talades bland romerna. I skolan togs de romska barnen emot med samma respekt som de övriga och ett par gånger i veckan fick de undervisning även på sitt eget språk. När Jasar slutat skolan bildade han en egen orkester som turnerade i landet under säsongen och hade goda inkomster.

Kvinnor våldtogs i Kosovo, hus brändes och de romer som vägrade bära vapen dödades eller fick leva under dödshot. Och när våldet eskalerade alltmer kände Jasar och hans familj att det var omöjligt att stanna kvar. Hans far och mor flydde från Kosovo till Makedonien.

Jasar och hans hustru Suzana och deras lilla son flydde först till Serbien och stannade där en månad för att sedan söka sig mot Sverige via Italien och Schweiz. Resan tog lång tid och de nådde inte vårt land förrän 2001 då de slutligen sökte asyl här. Jasar berättar att i den grupp som kom till Sverige vid samma tid som honom så fick de som fick stanna uppehållstillstånd redan efter några månader, medan Jasar och Suzana fick vänta i fyra och ett halvt år. Under denna tid fick de bo kvar i Migrationsverkets bostäder i Fritsla i Marks kommun och leva i ett psykiskt ingenmansland.

Den långa väntan på besked gjorde att familjen kände sig tveksam till om de skulle ha någon framtid i Sverige. Jasar och Suzana började emellertid lära sig svenska på SFI för att så snabbt som möjligt kunna komma ut i arbetslivet för att kunna försörja familjen. Jasar fick några praktikplatser men inget fast jobb. Han bildade också en romsk orkester här i Sverige men det har blivit allt svårare att få några engagemang i de romska grupperna. Under åren som gått har familjen, som nu har tre barn, rotat sig i Marks kommun i Västergötland och också fortsatt sin utbildning och talar nu god svenska och barnen är väl integrerade i det svenska samhället via skola, fritids och dagis.

Fatima från Makedonien

Makedonien har drygt två miljoner invånare varav cirka 50-60 000 romer. När Makedonien blev självständigt 1991 blev en del av den romska befolkningen utan medborgarskap och kunde därmed inte erhålla några identitetshandlingar. De romer som saknar medborgarskap lever fortfarande under besvärliga förhållanden, då de inte har tillgång till skola, arbetsmarknad, hälso- och sjukvård eller försäkringar.

Medellivslängden för den romska befolkningen i Makedonien är betydligt lägre än den allmänna befolkningen. Endast 3,7 procent av romerna är 65 år

eller äldre, jämfört med 10,4 procent av den totala befolkningen.

Fatima föddes 1968 i stadsdelen Topaana i Skopje, huvudstaden i Makedonien. Här är arbetslösheten kring 80 procent och 30 procent saknar pass eller annan identifikation som visar att de har medborgarskap. Man förvägras därför rätten till en registrerad adress. Utan en registrerad adress och dokumenterat medborgarskap är dessa romer utan tillgång till utbildning, hälsovård, bostäder, formella anställningar, finansiella tjänster, social trygghet, rättvisa och möjlighet att delta i den demokratiska processen. De har också svårt att erhålla födelsebevis; det finns exempel på romer som har försökt skaffa födelsebevis i upp till ett år utan att ens få reda på vart de skall vända sig.

Fatima berättar: "Vi var en stor familj med sex barn. Mina föräldrar var sparsamma och arbetsamma och min far hoppades alltid kunna spara ihop pengar så att vi skulle kunna bygga oss ett nytt, eget hus. Pappa arbetade som smed med egen verksamhet precis som sin farfar. Pappa var nog ganska hård i sin uppfostran av oss och inte så mycket för kramar och pussar, men jag kände mig ändå alltid trygg. Mamma jobbade några dagar i månaden som hembiträde för att dryga ut ekonomin. Så vi var inte fattiga utan hade alltid mat på bordet och vi barn fick alla gå i skolan. Däremot fick jag väl inte så mycket nya kläder utan fick "ärva" efter syskon eller släktingar. Någon gång kunde man få nåt nytt men då var det aldrig något jag fick välja själv utan det var något som föräldrarna ansåg att man behövde. Vi sov alla i samma rum, mina syskon och jag, det kändes gott och tryggt att ha dem så nära. Vi bodde bland romer som alla hade det som vi och arbetade och försörjde sig. Så blev jag så gammal att jag skulle börja skolan. Detta var dock inte helt okomplicerat eftersom vi ju bott bland romer i Topaana och bara talat romani och i skolan måste man kunna tala makedonska flytande och ingen särskild undervisning eller hjälp gavs åt oss romska barn. Jag kunde några ord på makedonska som jag kunnat snappa upp genom att jag fått följa med mamma när hon arbetade bland gadje (icke romer).

I min klass var det nog 32 elever och av dem var ett tiotal romska barn. Men som sagt, ingen särskild hjälp gavs åt oss och man var noga med att hålla de båda grupperna åtskilda på rasterna. Detta medförde att många av de romska barnen slutade skolan redan efter något år.

Fatima f Jasar.
Bild: Bennie Åkerfeldt.

Skolklass i Sutka 1970-tal.
Bild Nedzmedin Jasar.

I Topaana började man höra folks röster redan vid femtiden på morgonen och sen var man omgiven av det pågående livet hela dagen. Det fanns en trygghet i känslan av att alltid ha folk omkring sig.

I Sverige var det så tyst. Överallt skulle det vara tyst och folk samtalade lågmält med varandra för att inte störa. Sen hade jag ju heller inte språket och sökte mig därför till de romer som redan bodde här.

Men många av dem hade då bott här länge och jag märkte att deras sätt att leva och att se på livet hade förändrats, som jag uppfattade det, till det sämre. Man var nu indragna i någon slags tävlan om vem som skulle bli rikast och äga mest. Så efter ett tag kände jag mig för första gången i mitt liv inte trygg bland mina egna. Så jag insåg att jag måste staka ut riktningen i mitt eget liv och sätta min egen kurs.

Det är ju först när vi ser det annorlunda som vi får möjlighet att ta ställning till vårt eget liv och våra egna värderingar. Så man kan väl säga att min världsbild har förändrats sedan jag bestämde mig för att lämna Topaana.

Man måste lära sig landets språk, dit man kommer. Det måste naturligtvis också finnas en möjlighet att få ett arbete. Jag förstod för egen del tidigt att jag måste komma in i samhället genom att lära mig svenska och sedan vilka lagar och förordningar som finns och hur man förväntas följa dem.

Romer litar oftast inte på det skrivna ordet och i Sverige så översvämmas man av papper. Samhället är byggt på att information kommer ut på papper. Man måste alltså lära sig landets koder.

I Sverige genomgick jag därför gymnasial utbildning och pluggade sedan pedagogik och en del andra högskolekurser. Nu arbetar jag heltid som lärare i svenska för andra språk, som lärare i romani på gymnasium och skriver barnböcker på romani.”

SAMMANFATTNING

Romsk inkludering

Minoritet.se rapporterar om denna verksamhet:

Pilotverksamheten startade under hösten 2012 och avslutades i december 2015. Första året ägnades framför allt till uppstart och organisering. Andra året var de viktigaste aktiviteterna att bygga upp nätverk och kontakter, både internt och bland romer. De sista två åren arbetade kommunerna med att förankra arbetet långsiktigt samt utveckla metoder för hur kommunerna kan arbeta mer rättighetsbaserat med romsk inkludering.

Under åren hade även ett antal myndigheter i uppdrag att stödja arbetet med romsk inkludering. Stödet har bland annat skett via fördjupade studier, uppdrag till att ta fram och genomföra brobyggartutbildningar, kompetensutveckling, framtagande av litteratur och genom riktat stöd till romska föreningar på området hälsa. Ett nationellt kommunalt nätverk etablerades för att kontinuerligt följa arbetet i pilotverksamheten.

Pilotverksamheten visade på konkreta effekter. Bland annat upplevde kommunerna att fler barn fullföljde sin skolgång samt att kontakten med föräldrarna förbättrades. Utvecklingsarbete genomfördes även på sociala områden genom bland annat samverkan med romska organisationer. Arbetsförmedlingen och kommunerna redovisade vidare att de utökade sina kontakter med den romska gruppen vilket innebar att fler fick tillgång till olika stödinsatser för vuxenstudier och arbete.

En brobyggare är en person med romsk språk- eller kulturkompetens som kan fungera som en länk mellan romer och olika samhällsinstanser. En brobyggare kan vidare bidra till att minska den ömsesidiga förtroendeklyfta som kan finnas mellan romer och majoritets-samhället. Under pilotverksamheten fanns det ett flertal brobyggare anställda i pilotkommunerna. Deras arbete var en viktig förutsättning för att nå framgång, oavsett om de var anställda inom skolan, socialtjänsten eller Arbetsförmedlingen. Det finns fortfarande ett behov av att tydliggöra brobyggarfunktionen.

Länsstyrelsen i Stockholms län skriver i den sista årsrapporten för pilotverksamheten att tillitsfrågan fortfarande är aktuell och att det behövs fler insatser på detta område. Samarbete och dialog är nyckeln till att skapa hållbar romsk inkludering där samråden kan betraktas som en lägsta nivå. I pilotkommunerna utvecklades dialog och inflytande romer lokalt.

Framtid

Vara kommun i Västergötland

Minoritet.se rapporterar om denna verksamhet:

Inom socialtjänsten i Sverige kan man fortfarande se en benägenhet att stigmatisera romer. Här ett exempel från Vara kommun, 2006. Denna information skulle lämnas till det familjehem där romska barn skulle vistas. Här följer ett utdrag ur texten:

VARA KOMMUN
Socialförvaltningen
Individ- och familjeomsorg

Bakgrundsinformation och analys av hotbilden

Familjen är svenska romer. Kom till Sverige i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet.

Det är vanligt att man gifter sig med en dubbelkusin.

Det finns cirka 3000- 4000 svenska romer.

De håller sig inom klanen när det gäller relationer.

Kulturen är en negativ kultur. Vidmakthåller traditioner som ej är positiv för klanens överlevnad. De hotar inom gruppen och de hotar utåt. Vi skall ta hoten på allvar!

XXX är nu omgift med XXX är mycket farliga. // XXX är ett taget namn (f.d. T-on) De är ihärdiga över tid. De återkommer om och om igen. Det är som en sekt, man blir hjärntvättad. XXX måste ändra sin livssituation // Generellt är de skickliga på att övertala/manipulera för att få ut info från myndigheter. //

Det är viktigt att människor i omgivningen INTE vet att barnen är romer eller att placeringen är från Vara.

Polisen i Skåne registrerar romer

Skånepolisens register över romer var ett hemligt register som avslöjades i en artikelserie i Dagens Nyheter så sent som i september 2013. I registret fanns 4741 registrerade personer, mestadels romer varav 1320 var barn samt ibland helt ostraffade personer. Många av de registrerade bodde inte i Skåne, där registret blev uppfört. 600 personer var bosatta i Stockholm och 220 personer var avlidna. Enligt polisen var syftet med registreringen att "kartlägga allvarlig brottslighet och nätverk kring dessa". Registreringen angav inte tydligt samband mellan brottslighet och de personer som registrerats, registret hade därför i viss mån blivit "en 'bra att ha'-uppgiftssamling". Säkerhets- och integritetsskyddsmyndigheten och åklagare inledde en granskning. Den visade att det fanns allvarliga brister vid personuppgiftsbehandlingen i två uppgiftssamlingar inom polisens kriminalunderrättelseverksamhet. Uppgiftssamlingarna hade fått karaktären av ett register över etnisk tillhörighet, vilket inte är förenligt med bestämmelserna i polisdatalagen.

Skånepolisens egen granskning, offentliggjord i oktober 2013, slog fast att "det var riktigt att upprätta registret", enligt polisedningen. Granskningen visade bland annat att det funnits legitim anledning att registrera de berörda personerna, att etnicitet överhuvudtaget inte registrerats, att det inte gick att söka på etnicitet i registret och att barn förekommit i den mån de kunde misstänkas "användas som redskap för andras kriminalitet".

Justitieombudsmannen riktade i mars 2015 dock allvarlig kritik mot dåvarande Polis-myndigheten i Skåne.

Stockholms tingsrätt slog 2016 fast att staten gjorde sig skyldig till etnisk diskriminering när Skånepolisen registrerade romer. Enligt tingsrätten har polisen inte kunnat belägga att det finns några andra motiv till registreringen än etnisk härkomst. Sådan kartläggning är förbjuden i Sverige.

– Registrering av romer är särskilt kränkande mot bakgrund av den historia av registrering och förföljelse av romer som finns i Sverige och världen, säger rättens ordförande Lena Egelin. I kombination med de känslor av rädsla och obehag som de som ansökt om skadestånd berättat om anser tingsrätten att det begärda skadeståndet ska dömas ut.

LITTERATUR OCH KÄLLOR

- Bergstrand, Cirkarl-Martin, *Tattarplågan*, Gumperts förlag 1942.
- Björck, Gustaf, *Tattarna*, Härnösands Stiftsråd 1915.
- Björkman, Samuel P, "...dessa synnerligen otacksamma främlingar...", 1730.
- Broberg, Gunnar, *Oönskade i folkhemmet: rashygien och sterilisering i Sverige*, Dialogos förlag 1991.
- Cirkaldaras, Hans, *I betraktarens ögon*, PRISMA 2002.
- Ds 2014:8, *Den mörka och okända historien*, Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet.
- Eide, Bernt og Aanesen, Ellen, *Nasjonen barn*, Conflux 2008.
- Ericsson, Martin, *Exkludering, assimilering eller utrotning – "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955*, Avhandling 2015.
- Etzler, Allan, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*, Hugo Gebers förlag 1944.
- Fernstål, Lotta och Hyltén-Cirkavallius, Charlotte, 2018 - *Romska liv och platser. Berättelser om att leva och överleva i 1900-talets Sverige*, Stockholmia – forskning och förlag 2018.
- Hedström-Lundqvist Britt-Inger och Hellman, Ann, *Dinglarens väg – Vorsnos drom*, 2015.
- Kommissionen mot antiziganism i Sverige 2015, *Antiziganismen i Sverige*
- Lindholm, Gunborg A. *Vägarnas folk*, Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 19, 1995.
- Lo-Johansson, Ivar, *Zigenare*, FIB 1955.
- Lo-Johansson, Ivar, *Zigenarväg*, Rabén & Sjögren 1955.
- Lundborg, Herman, *Svenska Folktyper*, Tullbergs förlag 1919.
- Ohlander, Manne, *Hjälpskolan i Göteborg 1906–1956*,
- Ohlsson- al Fakir, Ida, "Svenska kyrkans förhållande till romer och resande cirka 1900 – 1950", Forskningsrapport 2013.
- Pfannenstill, Bertil Algot, *Tattarna en sociologisk grupp och ett socialt problem*, 1948.
- Pulma, Panu, *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet*, Atlantis förlag 2015.
- Selling, Jan, "Svensk antiziganism-fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar", 2013.
- Sjöblom, Karl, *Vid Bullaresjöns stränder*, 1929.
- Svensk Lokalhistorisk Databas.
- Svensson, Birgitta, *Bortom all ära och redlighet – Tattarnas spel med rättvisan*, Nordiska museets handlingar 114, 1993.
- Taikon, Katarina, *Zigenare är vi Jag är Zigenare*, Tidens förlag 1967.
- Taikon, Katarina, *Zigenerska*, Wahlström & Widstrand 1963.
- Taikon, Katarina, *Katitzi*, Natur&Kultur 1969.
- Westin, Niklas, Wallengren, Simon och Dimiter-Taikon, Kati, *Antiziganism i statlig tjänst – Socialstyrelsens be-*

handling av romer och resande under 1900-talet, 2014.

Tillhagen, Cirkarl-Herman, *Zigenarna i Sverige*, Natur och Kultur 1965.

Åkerfeldt, Bennie, *"Buron kallar oss tattare"*, Förlagstryckeriet Vitterleken 2008,

Åkerfeldt, Bennie, *"Romer – Det ansiktslösa folket i Europa"*, Förlagstryckeriet Vitterleken 2012,

Åkerfeldt, Bennie, *"Synen på romer och resande i Sverige så som den bland annat uttrycks i statliga utredningar samt lokala socken- och kommunprotokoll under 1800 & 1900-talet"*, Förlagstryckeriet Vitterleken 2013.

LÄNKAR:

<http://www.regeringen.se/rattsdokument/proposition/1999/06/prop.-199899143/>

http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2009724-om-nationella-minoriteter-och_sfs-2009-724

<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakpolitik/minoritetslagen.html>

<http://www.manskligarattigheter.se/>

<http://minoritet.se/>

<http://www.lansstyrelsen.se/stockholm/Sv/manniska-och-samhalle/nationella-minoriteter/Pages/default.aspx>